

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

**«Політичний та інформаційний вплив
Російської Федерації на країни Західної та
Південної Європи»**

Виконав студент 2 курсу, групи ММв-2
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини»

Керівник - доктор політичних наук, професор
Сидорук Т.В.

Рецензент –

Робота допущена до захисту

(протокол № _____ засідання кафедри міжнародних відносин від
_____ 20__ року

Завідувач кафедри міжнародних відносин: Тетяна СИДОРУК

м. Острог – 2022р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЦІЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІДНОСИНАХ ІЗ КРАЇНАМИ ЗАХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ.....	12
1.1. Головні чинники, що впливають на формування сучасної зовнішньої політики РФ	12
1.2. Концептуальні засади зовнішньої політики РФ.....	18
1.3. Цілі та завдання зовнішньої політики Росії у відносинах із країнами Західної та Південної Європи	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	34
РОЗДІЛ 2. ЗАСОБИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ЄВРОПІ	36
2.1. Стратегія Російської Федерації у здійсненні впливу на європейські країни .	36
2.2. Інструменти політичного впливу Росії	41
2.3 Інструменти інформаційного впливу Росії.....	48
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	57
РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	59
3.1. Російський політичний вплив у країнах Західної Європи	60
3.2. Російський інформаційний вплив у країнах Західної Європи.....	72
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	80
РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ У КРАЇНАХ ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ.....	83
4.1. Російський політичний вплив у країнах Південної Європи	83
4.2. Російський інформаційний вплив у країнах Південної Європи.....	90
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4	96
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	101

ВСТУП

Сучасний світоустрій зазнає безпрецедентних змін і трансформацій. Сьогодні ми можемо із впевненістю стверджувати – повернення до тієї міжнародної системи, що склалася одразу після закінчення Холодної війни, стало практично неможливим. Все більше авторитарних держав кидають виклик пануванню колективного Заходу. Західні демократії поступово втрачають свою провідну роль у світових справах, системні кризи спостерігаються від початку 21 століття, а основні системні принципи, як то непорушність кордонів, повага до суверенітету чи невтручання у внутрішні справи інших держав неодноразово і грубо порушувались. На тлі цих змін та будучи їх безпосереднім провокатором, Російська Федерація вибудовує свою зовнішню і внутрішню політику. Саме ця держава докладає величезних зусиль для створення кризи міжнародного порядку з метою його руйнації та перебудови існуючої системи на свою користь. У рамках цих зусиль, Росія розпочала або взяла участь у цілій низці кровопролитних збройних конфліктів у всьому світі. Повномасштабне вторгнення в Україну є найбільшим викликом для світу, і від її перебігу залежатиме усе майбутнє міжнародних відносин. Будь-які успіхи РФ в Україні докорінно підривають авторитет та могутність Західного світу та його здатності чинити вирішальний вплив на світову міжнародно-політичну арену, не говорячи вже про ймовірність прямого військового зіткнення Росії з країнами НАТО. Однак не лише військовими засобами вона прагне досягти своєї мети. Війна проти України і Заходу ведеться також у економічній, гуманітарній, політичній, інформаційній, семантичній та інших сферах. Її метою є дестабілізація та фрагментація західного світу, що чинить опір злочинним діям російського керівництва. Військовий успіх Кремля в Україні напряду залежить від готовності Заходу підтримувати нашу державу важким озброєнням. Отже головний інтерес РФ полягає у блокуванні зусиль наших партнерів.

З того моменту, як зухвала анексія Кримського півострову, війна на сході України та повномасштабне вторгнення викликали відповідну реакцію Заходу, що наклав безпрецедентні економічні та політичні обмежувальні санкції на

Росію, Кремль проводить активну підривну діяльність всередині західних демократій. Вектори цієї діяльності дуже різноманітні і це дослідження має на меті вивчити інформаційний та політичний аспект деструктивного російського впливу на країни Західної та Південної Європи.

У глобалізованому світі інформаційна сфера стала наріжним каменем людського розвитку. Те, яку інформацію споживає цільова аудиторія, багато у чому визначає як її політичні погляди, так і відношення до тих чи інших світових подій. Зовнішня політика демократичних держав великою мірою залежить від настроїв громадянського суспільства. Авторитарні режими постійно намагаються впливати на ці настрої, просуваючи вигідну для них модель інтерпретації власних та міжнародних подій. Російська Федерація успадкувала від Радянського Союзу потужну школу інформаційної боротьби, надбання якої вона активно застосовує сьогодні проти суспільств європейських країн. Поза цим, Росія застосовує й інші важелі впливу на політику цільових держав. Створення в них мережі агентів впливу, фінансування політичних сил, вербування лідерів думок, вчених, митців чи знаменитостей Москва здійснює не лише через легальні канали лобістських кіл, а й через приватних осіб за допомогою корупції, роздачі хабарів та керівних посад у своїх державних компаніях. Поєднання діяльності державних та недержавних акторів все більше розмиває межі публічної та приватної відповідальності, а отже потребує поглибленого дослідження.

Актуальність дослідження. З того моменту, як Україна зазнала відкритої збройної агресії з боку російської федерації, велика частина української території окупована, а наступ російських військ триває, питання європейської безпеки залишається одним із найпроблемніших та найактуальніших у світовій політиці. Україна, у своїй боротьбі за суверенітет та незалежне існування, не полишена на одинці із потужним супротивником, а користується широкою підтримкою цивілізованого світу. Природньо, що Москва намагається позбавити Україну цієї підтримки, застосовуючи для цього політико-дипломатичні та інформаційні

засоби впливу на наших західних союзників. Вивчення та розуміння механізмів, що їх застосовує Росія для поширення розбрату і недовіри у демократичних суспільствах, необхідне для правильного сприйняття наявної ситуації та знаходження доцільної відповіді на створені нею виклики, адже перемога України на пряму залежить від рішучості наших партнерів надавати військову допомогу у достатніх обсягах.

Аналіз стану наукової розробки проблеми. Ґрунтовного дослідження російського політичного та інформаційного впливу на регіони Західної та Південної Європи у вітчизняній літературі здійснено не було. Українські науковці розглядають окремі аспекти або суто політичного, або інформаційного впливу Москви на різних прикладах, які, втім, не висвітлюють російської політики стосовно конкретних країн.¹ Певні напрацювання щодо еволюції та сутності російської зовнішньої політики знаходимо у А. Бульвінського,² але вони стосуються, передусім, російської політики на пострадянському просторі. Найбільш розроблені праці з тематики політичного та інформаційного протиборства написані західними авторами, які мають тривалий досвід протистояння цій загрозі ще з часів Холодної війни. Примітною є робота А. Перкінса,³ який досліджував розвиток «активних заходів» СРСР та їхній зв'язок із сучасними методами здійснення зловмисного впливу Росією. Також у цьому відношенні яскравими є роботи, опубліковані американськими аналітичними центрами. Примітною за структурою викладу та глибиною аналізу є дослідження А. Радіна та Р. Коена,⁴ А. Халкупа та ін.,⁵ що вивчали російський вплив у країнах

¹ Пасічний Р. Я. Вплив сучасної російської пропаганди на країни Європи. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (50), 2021. С. 70-75.

² Бульвінський А. Доктринальні засади політики Росії щодо пострадянського простору. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія. К. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ», 2020. С.306–336. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4660/1/Doktrynalni%20zasady%20polityky%20Rosii.pdf> (Дата звернення: 21.02.2022).

³ Perkins. A. M. Soviet Active Measures Reborn For The 21st Century: What Is To Be Done? : Thesis. Naval Postgraduate School. Monterey, 2018. 131 p. URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/61246/18Dec_Perkins_Alexander.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 21.02.2022).

⁴ Cohen R., Radin A. Russia's Hostile Measures in Europe. Understanding the Threat. RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2019. 210 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1793.html#download

⁵ Hulcoop et al. Tainted Leaks Disinformation and Phishing With a Russian Nexus. Citizen Lab Research Report No. 92, University of Toronto, May 2017. URL: <https://citizenlab.ca/2017/05/tainted-leaks-disinformation-phish/#part1> (Дата звернення: 23.02.2022).

Балтії та Центральної Європи. Усі вони вказують на послідовність російської політики та адаптивність старих тактик. Втім, уваги до мотивів, генези російської стратегії та інструментарію російського впливу приділялось недостатньо, як і до конкретних прикладів його здійснення в країнах регіону Західної та Південної Європи. А. Полякова, М. Куналакіс, А. Клапсіс та ін.⁶ здійснили огляд російського втручання до Італії, Іспанії та Греції, проте їхнє дослідження було проведено ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну, а отже потребує актуалізації. У розглянутій літературі не було поєднано аналізу сутності й особливостей російської стратегії з її конкретними проявами у вигляді політичного та інформаційного впливу, так само як і систематизованого огляду двох надзвичайно важливих регіонів: Західної та Південної Європи. Це обумовлює потребу проведення наукового дослідження зазначеної тематики.

Метою дослідження є комплексний аналіз політичної та інформаційної складової російського впливу у країнах Західної та Південної Європи. Щоб досягти цієї мети, передбачається виконання наступних завдань:

- Окреслити сутність, мету та завдання російської зовнішньої політики у протистоянні із так званим колективним Заходом, і прояви цього протистояння у відносинах із конкретними державами Західної та Південної Європи.
- Дослідити основні засади, засоби та механізми здійснення інформаційного і політичного впливу Російської Федерації, як інструменту досягнення цілей її зовнішньої політики.
- Вивчити інформаційний та політичний вплив Росії на країни Західної Європи.
- Відстежити інформаційну і політичну діяльність Росії у країнах Південної Європи.

⁶ Polyakova A. et al. The Kremlin's Trojan Horses 2. Russian Influence in Greece, Italy, and Spain. 2nd edition. Atlantic Council. Washington, 2017. 31 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2017/11/The_Kremlins_Trojan_Horses_2_web_1121.pdf (Дата звернення: 28.10.2022).

Об'єктом дослідження є політика Російської Федерації щодо країн Західної та Південної Європи. **Предметом** дослідження є інформаційний і політичний вплив РФ на країни Західної та Південної Європи.

Методи дослідження. У роботі використано такі загально-наукові методи дослідження, як: **аналіз**, щоб виокремити конкретні тенденції та результати російського політичного та інформаційного впливу; **синтез**, щоб узагальнити спільні риси в цілісну картину; **аналогію**, щоб порівняти сучасні процеси з тими, що відбувались у минулому чи проходять паралельно. Зі спеціальних наукових методів використано: **історичний метод**, за допомогою якого ми відстежуємо трансформацію сприйняття Росією власного місця у міжнародній системі та зміну акцентів у її зовнішній політиці; **компаративний метод**, який дав змогу провести порівняльні дослідження та виокремити відмінності російського втручання у різних країнах; **метод системно-комплексного аналізу**, який допоміг об'єднати та проаналізувати всю інформацію для того, щоб зробити висновки.

Окремий виклик становить вивчення самого російського впливу. Його прояви багато у чому мають непублічний чи кримінальний характер, а причетність до нього відкидається офіційним Кремлем. Для того, щоб встановити зв'язок між подією чи фактом та російським впливом за ними, застосуємо методологію, що була розроблена американським аналітичним центром RAND у його дослідженні російських «ворожих дій» (hostile measures).⁷ Ці «ворожі дії» є категорією дуже близькою до російського зловмисного впливу (malevolent influence), який є предметом цього дослідження, адже він у своїй сутності має ворожий характер у відповідності до російських зовнішньополітичних цілей. Для того, щоб виокремити зловмисний російський вплив варто також згадати основні російські зовнішньополітичні цілі, досягнення яких матиме руйнівний характер для цільових європейських країн. Як приклад, наведемо кілька таких цілей (детальніше вони розглянуті

⁷ Cohen R., Radin A. Russia's Hostile Measures in Europe. Understanding the Threat. RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2019. 210 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1793.html#download

у Розділі 1): ціль збереження правлячого режиму, яка експлуатує ідею «Росії оточеної зовнішніми ворогами» і виправдовує перебування у постійному стані боротьби з країнами Заходу (політичної, інформаційної, економічної, військової тощо); ціль на отримання визнання Росії великою силою у світових справах, що реалізується у втручанні у конфлікти в усіх регіонах світу; ціль повернення радянської «сфери впливу», яка втілюється у постійному послабленні НАТО та ЄС з метою запобігання їх розширення тощо.

У основі визначення зловмисного російського впливу використовується ідеальна модель, що демонструє явний причинно-наслідковий зв'язок між подією, російськими інтересами та російськими діями. Ця модель складається із трьох компонентів: свідчення наміру впливу, який походить з середини РФ або від актора під її контролем; свідчення російського впливу на місцеві проксі-сили; свідчення того, що російський вплив сприяв досягненню зовнішньополітичної мети РФ.

У більшості випадків встановити всі три компоненти доволі важко, однак відсутність хоча б одного з них дозволяє нам розглядати і наступні варіанти: у разі відсутності явного наміру впливу із середини РФ, ми можемо говорити про те, що місцеві проксі-сили вчиняють дії дружні до Росії, однак не спровоковані самим Кремлем; у разі відсутності доказів, що вплив сприяв досягненню російських зовнішньополітичних цілей, ми можемо говорити про те, що цей вплив не був цілеспрямований чи не є шкідливим; у разі існування намірів з середини Росії та є досягнута зовнішньополітична мета, однак не знаходиться явного зв'язку РФ з місцевими проксі-силами, ми можемо припустити, що цього зв'язку або немає, або він добре прихований.

Джерельною базою для знаходження таких свідчень є відкриті джерела. Дослідження проводилось у декілька етапів, на кожному з яких центральну роль відігравали різні джерела. На першому етапі розглядалися сутність та генеза російської зовнішньої політики щодо країн Західної та Південної Європи, а тому основними джерелами були російські концептуальні документи різних редакцій

(Концепції зовнішньої політики РФ), стратегії (Стратегії національної безпеки РФ), доктрини (Воєнні доктрини РФ), виступи керівників держави (Послання Президентів РФ), праці високопосадовців досліджуваних країн (статті Путіна, Герасимова, Патрушева, Медведєва та ін.)

На другому етапі проводилось дослідження зв'язку сучасних російських засобів та практик впливу із практиками СРСР. Для цього було проаналізовано доповіді державних структур США (Слухання перед Конгресом з питань радянських «активних заходів», результати діяльності Робочої Групи з Протидії «Активним Заходам», доповіді Державного Департаменту США, Агенції з Кіберзахисту та Безпеки Інфраструктури США), статті експертів з тематики міжнародних відносин та інформаційного протиборства на веб-сторінках аналітичних центрів (Carnegie, CSIS, EUDMO, та ін.)

На третьому етапі увага приділялась конкретним країнам та сучасному російському впливу у них. Для цього були використані аналітичні матеріали моніторингових організацій (VoxCheck, EUvsDisinfo, Reporting Democracy та ін.) соціопитування незалежних центрів соціологічних досліджень, результати журналістських розслідувань, новини великих інформаційних агенцій (BBC, Reuters, The Guardian, The Washington Post, The Economist, Politico, EuObserver та ін.) та місцеві ЗМІ цільових країн (Portugal Resident, Le Monde, Naftemporiki, Suddeutsche Zeitung та ін.), заяви політиків, посадовців та громадських діячів. Джерельна база є репрезентативною та дозволяє добре висвітлити проблему дослідження.

Хронологічні межі дослідження визначені від другої половини ХХ-го ст. до 2022 року. Нижня межа обумовлена потребою дослідження зв'язку радянської та російської стратегії впливу, адже сьогодні Москва повернулася до моделі протистояння Заходу та звертається до практик часів Холодної війни; верхня межа обумовлена часом написання роботи.

Географічні рамки охоплюють Європейський континент, зокрема регіони Західної та Південної Європи. У рамках цих регіонів виділяються

континентальні держави так званої «Старої Європи» (термін, хоча і дещо суперечливий, особливо згадуючи його використання Міністром Оборони США Д. Рамсфелдом у контексті війни в Іраку, однак він добре окреслює цільові країни російського втручання), а саме ті країни, які знаходились у складі ЄЕС на момент розпаду Радянського Союзу і припинення існування соціалістичного табору. Вони співпадають за географічною класифікацією ООН яка окреслює субрегіони Європи. Це, зокрема, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Іспанія, Португалія, Італія та Греція. Швейцарію та Австрію ми не розглядатимемо, адже вони є нейтральними країнами. Варто зазначити, що коли мова ведеться про країни «колективного Заходу», вищезазначені держави також входять у це поняття.

Наукова новизна роботи полягає у поєднанні глибинного аналізу генези, мети і завдань російської стратегії здійснення політичного та інформаційного впливу з розглядом конкретних проявів цього впливу у країнах Західної та Південної Європи. Було визначено спільні та відмінні риси прояву російського впливу у різні історичні періоди (за часів Холодної війни і на сучасному етапі) та на різні країни. У результаті вдалось виявити головних агентів просування російських інтересів у політичному та інформаційному полі країн Західної та Південної Європи. Зроблено прогноз подальших перспектив російського впливу у цільових країнах із врахуванням сучасної міжнародної обстановки.

Практичне значення отриманих наукових результатів полягає в можливості використання наукових положень та висновків дослідження в практичній діяльності органів державної влади, сферою компетенції яких є розробка засад, принципів та напрямків діяльності України у сфері зовнішньої політики, у процесі викладання дисциплін із зовнішньої політики України, РФ та держав Європи у вищих навчальних закладах; під час написання навчальних посібників з європеїстики, зовнішньої політики Росії, інформаційного протистояння, під час проведення прикладних досліджень та аналізу політичного та інформаційного впливу. **Апробація** результатів дослідження була здійснена

шляхом участі у міжнародній науково-практичній студентській конференції «Комунікація та Інформаційна війна», яка відбулася 20 жовтня 2022 року, та шляхом публікації статті на Науковому Блозі Острозької Академії. В процесі були представлені матеріали стосовно головних аспектів російського політичного та інформаційного впливу та його прояви у країнах Західної Європи, як найбільш актуальному регіоні з точки зору міжнародної підтримки Україні у відбитті російського вторгнення.

Структура дослідження обумовлена поставленими метою й завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Основний зміст роботи становить 94 сторінки. Список використаних джерел включає 116 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ЦІЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІДНОСИНАХ ІЗ КРАЇНАМИ ЗАХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ.

1.1. Головні чинники, що впливають на формування сучасної зовнішньої політики РФ

Протягом досліджуваного періоду Російська Федерація пройшла кризу тривалий процес переосмислення власного місця у світі. З моменту приходу до влади В. Путіна, Росія, починаючи з позицій хоча і фасадної, але співпраці з Заходом, перейшла до позиції відкритої конфронтації з ним. Причини такого розвороту та перспективи подальшого розвитку подій залишаються актуальним питанням сьогодення. Отож, намагаючись отримати розуміння сутності сучасної зовнішньої політики Російської Федерації, необхідно брати до уваги широке коло факторів, які вплинули на її формування. Повний перелік таких факторів – тема для ширшого й окремого дослідження. У межах цієї роботи, зосередимо увагу на головних і найбільш беззаперечних причинах та передумовах, які повернули сучасну Росію до конфліктних відносин, що нагадують найзапекліші роки часів Холодної війни.

На початку ХХІ століття світ був виразно однополярним, у міжнародному житті панували Сполучені Штати Америки та їхні союзники, а Росія була занурена у врегулювання власних внутрішніх проблем, що залишились з часів розпаду СРСР. Серед цих проблем виділимо, по-перше, Чеченські війни, які відволікали російських керівників від активної експансії у сусідні країни. Вони та інші конфлікти на пострадянському просторі виникли в результаті гострої історичної образи, яка спричинила появу ревізіоністських настроїв у російському суспільстві, підбурюваних енергійною націоналістичною пропагандою та ностальгією за імперським минулим. По-друге, занадто повільне відновлення економіки, що перебувала у тотальній рецесії протягом усіх 90-х років, не дозволяло Росії проводити модернізацію тих засобів, за допомогою яких вона могла б активно впливати на світові справи. І по-третє, російський

режим, який сформувався на основі симбіозу силових структур на чолі з ФСБ та кримінально-олігархічних угруповань, на той момент ще не цементувався. Якраз ці три чинники: історична спадщина, економічна система та особливості авторитарного режиму здійснюють вирішальний вплив на формування зовнішньої політики РФ. А отже варто розглянути їх детальніше.

Почнемо з історичних передумов формування путінського режиму, розглянемо традиційні настрої у російському суспільстві та зовнішні фактори, які дозволили відвернутись від шляху демократизації і знову стати на рейки авторитаризму. Багато іноземних дослідників приділяли увагу цій тематиці.^{8, 9, 10} Серед них є і росіяни,¹¹ однак зважаючи на жорсткість теперішнього режиму і глибину, на яку офіційна позиція російського уряду вкоренилася у сферу освіти, знайти об'єктивний погляд на такі категорії, як російські національні інтереси, характер міжнародної системи та роль Росії у ній, доволі важко. Попри це, такі роботи представляють велику цінність, адже демонструють хід думок російських керівників, який, хоча багато у чому і відірваний від реальності, побічно викриває мотивації російської еліти у проведенні їхньої політики. Натомість західні дослідники іноді також розглядають російську систему крізь призму власних цінностей та особливостей світогляду. До того ж, окремі з них переймають елементи російської парадигми погляду на міжнародні процеси, яка безперервно транслюється російськими інформаційними ресурсами на західну аудиторію (прикладом цього може бути «геополітичний світогляд», який жертвує здоровим глуздом та об'єктивними фактами на користь обґрунтування ефемерних загроз Росії, що випливають з її географічного положення та диктують зовнішньополітичний шлях до експансії). Тож під час дослідження необхідно зважати і на ці аспекти.

⁸ Pain E. The imperial syndrome and its influence on Russian nationalism. Edinburgh University Press. 2016. p.46-74. URL: https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1bh2kk5.9#metadata_info_tab_contents (Дата звернення: 10.02.22)

⁹ Lipman M. How Russia has come to loathe the West. European Council on Foreign Relations. 2015. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_how_russia_has_come_to_loathe_the_west311346/ (Дата звернення: 10.02.22)

¹⁰ Snegovaya. M. Anti-Western Sentiment as the Basis for Russian Unity. Carnegie Endowment for International Peace. 2014. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/57115> (Дата звернення: 10.02.22)

¹¹ Быков О. Н. Национальные интересы и внешняя политика. М. ИМЭМО РАН, 2010. с.284. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2012/10037.pdf> (Дата звернення: 10.02.22)

Отже, розглядаючи історичні особливості російської державності, більшість дослідників сходяться на думці про два вирішальних аспекти: імперське минуле та постійне відчуття незахищеності, спричинене географічним розташуванням і нестачею природних бар'єрів від потенційних загарбників. Самі росіяни дуже активно застосовують геополітичні моделі для пояснення власних дій. Натомість, на нашу думку, до експансії Кремль підштовхує сама сутність його режиму: кримінально-олігархічні групи, як і будь-які інші представники організованої злочинності, схильні до розширення сфери свого впливу з метою забезпечення власних фінансових та владних інтересів. Зазвичай вони не обмежені пацифістськими настроями широких верств населення, а до того ж мають контроль над ЗМІ та державним апаратом для формування громадської думки на користь своїх кланових інтересів. Беручи цей факт до уваги, ми все ж можемо відстежити історичну закономірність становлення авторитарних режимів у Росії.

Детальну увагу цьому питанню приділяв західний дослідник Еміль Пейн,¹² описуючи корені походження сучасної російської політичної думки, російського націоналізму та його зв'язку із імперською свідомістю. Він об'єднав ці поняття у так званий «імперський націоналізм», найяскравіший прояв якого науковець вбачає у агресивному нападі Росії на Україну. Головними його компонентами є національний егоїзм, ксенофобія та великодержавний шовінізм. На відміну від західного розуміння терміну «націоналізм», як ідеї створення політичної нації без етнічного забарвлення, російський імперський уряд підміняв цей термін та вкладав у нього культурно-етнічне значення. Таке розуміння окреслювалось категоріями «народність» та «національність». Вони робили акцент на етнокультурних традиціях населення і пропагували ідеї відмінності від західних націй. Сутність цих традицій втілювалась у особливій «духовності», колективізмі та прихильності автократичній формі правління. Сучасний прояв імперського націоналізму виник у результаті пошуку ідеології російським

¹² Pain E. The imperial syndrome and its influence on Russian nationalism. Edinburgh University Press. 2016. p.46-74. URL: https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1bh2kk5.9#metadata_info_tab_contents (Дата звернення: 10.02.22)

режимом після краху комуністичної ідеї. Хоча сучасна російська семантична основа являє собою дивну суміш імперських постулатів та радянських елементів, перші все ж мають переважаючий характер. Глибинні причини такої агресивної культури ми можемо шукати у площині соціальної психології та філософії, однак у рамках історично-політологічного дослідження ми зосередимо увагу на доконаних фактах та подіях, з яких ми можемо зробити однозначні висновки. А події ці доводять, що Росія протягом усієї своєї історії активно вела загарбницькі війни для розширення власної території. І при цьому Росія мала нижчий за середньоєвропейський рівень життя населення.¹³ Тож замість підняття соціального добробуту та економічних показників всередині країни, російські правителі завжди зосереджували ресурси країни на меті територіальних здобутків.

Наповнення терміну імперського націоналізму з'явилося у наслідок розвитку слов'янофільства та панславізму у кінці XIX-го ст. (роботи Данилевського, Леонтьєва, та ін.) із одночасним спотворенням ідей, які виникли під час становлення цього напрямку філософської думки в російській імперії. Слов'янофіли розвивали думку про особливий шлях Росії, що впливає з її географічного положення, окремої православної ідентичності та авторитарного устрою. Панславісти визнавали за російським народом виключну роль у об'єднанні та пануванні над всім слов'янським світом.¹⁴ Саме вони розробляли основні стереотипи російського національного характеру, користуючись при цьому підтримкою реакційного царського уряду, адже їхні ідеї обґрунтовували імперський характер російської держави, першість етнічних росіян у керуванні нею, виключну російську цивілізацію, яка істотно відрізняється від усіх інших європейських народів. На основі слов'янофільства виділились групи російських націоналістів, що на початку XX-го ст. організувались в політичні партійні осередки. Усі вони притримувались постулатів про особливу роль і місце

¹³ Ерофеев Н. Уровень жизни населения в России в конце XIX — начале XX века. Научно-просветительский журнал «Скепсис», 2008. URL: https://scepsis.net/library/id_2163.html (Дата звернення: 10.02.2022).

¹⁴ Pain E. The imperial syndrome and its influence on Russian nationalism. Edinburgh University Press. 2016. p.46-74. URL: https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1bh2kk5.9#metadata_info_tab_contents (Дата звернення: 10.02.22)

російського народу; обстоювали ідеї захисту неподільної імперії та царського режиму, обґрунтовували першість та зверхність етнічних росіян у політичному житті. Перемога більшовиків і створення СРСР призупинили їхню діяльність у офіційному дискурсі, однак прояви шовінізму і ксенофобії чудово вжились у ідею загального протистояння капіталістичному світу. Отже, ми можемо стверджувати, що відбулася трансформація царської імперської ідентичності у радянську імперську зі збереженням її основних принципів. Могутність, яку здобув Радянський Союз, тільки посилила амбіції та агресивність російського суспільства. Безкарність через володіння зброєю масового знищення та переважання у міжнародних інститутах, як-то право вето у Радбезі ООН, зацементувала уявлення про вседозволеність та особливу роль російської людини. Ці настрої не могли у мить зникнути зі свідомості суспільних мас після краху СРСР. Короткий період лібералізації за недолугості реформ призвів до швидкого розчарування російського населення у західних ідеях. Сполучені Штати, перетворившись на єдину наддержаву, приділяли недостатньо уваги внутрішнім процесам у пострадянській Росії. Країна так і не змогла стати повною мірою демократичною, економічними реформами скористалися кримінальні угруповання, які вибудовали власні кланові «імперії» та сформували олігархічну економіку. Добробут населення падав, а політичні керівники окреслили головного винуватця – Західний світ. Тож поява ревізійністських настроїв у переважній більшості населення була природньою реакцією для суспільства з імперським минулим.

На такому підґрунті проходить своє становлення новий авторитарний режим. Надії на створення міцних демократичних інститутів зникають 1993 року з розстрілом будівлі російського парламенту за наказом Б. Єльцина. Саме тоді вкотре було доведено право сили у російському політичному житті. Народ спокійно сприйняв нову суперпрезидентську конституцію, яка у подальшому дозволила В. Путіну зосередити усю повноту влади у країні та встановити

авторитарне правління.¹⁵ У той же час, на тлі економічних негараздів та невдач приватизації в економіці, набирають сили та впливу кримінально олігархічні угруповання. Шляхом злочинної діяльності вони отримують контроль над ключовими секторами економіки і знаходять підтримку серед представників силових структур, зокрема, – Федеральної Служби Безпеки РФ. Таким чином держава, яка мала б запобігати злочинності, сама опинилась під її контролем. Згодом, силові структури перебрали на себе керуючу роль і, все менше спираючись на олігархів, встановили жорстку авторитарну вертикаль. Попри це, методи їхньої роботи мало чим відрізняються від методів організованих злочинних угруповань, а парадигма мислення досі керується категоріями часів Холодної війни. Сьогодні усі зовнішньополітичні рішення приймаються невеликою групою людей – російським президентом та його найближчим оточенням. Хоча об'єктивно оцінити рівень можливостей впливу окремих осіб на президента – неможливо. Можемо лише констатувати, що важливих рішень усередині російського уряду, які б викликали публічний спротив Путіна ми не знаходимо, а отже усі рішення приймаються з його погодження. У його руках знаходиться контроль над усіма державними засобами масової інформації та провідним секторами промисловості. Жорстокість режиму яскраво демонструється кількістю політичних переслідувань, репресіями та свавіллям силових структур.

Опісля розпаду Радянського Союзу, Росія, позбавлена ресурсу здійснювати виключний вплив, прагне зберігати свою виключну роль і робить спроби повернути втрачені позиції засобами сили та війни. Такі інструменти вона обрала не випадково – інших потуг в неї майже немає. Вона не змогла стати центром тяжіння застосовуючи економічну, політичну чи культурну могутність. Це викликано також особливістю режиму: кримінальні угруповання контролюють фінансові потоки у власних інтересах та не створюють сприятливих умов для

¹⁵ Ювілей «чорного жовтня-93», або ще раз про те, що Україна – не Росія. *Ukrinform*. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2551786-uvilej-cornogo-zovtna93-abo-se-raz-pro-te-so-ukraina-ne-rosia.html> (Дата звернення: 10.02.22)

«економічного чуда», попри величезні ресурсні багатства країни. Однак, Кремль отримує достатньо коштів з експорту енергоресурсів (переважно до країн Європи), що дозволяє втримувати режим, фінансувати силову вертикаль та забезпечувати мінімальній життєвий рівень населення. Фінансування війни проти України також здійснюється саме за рахунок надприбутків, які Росія отримує від продажу стратегічно необхідних ресурсів. Вливання коштів отриманих з продажу енергоресурсів саме у збройні сили, а не у розвиток економіки і модернізацію виробництва, зумовлене світосприйняттям кремлівських керманічів, більшість з яких є вихідцями з КДБ, що розуміють тільки мову сили, шантажу та залякування.

Тож, підсумовуючи, знов перерахуємо головні чинники, що впливають на формування сучасної зовнішньої політики РФ. По-перше, це пасивне російське суспільство, яке легко сприймає імперські наративи та толерує автократичне правління. Воно дозволило сформуватись нинішньому режиму і не чинить активного спротиву його загарбницькій політиці. По-друге, це сам кримінально-чекістський режим. Симбіоз організованої злочинності та ФСБ дозволяє просувати приватні інтереси можновладців через державний апарат. По-третє, країна має сировинну економіку. Це створює міцну основу для режиму, який здатний підтримувати мінімальний рівень життя населення, утримувати лояльність силового апарату та фінансувати власні зовнішньополітичні авантюри за рахунок надходжень від експорту.

1.2. Концептуальні засади зовнішньої політики РФ

Російська Федерація є складною країною для вивчення її політичної діяльності на основі доктринальних документів. Її владна верхівка добре розуміє методи пропаганди, підміни понять та відвертої брехні, і активно застосовує їх під час розробки публічних документів та законів, як то Стратегія національної безпеки РФ, Концепція зовнішньої політики, Воєнна доктрина, тощо. Навіть основний закон – Конституція РФ – на папері є майже взірцем досконалої демократичної моделі країни. Тим не менш, реальні дії російської держави не

мають нічого спільного із більшістю основних положень з цих урядових актів. Ба більше, кремлівські дії є прямо протилежними до декларованих намірів, вони цинічно порушують основоположні принципи міжнародного права і кидають виклик самій правді, створюючи викривлене світосприйняття як у очах власного населення, так і у світового співтовариства. Неприхована брехня регулярно з'являється на офіційних веб-сторінках й урядових порталах, так само як із вуст працівників зовнішньополітичного відомства та дипломатів найвищого рангу. Тому оцінювати концептуальні засади зовнішньої політики Росії необхідно невідривно від її реальних дій.

Окремо варто виділити неофіційні доктринальні праці видані від імен російських високопосадовців. Вони не оформлені у як документи, проте часто викривають справжні мотиви та наміри російського керівництва. Тому нехтувати такими джерелами ми не будемо, адже їхні автори безпосередньо залучені до процесу прийняття рішень у державі, а наслідки цих рішень дуже часто співпадають з інтенціями, викладеними у подібних працях. Тим не менш, деякі положення офіційних концептуальних документів варті нашого розгляду, бо відповідають поведінці РФ на міжнародній арені.

Після розпаду Радянського Союзу, Росія пройшла певну еволюцію у викладені поглядів на власну роль у регіоні та світі. Із цієї ролі послідовно виходять і її зовнішньополітичні інтереси та цілі. Щодо причин такої еволюції, то ми можемо виокремити процес становлення російського режиму, стадії економічного розвитку, зміни у міжнародному середовищі. Попри це, головні концептуальні засади залишались майже незмінними – Росія завжди претендувала на виключну роль на просторі країн колишніх членів СРСР. Велику увагу цій трансформації було приділено у монографії за редакції Бульвінського А.Г., під назвою «Доктринальні засади політики Росії щодо пострадянського простору».¹⁶ Автори проаналізували наявні на сьогодні редакції

¹⁶ Бульвінський А. Доктринальні засади політики Росії щодо пострадянського простору. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія. К. ДУ «Інститут всевітньої історії НАНУ», 2020. С.306–336. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4660/1/Doktrynalni%20zasady%20polityky%20Rosii.pdf> (Дата звернення: 21.02.2022).

російських Концепції зовнішньої політики, Воєнної доктрини, Стратегії національної безпеки, Стратегії державної національної політики, Федеральні цільові програми, виступи та послання президентів. Окремими концептуальними елементами були визначені: цивілізаційна самоідентифікація Росії, сприйняття власної ролі у світі, сприйняття свого регіонального оточення, інструменти впливу у зовнішній політиці. Ставлення до досліджуваних європейських країн формується на основі російських інтересів, які випливають з необхідності посилення власної ролі та місця на міжнародній арені.

Самоідентифікація Росії пройшла етап від ідеї приналежності РФ до загальноєвропейського простору з орієнтацією на Євросоюз,¹⁷ до ідеї унікальної євразійської держави.¹⁸ Така зміна бачення є цілком природною, адже на початковому етапі існування сучасної Росії у ній велике місце займали прозахідні ліберальні тенденції. Із трансформацією політичної системи Москва все більше віддалялась від демократичного світу, аж до поки він не став для неї ворожим. Між авторитаризмом та демократією не може бути тісних відносин через протилежні цілі та саму сутність існування цих політичних систем. Отже, обґрунтування відокремленості й унікальності російської державності є запорукою втримання пануючого режиму. Ми чітко це прослідковуємо на тлі процесу консолідації влади у руках В. Путіна. Вживаючи на початку свого правління тези про «широке зближення і реальну інтеграцію з Європою»,¹⁹ він поступово перейшов до ідеї окремої російської «держави-цивілізації».²⁰ Це не свідчить про зміну світосприйняття Путіним. Скоріше це результат перестановки сил як на світовій арені, так і у середині РФ. Допоки режим не розібрався зі своїми внутрішніми опонентами, він намагався дотримуватися «фасадного»

¹⁷ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «О действительности государственной власти в России», 1995 г. URL: http://www.intelros.ru/strategy/gos_rf/psl_prezident_rf_old/72-poslanie_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_o_dejstvennosti_gosudarstvennoj_vlasti_v_rossii_1995_god.html (Дата звернення: 10.02.2022).

¹⁸ Послание Президента Федеральному Собранию, 1 декабря 2016 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/53379> (Дата звернення: 10.02.2022).

¹⁹ Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. (О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства), 16 мая 2003 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/36352> (Дата звернення: 10.02.2022).

²⁰ Послание Президента Федеральному Собранию, 12 декабря 2012. URL: <http://www.kremlin.ru/news/17118> (Дата звернення: 10.02.2022).

співробітництва із Заходом. Із консолідацією влади та придушенням опозиції Кремль дозволяє собі все більш конфронтаційну риторичку, відмежовується від Західного світу. Після вторгнення в Україну, будь-які згадки про близькість європейської та російської культур зникають із публічної риторички керівників держави.

Сприйняття власної ролі Росії у світі також по суті не змінилося. Від перших стратегічних документів Росія визначає себе як велику державу, змінюється лише ступінь її величі. Згодом вона почала визначати себе як центр впливу у багатополлярному світі, що формується. Пізніше згадки про процес становлення багатополярного світу зникає, а Росія як світова держава зазначається як доконаний факт.²¹ Постійні згадки про велич Росії демонструють історичну образу, яку вона відчувала у результаті краху Радянського Союзу. Путін оголошує розпад СРСР найбільшою геополітичною катастрофою ХХ-го століття, висуває тезу про необхідність утримання держави на великому просторі, який був освоєний протягом тисячолітньої історії (просторовий фактор у мисленні російського державотворення був провідним від часів імперії) та наділяє Росію «особливою цивілізаторською місією у Євразії».²² У подальшому, замість пристосування до світу, у якому домінують Західні країни, Москва кидає виклик світовому порядку та просуває ідею багатополярності, яка мала б підкріпити і легітимізувати її амбіції стосовно відновлення власного впливу на регіон та світ у цілому. Чим більш агресивною стає її зовнішня політика, тим гучніше вона проголошує себе світовою потугою. Наратив про велику державу, яка потребує власного простору і сфери впливу, Кремль активно просуває за допомогою усіх каналів поширення інформації. Від власних медіа, які представлені у європейських країнах, до дипломатичного треку. Москва намагається переконати світ у тому, що її виключна позиція у світових справах

²¹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г., № 683). URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/40391> (Дата звернення: 10.02.2022).

²² Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. (О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства), 25 апреля 2005 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/36354> (Дата звернення: 10.02.2022).

вимагає виключного відношення і поваги. Звичайно попри те, що за усіма критеріями розвитку Росія є далекою від статусу світового полюса. У неї немає розвиненої економіки, передових технологій чи високого рівня соціального розвитку. Єдина реальна російська потуга – чисельні збройні сили, які Москва відчайдушно застосовує для експансії у сусідні країни.

Погляди РФ на її регіональне оточення також практично не змінилися. Змінились підходи у відносинах із сусідами. Вже з першої Концепції Зовнішньої політики від 1993 року, Москва розглядає країни колишнього СРСР як особливу преференційну зону. Вона наголошує на невідкладності створення єдиного воєнно-стратегічного простору, захисті зовнішніх кордонів держав СНД, збереженні єдиного економічного простору, а також єдиного правового простору.²³ Це свідчить про те, що Росія розглядала своїх сусідів апріорі прив'язаними до неї, потребу інтегрувати їх до сфери свого впливу як необхідність. У сутності, хоча і завуальовано, Росія завжди прагнула відтворення контролю за територіями, які колись знаходились у складі імперії, спочатку царської, а потім радянської. У посланнях Б. Єльцина до Федеральних зборів неодноразово лунали тези про «законність російських інтересів на пострадянському просторі», про те як Захід витісняє РФ з її «історичних рубежів».²⁴ Відтоді країни СНД займають перший пріоритет серед напрямів зовнішньополітичної діяльності. Такою ситуація залишається і до сьогодні – Москва продовжує свої спроби відновити втрачену зону впливу, змінилися лише методи. Одразу після розпаду СРСР, Кремль покладав надії на використання ідеї інтеграційного об'єднання та історичні зв'язки із сусідами для утримання панівного становища над ними. Коли країни пострадянського простору почали чинити опір зухвалим спробам підпорядкувати їх, російські керманічі вдалися до силових інструментів. Це інструменти широкого спектру: від політико-

²³ Концепция внешней политики Российской Федерации, утверждена Распоряжением Президента Российской Федерации Б.Н. Ельцина от 23 апреля 1993 г. Дипломатический вестник. 1993. № 1-2. Спецвыпуск. С. 3–23.

²⁴ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «Об укреплении Российского Государства» 1994 г. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_1994_god.html (Дата звернення: 11.02.2022).

дипломатичного тиску та інформаційного впливу, до економічного шантажу, торгових війн, залякування воєнним втручанням, і безпосереднім воєнним вторгненням з окупацією території сусідніх держав. Після 2008 року СНД, як інтеграційне об'єднання, втрачає свою роль і на його місце приходять нові моделі нав'язування волі Кремля, такі як ОДКБ та Євразійський економічний союз. В обох об'єднаннях Москва має вирішальний голос, усі вони діють передусім у російських інтересах, а інтереси інших партнерів часто не враховуються. Згадаємо війну між Вірменією (членом ОДКБ) та Азербайджаном за контроль над Нагірним Карабахом. ОДКБ не надав жодної допомоги Єревану, адже Москві вигідно зберігати осередки конфліктів для впливу у регіоні. Водночас є й інший приклад: введення військ ОДКБ до Казахстану у 2022 році, яке відбулось у порушення статуту організації – правовою основою застосування військ Організації є зовнішня агресія, а не внутрішні народні протести. Це показало – ОДКБ, як силовий інструмент, може з легкістю застосовуватись проти його країн-членів, що свідчить не про інтеграцію у сфері оборони, а про засіб примусу у руках кремлівських можновладців.

Ще однією провідною категорією у російських зовнішньополітичних концепціях стало питання російської діаспори. Воно згадувалось від початку дев'яностих років, однак з приходом до влади В. Путіна, трансформується у інструмент реалізації неоімперської політики. До їх захисту додається згадка про просування ними російських інтересів у країнах перебування.²⁵ Важливим також є і саме визначення російської діаспори: до неї відносять усіх хто говорить російською мовою та є носієм російської культури, ігноруючи політичну та етнічну ідентичність таких осіб. У Концепції зовнішньої політики РФ 2008 року з'являється поняття «русский мир» на визначення російської діаспори. Її Москва починає розглядати як окремий суб'єкт, як партнера який має розширювати простір російської культури та просувати російські інтереси. На практиці цей інструмент є чи не найвживанішим у кремлівських експансивних діях проти

²⁵ Концепция внешней политики Российской Федерации от 12 июля 2008 г. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf> (Дата звернення: 11.02.2022).

сусідніх країн. Він став обґрунтуванням російської збройної агресії проти України та анексії АР Крим.

Продовжуючи розгляд силових інструментів, не можемо оминати й Воєнну доктрину РФ. Від першої редакції доктрини Росія залишає за собою право розміщення своїх військ за межами своєї території, якщо того жадають її інтереси або інтереси країн СНД, і вона не мусить отримувати дозвіл від міжнародного товариства під час такого застосування, адже СНД є зоною особливих інтересів та відповідальності РФ. Відтоді можливість одноосібного застосування російських військ зберігається у кожній наступній редакції. З 2000 року у Доктрині з'являється можливість використання військ не лише для захисту, а й з метою тиску: дозволяється підтримка політичних акцій Російської Федерації шляхом проведення відповідних заходів військового характеру, а також військово-морської присутності.²⁶ У 2010 році з'являється теза про можливість застосування російських збройних сил не обмежуючись відбиттям агресії чи за рішенням Радбезу ООН, але й для захисту своїх громадян за кордонами РФ.²⁷ Окрім цього, доктрина передбачала застосування армії для запобігання загрозам миру і придушення актів агресії. Ці положення дозволяють трактувати величезну кількість подій та факторів як привід для використання військ і слугували внутрішньою-правовою основою для війн Кремля у Грузії, Україні та Сирії. З 2015 року російське керівництво йде далі, і у Стратегії національної безпеки зникають згадки про загрози миру, збройний напад чи акти агресії, а для використання збройних формувань стає достатньою одна лише загроза національним інтересам РФ у разі, якщо усі інші заходи не довели свою ефективність.²⁸

²⁶ Военная доктрина Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 21 апреля 2000 г., № 706). URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/15386> (Дата звернення: 11.02.2022).

²⁷ Военная доктрина Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 февраля 2010 г., № 146). URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/30593> (Дата звернення: 11.02.2022).

²⁸ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г., № 683).

Поряд із готовністю застосовувати воєнні заходи, Концепція національної безпеки РФ від 1997-го року визначає розширення НАТО як загрозу.²⁹ З часом це положення сприймалось все гостріше, і тепер розширення НАТО визначається як екзистенційна небезпека.³⁰ Уявлення про нескінченне протистояння з Північноатлантичним Альянсом є закоренілим та послідовним у світосприйнятті кремлівських можновладців, хоча і не відповідає дійсності. Сама ідея протистояння потрібна правлячому режиму для підтримання ілюзії зовнішньої небезпеки як інструменту консолідації суспільства, та для виправдання власних імперських агресивних намірів. Необхідність територіальної експансії здавна є провідним наративом російської пропаганди та добре сприймається населенням. У той же час розпад радянської імперії, розцінюється як неприпустима помилка та національна катастрофа. Тому розширення НАТО дійсно перешкоджає російським інтересам, однак інтересам імперським, які не варто ототожнювати з національними. Поняття національних інтересів у Росії викривлене, адже ним кремлівські бандити приховують особисті та кланові інтереси. У авторитарних країнах важко визначити чи інтерес є національним – тобто сукупним вираженням інтересів суспільства – чи це суто інтерес правлячої групи осіб, який ними і визначається. Тож ми можемо лише припускати, що задекларовані російські інтереси збігаються із суспільними запитами. Вступ сусідніх країн так званого «близького зарубіжжя» до НАТО унеможливить їх поглинання та окупацію. Знаходячись під ядерною парасолькою Альянсу вони стають недосяжними для РФ і вона втрачає усі важелі впливу на них. І хоча ці країни не становлять жодної реальної загрози для Росії, як це демонструє досвід сусідства з Балтійськими країнами, однак їхні економічні успіхи ставитимуть під питання ефективність російської системи управління та поховають путінські плани про реставрацію Росії у кордонах

²⁹ Концепция национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12.05.2009 г. № 537).

³⁰ Treaty between The United States of America and the Russian Federation on security guarantees. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en (Дата звернення: 11.02.2022).

колишньої імперії. А про ці плани ми найкраще дізнаємось з неофіційних концептуальних джерел.

Розглядаючи доктринальні праці російських високопосадовців, ми можемо отримати чіткіший погляд на концептуальні засади російської зовнішньої політики з позиції її творців. Деякі з них стосуються глобального характеру і поглядів на світ у цілому, деякі ж конкретизують сприйняття окремих держав та питань взаємодії із ними. Про стан глобальних справ та сутності сучасного світоустрою крізь російську призму детально пише та говорить керівник ФСБ і Секретар Ради Безпеки РФ Н. Патрушев. Він, як один з найвпливовіших кремлівських управлінців, виступає також ідеологом російської імперської політики. У основі його поглядів лежить ідея про підступність та злодійство Західного світу, зокрема США. Усі світові проблеми Патрушев пояснює злочинним прагненням Америки до світового панування, а усі її дії – спрямовані на знищення та пригнічення інших країн, і особливо – Росії.³¹ Отже будь-яку російську зовнішньополітичну акцію Патрушев пояснює тезою про захист РФ від посягань Заходу. Агресивні війни, розв'язані Кремлем, також є частиною цього протистояння, а тому вони справедливі та необхідні. Напад на Україну він називає превентивним ударом по «плацдарму для нападу на РФ», придушення народного повстання у Казахстані – перешкоджанням кольоровим революціям інспірованими Сполученими Штатами. Згідно зі словами Патрушева, усі країни-сусіди Росії є вразливими до західних політичних технологій, а отже Росія має право втручатися у їхні внутрішні справи задля захисту цих країн та себе.²⁸ Такий погляд дозволяє Кремлю виправдовувати будь-які дії у очах власного суспільства та на міжнародній арені, особливо серед країн, що розвиваються.

Про кремлівське сприйняття регіонального оточення говорять також статті, виступи та публікації колишнього президента й теперішнього Заступника голови Ради Безпеки Д. Медведєва. Він відомий за гостроту та необачність власних

³¹ Патрушев: Запад создал империю лжи, предполагающую уничтожение России. URL: <https://rg.ru/2022/04/26/patrushev-zapad-sozdal-imperiiu-lzhi-predpolagaiushchuiu-unichtozhenie-rossii.html> (Дата звернення: 11.02.2022).

висловлювань, шовіністичні та ксенофобські прояви у них.³² У своїх статтях він зневажає українську демократично обрану владу, спекулює на класичних шаблонах пропаганди та передає важливі політичні сигнали про небажання російського керівництва вести будь-які справи з українською владою.³³ У власних соцмережах він йде далі, і у публікації, яку однак потім було видалено, говорить про наміри відродити Радянський Союз, повернути втрачені території, включно з Грузією та Казахстаном, які він називає «штучними» державами утвореними у результаті розвитку Російської Імперії. І хоча згодом Медведєв відкидає своє авторство цієї публікації, вона могла бути цілком серйозною і слугувати сигналом для країн-сусідів РФ про рішучість планів Кремля щодо пострадянського простору. Зважаючи на велику війну Росії в Україні, плани про захоплення інших країн виглядають цілком реалістичними.³⁴

І на останок, стаття самого президента РФ, В. Путіна, у якій він висловлює своє викривлене бачення історії російсько-українських взаємин. Стаття сповнена радянськими та новітніми історичними міфами про штучність України, просуває наратив триєдиного російського народу та логічним висновком має ідею повернення України у зону цілковитого впливу РФ. Водночас він погрожує українській владі руйнацією країни, за умови, що вона намагатиметься вивести українську державу з-під панування Росії.³⁵ Сам факт присвячення цілої статті російським президентом питанню України говорить про провідний пріоритет регіонального вектору у російській зовнішній політиці. А повномасштабна війна остаточно підтвердила, що усі інші зовнішньополітичні напрямки є другорядними для РФ, слугують скоріше інструментами у втіленні однієї мети –

³² Дмитрий Медведев рассказал о своей ненависти. *BBC*. 2022. <https://www.bbc.com/russian/news-61716641> (Дата звернення: 11.02.2022).

³³ Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. *Коммерсантъ*. 2021. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5028300> (Дата звернення: 11.02.2022).

³⁴ Медведев не шутит: Казахстан и Грузия – вероятные следующие цели российской атаки. *Liga.net*. 2022. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/medvedev-ne-shutit-kazahstan-i-gruziya-veroyatnye-sleduyuschie-tseli-rossiyskoy-ataki> (Дата звернення: 11.02.2022).

³⁵ В. Путин «Об историческом единстве русских и украинцев». Президент России. 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (Дата звернення: 11.02.2022).

відновлення російського впливу у межах, які у кремлі вважають російськими історичними кордонами.

Отже, підсумуємо головні концептуальні засади зовнішньої політики РФ. По-перше, це ідея невпинного спротиву зовнішнім «ворожим силам», що витісняють Росію з її історичних кордонів. Це дозволяє втримувати режим перед обличчям постійної загрози та пояснювати свою агресивну зовнішню політику внутрішній та міжнародній аудиторії. Російська пропаганда активно просуває цей погляд через підконтрольні їй ЗМІ у країнах Європи, та особливо у країнах, що розвиваються. По-друге, це позиціонування Росії як виключної цивілізації, яка є провідною світовою потугою та має особливі права і сферу впливу у міжнародних справах. З цього випливає її головна зовнішньополітична мета – повернути панування над територіями колишнього Радянського Союзу, які Росія досі вважає своїми. Для досягнення мети Москва готова застосовувати широкий спектр інструментів: політико-дипломатичні, інформаційні, економічні та військові. Росія має агентів впливу у політичному полі майже кожної європейської країни, активно просуває власний погляд на світові події через пропагандистські ЗМІ, спекулює на питанні поставок енергоносіїв і навіть вторгається на території сусідніх країн. Концептуально Росія дозволяє собі використовувати будь-які інструменти для захисту власних національних інтересів. Як показала практика – військовий напад на суверенну країну не є виключенням. Отож, у зовнішньополітичних діях від РФ можна очікувати будь-чого, а міжнародне право не обмежує цю країну у питаннях, які вона вважає такими, що зачіпають її національні інтереси.

1.3. Цілі та завдання зовнішньої політики Росії у відносинах із країнами Західної та Південної Європи

Російські цілі та завдання у відносинах з країнами Західної та Південної Європи підпорядковані ширшим російським зовнішньополітичним планам. Ці плани засновані на тому трактуванні національних інтересів Росії, яке є домінуючим у головах кремлівських керівників. Отож, для початку назвемо ці

інтереси, починаючи від найбільш життєво важливих. Першим інтересом є утримання путінського режиму при владі. Для цього Кремлю необхідно підтримувати мінімальний соціальний життєвий рівень населення та мати достатньо коштів щоб фінансувати силовий апарат та зовнішньополітичні акції, які він здійснює на світовій арені. Це змушує його шукати торгівельних партнерів і ринки збуту своїх ресурсів, забезпечити економічний розвиток. І хоча він відбувається не шляхом модернізації виробництва та підвищенням життєвого рівня населення, а шляхом продажу сировини, ці кошти спрямовуються на розбудову армії та зовнішньополітичних авантур (наприклад нерентабельних проектів обхідних газопроводів). Сутність кримінального автократичного режиму в Росії полягає у тому, що він не надто турбується внутрішньою економікою та соціальним добробутом населення. Для збереження влади, йому потрібно переносити увагу з внутрішніх проблем на зовнішні. Соцопитування серед російських еліт демонструють, що переважна більшість російських посадовців вважають, що національні інтереси РФ лежать поза її кордонами.³⁶ Водночас, перспектива економічного розвитку сусідніх до РФ країн, передумовою якого буде їхній вихід з під російського впливу, загрожуватиме кремлівському режиму, адже стане демонстрацією його неефективності та викриє сутність його грабіжницької політики. Тож в інтересах авторитаризму – підривати стабільність Заходу та афілійованих з ним держав, перешкоджаючи їхньому успіху. Путінська Росія дійсно знаходиться у постійному протистоянні із демократичним світом, адже ці два політичних режими не можуть співіснувати, і досвід розпаду автократичного Радянського Союзу це наочно продемонстрував.

Другим інтересом є розширення сфери російського впливу. Він природно випливає з першого. У свідомості росіян міцно закріпився погляд на себе як на

³⁶ Rivera S. et. al. The Russian Elite 2016: Perspectives on Foreign and Domestic Policy, Clinton, N.Y.: Arthur Levitt Public Affairs Center, Hamilton College, May 11, 2016, p. 25. URL: <https://www.hamilton.edu/documents/russianelite2016final.pdf> (Дата звернення: 17.02.2022).

велику державу, світовий центр впливу, тож вони вимагають поваги до своїх інтересів і невтручання до справ країн, на які вони претендують. Експансія – першочерговий пріоритет Росії. Як показують останні події, заради неї росіяни готові жертвувати добробутом, свободою пересування, іміджем і навіть власними життями. Усі відносини з європейськими країнами мають на меті приблизити втілення цього інтересу.

Третім інтересом, який також впливає з попередніх, є недопущення розширення НАТО та ЄС. Запобігання вступу нових членів до НАТО виявляється першочерговим, адже цей військово-політичний альянс унеможливить розширення Росії за рахунок країн, що до нього приєднуються. Недивно, що Москва розв'язала війни саме з тими країнами, які виявили своє бажання доєднатися до євроатлантичних структур. Цей інтерес неодноразово декларувався у заявах російських керівників та оформлений у доктринальних документах, наприклад у вже згаданій Воєнній доктрині та Стратегії національної безпеки РФ. На початку правління В. Путіна, Кремль не висловлював застережень щодо розширення ЄС, проте саме європейські прагнення України стали передумовою російського вторгнення, анексії Криму та окупація частини Сходу країни. Адже по суті європейське майбутнє України позбавляло б Кремль усіх невійськових важелів впливу на неї. І звичайно вступ до ЄС також наближує країну до НАТО, адже вона реформується, посилюється економічно і має можливість прискорено розвивати свої збройні сили. До того ж, ідеологічно НАТО – це організація, яка покликана захищати демократичні країни Європи, тож приєднання до ЄС істотно наближує вступ до Північноатлантичного Альянсу. Тому Росія прагне підірвати єдність у середині НАТО, ослабити окремих його членів, створити конфлікт інтересів, схилити громадську думку проти спільних ініціатив, використовувати наявні кризи з метою подальшого послаблення об'єднання. Не варто також забувати про питання західних санкцій, накладених на Росію. Їхнє послаблення є одним з провідних інтересів Москви.

Четвертий інтерес актуалізувався і набув першочергового значення від початку повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. Від 2014 року країни Заходу допомагали Україні переозброїти армію та підвищити її боєздатність, і відтоді ж Москва робила спроби звести нанівець рівень такої підтримки. Та підчас повномасштабного нападу Росії, Україна продемонструвала, що здатна успішно чинити опір агресії та перемагати переважаючи за чисельністю російські сили. Цей успіх, великою мірою, став можливим завдяки масовим поставкам західної зброї. Отже, очевидна ціль Кремля – перешкодити переданню озброєння Україні. Росія застосовує усі наявні у неї важелі впливу для досягнення цієї мети та має обмежений успіх, особливо серед європейських країн. Її активність змушує європейських союзників України замислитись стосовно термінів та обсягів військової допомоги Києву. Детальніше цю активність та стратегії протидії ми розглянемо у наступних розділах.

Тим не менш, Москва не має чіткої стратегії досягнення своїх цілей. Скоріше її підхід можна охарактеризувати як «опортуністичний» – вона, не маючи певності в успіху того чи іншого заходу, сподівається, що він наблизить її до бажаного результату. Вона використовує виникаючі обставини і діє скоріш на оперативному рівні, ніж має далекоглядну стратегію. Наприклад, коли росіяни підтримують радикальні партії у європейських країнах, вони не можуть запевне знати, що ці політсили призведуть до послаблення євроатлантичної єдності. Вони лише сподіваються, що їм вдасться дестабілізувати ситуацію та отримати вигоду з неї, а вона, у сукупності усіх інших обставин, наблизить їх до втілення свого інтересу. Через те, що велика кількість таких заходів можуть не мати ніякого сприятливого для РФ результату, Кремль застосовує широкий спектр схожих тактик одночасно.

Перераховані вище три основні мети зовнішньої політики РФ у відносинах з європейськими країнами ми можемо розділити на проміжні завдання, для виконання яких застосовуються різноманітні інструменти. Найамбітніше з таких

малих завдань – завербувати агентів впливу під власним контролем з потужними важелями впливу на політику цільової країни. Найяскравішими прикладами потужного агента – є угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан ³⁷ або голова французького «Національного фронту» Марін Ле Пен. У випадку останньої, мова йде про пряме фінансування політичної активності, що забезпечує високий ступінь контролю за поведінкою цього політичного актора та, у разі посилення позицій «Національного фронту» у Франції, також забезпечить серйозний вплив на політику країни.³⁸ Водночас, Росія шукає прихильників своєї політики і на нижчих рівнях. Це можуть бути окремі парламентарі, громадські рухи, неурядові організації, релігійні об'єднання, члени місцевого самоврядування, науковці, різноманітні експерти, журналісти, лідери думок та інші особи, які мають голос і вплив на громадську думку європейських демократій.

Інше завдання – культивувати економічні зв'язки поміж бізнесом РФ та цільовими країнами. Це дозволяє отримати одразу два позитивних моменти: віднайти лобістів російських інтересів, які можуть мати політичний вплив у країні (з меншим ступенем залежності ніж контрольовані агенти впливу, але сфокусовані, у першу чергу, на власних прибутках), та прив'язати економіку цільової держави до себе (що ускладнить розрив відносин у майбутньому). Зазвичай російські ресурсні компанії знаходять споживачів у ЄС, завойовують провідні позиції на їхніх внутрішніх ринках та починають здійснювати тиск і шантаж з метою досягнення певних політичних результатів. Наприклад позиція Німеччини, Італії чи Угорщини стосовно реакції на агресивні дії РФ значно залежить від питання поставок дешевого російського газу необхідного їхнім економікам. Економічні успіхи – основа популярності діючих урядів та джерело їхнього існування. Великий бізнес фінансує політичні сили у кожній європейській країні, тож вплив на нього гарантує Москві певну міру впливу і на політичні процеси.

³⁷ Orban's Cheerleading For Putin: Follow The Money. *Reporting Democracy*. 2022. URL: <https://balkaninsight.com/2022/02/16/orbans-cheerleading-for-putin-follow-the-money/> (Дата звернення: 15.02.2022).

³⁸ Marine Le Pen: Who's funding France's far right? *BBC*. 2017. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39478066> (Дата звернення: 15.02.2022).

Ще одне завдання – захопити ініціативу у інформаційному просторі. Окрім дії на конкретних впливових осіб, Росія працює і з ширшим загалом за допомогою власних каналів комунікації. Пряма пропаганда, замаскована під прояви свободи слова, дозволяє обертати на свою користь широкі верстви населення європейських країн. Вона здійснюється з метою просування російського порядку денного, дестабілізації внутрішньополітичної обстановки у демократичних країнах, підйому популярності популістських та радикальних сил, дискредитації євроатлантичних інституцій, загальноєвропейської ідеї та західних цінностей у цілому.

Коротко охарактеризувати усі вищенаведені завдання можна наступним чином: РФ намагається закласти фундамент для розвитку свого подальшого впливу у найважливіших сферах – політичній, економічній та інформаційній. Військових засобів впливу на країни Західної та Південної Європи Росія не має, як з позиції географічного розташування, так і тому, що більшість цільових країн вже є членами Північноатлантичного Альянсу. Тим не менш, м'яка сила показала себе дуже потужним інструментом досягнення зовнішньополітичних завдань, і Кремль не шкодує коштів на лобізм, хабарі та пропаганду, а отже становить величезну загрозу для демократичного світу, і особливо для України, яка бореться за своє існування у повномасштабній війні значною мірою завдяки допомозі колективного Заходу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Говорячи про цілі зовнішньої політики РФ у відносинах з країнами Західної та Південної Європи, ми розглянули основні чинники, які впливали на її формування, концептуальні засади та основні завдання.

Формується російська зовнішня політика під впливом трьох головних факторів: історичної спадщини, природи автократичного режиму та економічної моделі. Традиційні настрої російського суспільства втілюються у явищі так званого «імперського націоналізму» – наборі семантичних конструкцій, які обґрунтовують імперський характер російської державності, месіанської ролі російської людини та виключність російських цінностей. Це, у свою чергу, виливається у шовінізм, ксенофобію, жагу до експансії та панування над іншими народами. Попри зміни державного статусу (від російської імперії, до СРСР, і до Російської Федерації), ці ідеї залишаються пануючими у свідомості широких верств населення сучасної Росії. Цей фактор тісно взаємодіє з другим чинником – природою автократичного режиму. Кримінально-чекістський режим В. Путіна вдало грає на суспільних настроях задля втримання влади та реалізації власних інтересів. Задля приховування своєї грабіжницької політики, Кремль створює образ зовнішніх ворогів і постійної загрози. Це відвертає увагу мас від внутрішніх проблем та дозволяє обґрунтувати агресивну зовнішню політику Москви у термінах гарантування державної безпеки. Сировинна модель економіки дозволяє путінській владі впевнено себе почувати та надає ресурс для фінансування агресивної зовнішньої політики.

Концептуально Російська Федерація позиціонує себе як велику державу, особливу цивілізацію, що потребує поваги до своїх інтересів та виключної сфери впливу. Вона прагне відігравати визначальну роль у регіоні та світі і готова використовувати будь-які інструменти заради досягнення своїх цілей – від м'якої сили до застосування збройних сил на території інших держав. Провідним мотивом російської зовнішньої політики є також ідея невпинного протистояння зовнішнім ворогам, які оточили країну та загрожують її національним інтересам.

Це надає можливість пояснити будь-яку агресивну зовнішньополітичну дію Кремля як вимушений захід у відповідь. Отож концептуально зовнішня політика Росії нічим не обмежена.

Цілі та завдання у відносинах з країнами Західної та Південної Європи підпорядковані ширшим інтересам Росії. Ці інтереси наступні: збереження правлячого режиму, підтримка його економічної стабільності, розширення сфери впливу, перешкодження розширенню НАТО та ЄС, перешкодження підтримці, яку надають Україні. Для втілення своїх інтересів РФ намагається здобути у європейських країнах важелі політичного, економічного та інформаційного впливу. Головні завдання у відносинах із цільовими країнами – віднайти симпатиків російських інтересів у політичних та бізнесових колах, схилити громадську думку на свою користь, створити нестабільність та деструктивні явища, якими можна потім скористатися у власних інтересах.

РОЗДІЛ 2. ЗАСОБИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ЄВРОПІ

2.1. Стратегія Російської Федерації у здійсненні впливу на європейські країни

Російська Федерація повернулася до моделі протистояння Західному світу часів Холодної війни. Її стратегія впливу заснована на російських зовнішньополітичних цілях, які не передбачають плідного та взаємовигідного співробітництва з європейськими партнерами. Усі головні цілі Кремля передбачають ослаблення колективного Заходу, який розглядається у якості безперечного супротивника та конкурента за вплив у світових справах. Особливо відчутно це стало у другому десятилітті ХІХ ст., коли європейці були спантеличені раптовою анексією українського Криму та кампанією зловмисного впливу проти самих європейських країн, що супроводжувала кремлівську агресію. Найпомітнішим елементом впливу були російські ЗМІ та трансльована ними зухвала пропаганда. На жаль, це лише один елемент ширшої та комплексної стратегії впливу Росії. Інші засоби та інструменти менш помітні, але не менш небезпечні. Західний світ вже зустрічався з подібним впливом у минулому, проте втратив пильність у момент тріумфу своєї перемоги над радянською загрозою. Тому вивчати сутність сучасного російського зловмисного впливу необхідно з урахуванням досвіду, набутого за часів Холодної війни, а саме – досвіду «активних заходів» Радянського Союзу. Зв'язок сучасної стратегії Росії з радянською є безпосереднім. У цьому розділі ми порівняємо «активні заходи» минулого з сучасним російським зловмисним впливом та доведемо, що у своїй сутності сучасна стратегія впливу РФ є адаптованими до новітніх технологічних реалій «активними заходами».

Почнемо наш розгляд російської стратегії з огляду влучного доробку Дж. Снайдера, який вивчав радянське стратегічне співтовариство, а конкретніше –

світогляд людей, які були відповідальними за розробку державної стратегії.³⁹ Його теза констатувала помітну спадковість стилю керівництва і стійкість зовнішньополітичних поглядів у російській державі. Він стверджував, що у Радянському Союзі панував особливий, радянський тип мислення, і керівники країни дивилися на світ крізь призму своєї стратегічної культури. Її він визначав як особливу візію військових та безпекових питань, що домінувала серед управлінців і була майже незмінною. Це надало йому підстави стверджувати, що це скоріше явище культурного характеру, ніж чисто політичного. Стратегічна культура радянських керівників базувалася на протистоянні Західному світу, постійній боротьбі соціалізму з капіталізмом. Антагонізм був закладений у саму сутність радянського режиму – ідея світової революції передбачала повалення усіх нерадянських урядів. Звичайно, Захід намагався підірвати здатність СРСР сіяти хаос та дестабілізацію по всьому світу, і це логічно вкладалося у категорії Холодної війни. З розпадом Радянського Союзу, світ сподівався на закінчення більш ніж півстолітньої конфронтації. Однак, такі фактори, як геополітичні погляди, норми та звичаї, уявлення про регіональні та міжнародні ролі, політичні системи та розподіл влади закріплюються в колективній пам'яті та ідентичності через політичні наративи, навчальні програми, художні інтерпретації історичних епізодів, колективних спогадів тощо. Тож Російська Федерація вийшла на міжнародну арену з багажем свого досвіду та світоглядних моделей, які досі визначають її зовнішню політику.

Стратегічна культура сучасних російських керівників істотно не змінилася з радянських часів та сповнена ідеями про стан безперервної війни між головними світовими гравцями. Хоча формально риторика Москви сьогодні відрізняється від класичної радянської (сучасна вільна від ідеологічних елементів про соціалістичну революцію, класову боротьбу тощо), сутність та структура поглядів на світові процеси не змінилась. Як приклад цих поглядів,

³⁹ Al-Rodhan N. Strategic Culture and Pragmatic National Interest. *Global Policy Journal*. 2015. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/22/07/2015/strategic-culture-and-pragmatic-national-interest> (Дата звернення: 21.02.2022).

наведемо праці колишнього члена Експертної ради при Президенті РФ, радника Ради Безпеки РФ, А. Владимірова, у яких він дає теоретичне обґрунтування сучасної війни. На його думку (а ці ідеї чітко відслідковуються і у баченні топ-керівників країни), супротивники Росії постійно намагаються підірвати її безпекові інститути, витіснити з її природньої сфери впливу, зруйнувати державність та заволодіти природними ресурсами. Рушійними силами цього протистояння називаються ворогуючі геополітичні проекти, суперницькі інтереси та русофобія. Російські науковці нерідко включають до такої конфронтаційної моделі класові елементи, расову теорію, протистояння цивілізацій та інші сумнівні концепції,⁴⁰ компрометація яких не є завданням цього дослідження. Отже така парадигма зумовлює повернення застосування «активних заходів» у російській зовнішній політиці як відповідь на зовнішні загрози.

Практичне втілення цих зовнішніх загроз ми вбачаємо у теорії «кольорових революцій», що її послідовно озвучує російський президент.⁴¹ Вона говорить про нерозривний зв'язок між зовнішньою та внутрішньою безпекою, який використовується Заходом – зокрема Сполученими Штатами – з метою повалення негодних йому режимів. Усі протестні рухи, згідно з цією концепцією, спричинені «політичними технологіями» Заходу, який використовує поєднання елементів пропаганди, шпіонажу та підривної діяльності для скидання діючої влади і встановлення демократичних режимів, підпорядкованих волі своїх «атлантичних господарів». Путін особисто звинуватив Державного Секретаря Гіларі Клінтон у 2011 році у організації Сполученими Штатами протестів у середині Росії. Чи вважає Путін так насправді, чи такі заяви є черговим пропагандистським гаслом для підтримки ілюзії про зовнішніх ворогів та виправдання репресій проти опозиції, великого

⁴⁰ Владиміров А. І. Государство, война и национальная безопасность России. Пространство и время 1(3), 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-voyna-i-natsionalnaya-bezopasnost-rossii/viewer> (Дата звернення: 21.02.2022).

⁴¹ Путин пообещал не допустить "цветной революции" в России. BBC. 2014. URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/11/141120_russia_putin_extremism (Дата звернення: 21.02.2022).

значення не має. Нас цікавить сам факт конфліктних відносин Росії із заходом, адже він обумовлює підхід у зовнішніх зносинах з країнами Західної та Південної Європи.

Подальшою розробкою теорії «кольорових революцій» і одночасною відповіддю на неї стала так звана «Доктрина Герасимова». Вона походить від роботи та доповіді начальника Генштабу ЗС РФ В. Герасимова яку він виголосив у Академії військових наук в 2013 році.⁴² Відтоді військово-політичне керівництво РФ на доктринальному рівні вживає термін «гібридна війна». Гібридна війна передбачає інтеграцію усіх можливостей національного впливу у війні, з перевагою невійськових заходів над військовими. Таким чином зміщуються акценти: політичні, економічні, інформаційні та інші засоби впливу у доктрині стають інструментами ведення війни. Коли традиційні погляди на війну, закладені Клаузевіцем, визначають війну продовженням політики, у російській доктрині політика стає продовженням війни і слугує її цілям, розширюючи арсенал невійськових методів протистояння. Розвиток ідей Герасимова призвів до появи концепції війни нового покоління, розробленої С. Г. Чекіновим та С. А. Богдановим. Особливу увагу у ній російські військові приділяють заходам інформаційного і психологічного впливу. Без отримання інформаційного домінування жодна військова ціль у новітніх конфліктах не зможе бути досягнутою, тож автори роблять логічний висновок: Росія має бути готовою відповідати на підривні дії Заходу проводячи наступальні інформаційно-психологічні кампанії проти супротивника.⁴³ Оборонна доктрина визначається ними як неефективна та небезпечна з огляду на раптовість удару ворога, а тому агресивна стратегія має кращі шанси зірвати ворожі плани. Загалом, опис таких кампаній у війнах новітнього покоління дуже нагадує «активні заходи» СРСР, за виключенням використання новітніх технологій.

⁴² Герасимов В. В. Ценность науки в предвидении. Военно-промышленный курьер. 2013. URL: https://vpk.name/news/85159_cennost_nauki_v_predvidenii.html (Дата звернення: 21.02.2022).

⁴³ Chekinov S. G., Bogdanov S.A. The Nature and Content of a New-Generation War. *Military Thought*. URL: <https://www.usni.org/sites/default/files/inline-files/Chekinov-Bogdanov%20Military%20Thought%202013.pdf> (Дата звернення: 21.02.2022).

Окрім того, наголошується на розмитті поняття війни та миру, адже вводиться нове оперативне поле і новий проміжний стан (що добре вкладається у російську стратегічну культуру), так звану «сіру зону» – область постійного протистояння, де держава застосовує силові дії, які тим не менш, не перетинають межу військового конфлікту, а отже не викликають військової відповіді. Операції у «сірій зоні» активно використовуються автократичними державами, які не обмежені внутрішніми законами, проти демократичних суспільств, юридичні та військові системи яких налаштовані на класичні конфлікти у межах понять війни та миру. Тому відповідь на такі операції часто є недостатньою або зовсім відсутньою. Така ситуація у міжнародних відносинах є доволі нетиповою. Якщо за часів існування Радянського Союзу антагонізм у відносинах світових полюсів був чітко виражений і проявлявся у формі Холодної війни, то сьогодні Росія (принаймні до початку відкритого вторгнення в Україну) стверджувала про прихильність до взаємовигідних партнерських відносин з країнами Європи, і у цей самий момент здійснювала приховані підривні заходи в майже усіх сферах.

Конкретизуємо ці підривні заходи. Для початку, за основу візьмемо визначення «активних заходів», адже на їхній основі відбувалась дефініція російського зловмисного впливу. Визначення наведено у інструкції служби зовнішньої розвідки КДБ. «Активні заходи» це: «агентурно-оперативні заходи, спрямовані на здійснення впливу на зовнішню політику і внутрішньополітичне становище цільових країн в інтересах Радянського Союзу та інших країн соціалістичного співтовариства, Світового Комуністичного і Національно-визвольного руху, послаблення політичних, військово-економічних та ідеологічних позицій капіталізму, підриив його агресивних планів з метою створення умов, сприятливих для успішного здійснення зовнішньої політики Радянського Союзу, забезпечення миру і соціального прогресу».⁴⁴ Влучним також є визначення Державного департаменту США, який визначив «активні

⁴⁴ Mitrokhin V., ed., KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook. Frank Class, 2002. 450 p. URL: https://books.google.co.uk/books?id=cKErBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Дата звернення: 21.02.2022).

заходи», як «таємні та оманливі операції, що проводяться на підтримку радянської зовнішньої політики» з «метою вплинути на думки або дії окремих осіб, урядів або громадськості».⁴⁵ Донедавна, це визначення залишалось незмінним. Однак у 2018 році Департамент юстиції США впровадив нову назву таким заходам – «зловмисні операції іноземного впливу».⁴⁶ Визначаються вони так: «таємні дії іноземних урядів, спрямовані на те, щоб посіяти розкол у нашому суспільстві, підірвати довіру до наших демократичних інститутів та іншим чином вплинути на політичні настрої та суспільний дискурс для досягнення стратегічних геополітичних цілей». Тож бачимо, що головні відмінності між «активними заходами» та «зловмисними операціями іноземного впливу» лежать не у площині їхніх цілей та завдань. Вони відрізняються засобами проведення та доставки до цільових країн, наприклад через кіберпростір та глобальну мережу. Отже з погляду стратегії, істотної різниці між цими двома поняттями немає і ми можемо досліджувати сучасні інструменти російського впливу у порівнянні з відпрацьованими інструментами радянського впливу.

2.2. Інструменти політичного впливу Росії

З'ясувавши, що в основі стратегії впливу РФ полягає намір здійснювати підривні дії проти колективного Заходу, зосередимо нашу увагу на конкретних інструментах і засобах зловмисного впливу Росії. Ми будемо звертатись до добре вивчених «активних заходів» СРСР та співставляти їх з російським зловмисним впливом сьогодення. Систематизуємо його у дві категорії: політичний та інформаційний вплив. Він може бути «білим», «сірим» та «чорним». «Білий» вплив включає у себе звичайні інформаційні, дипломатичні, торгові та інші заходи? у яких очевидна пряма роль та відповідальність Росії. «Сірий» вплив це проросійські підставні організації, політичні партії, куплені ЗМІ, ботоферми та інші інструменти за застосуванням яких стоїть Москва, а зв'язок із нею є широко зрозумілим, хоча і не завжди доведеним. «Чорний» вплив – це цілком секретні

⁴⁵ U.S. Department of State, *Soviet Influence Activities: A Report on Active Measures and Propaganda, 1987–1988* Washington, DC: U.S. Department of State, 1989. URL: <https://jmw.typepad.com/files/state-department---a-report-on-active-measures-and-propaganda.pdf> (Дата звернення: 21.02.2022).

⁴⁶ Title 50 U.S. Code § 3021. National Security Council. *LII*. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/3021#h>

операції, вербування агентів та шпигунів, покупка політиків і видатних діячів, поширення підроблених та фальшивих документів, кібератаки тощо.

Розпочнемо з відомих нам інструментів політичного впливу. Їхньою метою було поступово вселити радянські погляди у іноземні урядові, політичні, журналістські, бізнесові, митецькі та академічні кола у прихованій або хоча б неофіційний спосіб. Відомі нам вони, великою мірою, завдяки існуванню спеціальної Робочої Групи з Активних Заходів (РГАЗ) при Держдепартаменті США з 1981 по 1992 роки. Вона складалась з представників ЦРУ, ФБР, Міністерства оборони, Розвідки Міноборони, Агенції контролю озброєння та роззброєння, Міністерства Юстиції та Інформаційної Агенції. Саме на цю групу було покладено завдання виявляти та протидіяти радянським «активним заходам», отже її доповіді є основним джерелом фактів про секретну підривну діяльність СРСР. Голова цієї групи, Денніс Кукс розрізняє два таких інструменти: агенти впливу та підставні організації/групи.⁴⁷

Вербування агентів впливу було класичною «чорною» радянською тактикою. Завербовані особи могли бути як штатними агентами КДБ, так і свідомими (які добровільно, заради особистої вигоди співпрацювали з КДБ) чи несвідомими (так звані «корисні ідіоти») активами. Усі вони так чи інакше діяли у інтересах СРСР.⁴⁸ Цей інструмент показав себе надзвичайно ефективним з тієї причини, що таких агентів вкрай важко виявити, часто вони користуються авторитетом у своїх державах, а їхні погляди сприймаються як особиста позиція щодо певного питання, а не спланована операція ворожих спецслужб. Особливу цінність представляли ті особи, які мали потенціал впливу на прийняття політичних рішень. КДБ вербувала не лише тих, хто вже був при владі, а й людей які могли її набути у перспективі. Так, яскравим є приклад Арне Трехольта, який

⁴⁷ Kux D. Soviet Active measures and disinformation: Overview And Assessment. The US Army War College. Parameters, 1981. №1, vol. 15. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1388&context=parameters> (Дата звернення: 21.02.2022).

⁴⁸ Galeotti M. Active Measures: Russia's Covert Geopolitical Operations. Security Insights. No. 031. *Marshall Center*. 2019. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/active-measures-russias-covert-geopolitical-operations-0> (Дата звернення: 21.02.2022).

почав працювати на Радянський Союз ще будучи журналістом. Йому вдалось стати секретарем норвезького Міністра торгівлі та судноплавства і з цієї посади він передавав КДБ секретні документи, військові плани оборони Норвегії, розташування сил НАТО та загалом здійснював увесь спектр шпигунської активності. Але примітним є те, що він також впливав на рішення норвезького уряду щодо нерозміщення ядерної зброї на території країни. Більш того, він брав участь в укладенні угоди про делімітацію морського простору між Норвегією та СРСР (Угода про «сіру зону») і діяв на користь останнього. Тоді для Радянського Союзу були запропоновані непропорційно великі поступки, що завдали великої політичної та економічної шкоди Норвегії. У 1984 році Трехольта було засуджено за шпигунство і ув'язнено на 20 років.⁴⁹ Тож попри надзвичайну ефективність, агенти впливу є дієвим інструментом лише допоки не будуть викриті. У разі викриття вони втрачають будь-яку цінність.

Сам процес вербування здійснювався на двох засадах: або наданням серйозної матеріальної винагороди, або зі застосуванням компромату та шантажу. Підготовка до рекрутингу відбувалась протягом тривалого часу, людина ретельно вивчалась, встановлювався зв'язок, за можливості отримувалась письмова згода співпрацювати. Посилений фокус був на осіб, що безпосередньо впливали на зовнішню політику цільової держави (працівники уряду, МЗС, політичних партій, великих монополій тощо).⁵⁰ Але цілями вербувальників також нерідко ставали діячі культури, науковці, журналісти, бо вони мали вплив на суспільні настрої та політичні еліти. Журналістів, що працювали у інтересах СРСР було особливо багато. Вони використовувались для поширення у західних ЗМІ статей заздалегідь написаних співробітниками КДБ. Доведеними прикладами таких агентів були французький журналіст П'єр-Шарль Пате, чи данець Арне Пітерсен. Пате був відомим та поважним французьким

⁴⁹ Perkins. A. M. *Soviet Active Measures Reborn For The 21st Century: What Is To Be Done?* : Thesis. Naval Postgraduate School. Monterey, 2018. p. 131 URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/61246/18Dec_Perkins_Alexander.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 21.02.2022).

⁵⁰ This is how the KGB recruited its agents. *Darik.News English*. 2021. URL: <https://darik.news/en/this-is-how-the-kgb-recruited-its-agents.html> (Дата звернення: 21.02.2022).

інтелектуалом який мав зв'язки з найбільш впливовими лівими політичними колами Франції та публікував свої роздуми у найвпливовіших газетах та журналах.⁵¹ Також він розсилав щомісячні конфіденційні інформаційні бюлетені, які містили високоінтелектуальні коментарі з низки гострих політичних питань. КДБ надавало йому прорадянські матеріали, які він творче включав у свої виклади, і які мали істотний вплив на впливову французьку інтелігенцію. Пітерсен же регулярно публікував статті у яких закликав до створення без'ядерної зони на території Північної Європи і знаходився у регулярному контакті з підставними групами за мир та КДБ безпосередньо.⁵²

З відкриттям архівів КДБ після розпаду СРСР, стали відомими імена багатьох впливових людей, що колись були завербовані. Наприклад архів латвійського КДБ містить докази співпраці з колишнім прем'єр-міністром країни І. Годманісом (який протягом своєї кар'єри займав цілу низку міністерських посад), діючим Митрополитом Олександром, цілою низкою впливових бізнесменів.⁵³ Це є яскравим доказом широкого застосування агентів впливу радянськими спецслужбами. Варто також пам'ятати про те, що величезна кількість документів не були розсекречені і залишаються таємними у архівах тепер вже ФСБ. Отже інформації про діючих агентів у європейських країнах ми знайти не зможемо, проте нам достатньо тих випадків, про які ми знаємо з відкритих джерел для того, щоб зробити висновок про факт застосування таких інструментів політичного впливу.

Разом із тим, СРСР від початку свого існування активно використовував підставні організації та громадські об'єднання. Цей інструмент радянські спецслужби опанували ще на початку існування СРСР підживлюючи

⁵¹ Kux D. Soviet Active measures and disinformation: Overview And Assessment. The US Army War College. Parameters, 1981. №1, vol. 15. P. 23. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1388&context=parameters> (Дата звернення: 21.02.2022).

⁵² Hearings before the Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives. Ninety-seventh Congress. Second Session. Washington. US Government printing office, 1982. P. 61-63. URL: https://books.google.com.ua/books?id=yWDHhvlvNZoC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Дата звернення: 21.02.2022).

⁵³ Антоненко. О. Латвія відкрила архіви КДБ. Там опинилися голова церкви, экс-прем'єр і мільйонер. BBC. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46659427>

комуністичні рухи по всьому світу. Модифікація цієї тактики передбачала приховування зв'язків підставної організації з Москвою. Хоча часто цей зв'язок видавався очевидним, це не заважало таким організаціям вести ефективну діяльність у країнах так званого «третього світу», та навіть у середині західних суспільств. Найяскравішими прикладами таких підставних груп «Світова Рада Миру» (у 1975-му визнала, що підтримує усі радянські ініціативи у міжнародних відносинах), «Світова федерація вільних профспілок», «Світова федерація демократичної молоді», «Міжнародний союз студентів», «Християнськи мирна конференція», «Міжнародна жіноча демократична федерація», «Міжнародна організація журналістів», «Організація солідарності Африкансько-Азійських народів» і багато інших.⁵⁴ Вони у свою чергу нерідко створювали філіали та інші підставні організації, щоб приховати зв'язок з СРСР. Наприклад у 1985 році було викрито підставну групу «Генерали за мир», яка складалась з 13 колишніх генералів НАТО, що виступали проти розповсюдження ядерної зброї та вимагали виведення американських військ з Європи. Як виявилось пізніше, ця група була створена вже згаданою «Світовою Радою Миру». Про зв'язок усіх перелічених організацій ми знаємо завдяки свідченням їхнього фінансування з СРСР. Голова контррозвідки ФБР Ед О' Меллі у 1982 році свідчив, що офіцери КДБ призначені у Посольство СРСР передавали гроші для Американської Комуністичної Партії. Подібним методом здійснювалось фінансування афілійованих з СРСР організацій і в інших країнах. Зафіксовані навіть випадки, коли передача грошей здійснювалась самим Послом, за що він пізніше був оголошений персоною нон-грата у Новій Зеландії.⁵⁵ Аналіз їхніх позицій та висловлювань підставних організацій чітко показує, що вони завжди утримувались від критики радянської політики та просували ідею «миролюбного» комуністичного світу та «войовничого» Заходу. Головною

⁵⁴ Kux D. Soviet Active measures and disinformation: Overview And Assessment. The US Army War College. Parameters, 1981. №1, vol. 15. P. 22. URL:

<https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1388&context=parameters> (Дата звернення: 21.02.2022).

⁵⁵ Soviet Active Measures. Forgery, Disinformation, Political Operations. Special Report No.88. Us Department of State. Bureau of Public Affairs. Approved for release 2006/05/25. Washington. 1982.

метою роботи цих груп було відвернення європейської громадської думки від співпраці з США, створення спротиву розміщенню американських військ та озброєння у Європі і підрив солідарності союзників по НАТО.

Говорячи про сучасну Росію маємо констатувати, що вона не відмовилась від радянських методів політичного впливу. Проте є відмінності. По-перше, Росія більше не обмежується ідеологічними рамками, як СРСР. Тому Кремль не цурається фінансувати популістів на радикалів будь-якої політичної орієнтації, відколи вони забажають підпорядковуватись російським забаганкам. По-друге, РФ все більше покладається на фінансовий інструмент (доходи від продажу енергоносіїв, активна діяльність російських олігархів, кримінальний світ) при покупці агентів впливу у інших країнах. В-третьє, Москва менше уваги приділяє рекрутингу західних журналістів, а натомість більше фокусується на роботі з західними медіа платформами та соціальними мережами. Якщо раніше вона не мала виходу на західну громадськість і мусила шукати шляхи через вербування журналістів західних видань, сьогодні вона може прямо взаємодіяти з західною аудиторією через Інтернет.

Сьогодні капіталістична Росія має широку мережу бізнес-зв'язків по всій Європі. Бізнес часто використовуються Кремлем для непрямого фінансування проросійських політичних сил та діячів усіх спектрів, адже вона не обмежена ідеологічними рамками. Таким чином відслідкувати зв'язок з Москвою та відділити приватні бізнес інтереси від державних російських виявляється доволі складних завданням. Окрім бізнесу Росія активно використовує мережу організованих кримінальних угруповань, проте їхня діяльність ще більш таємна та складна до вивчення. Також каналом впливу є Московський Патріархат і контрольовані ним релігійні організації. Зв'язок із центром здійснюється через Спецпредставника Президента по взаємодії з організаціями співвітчизників за кордоном. Сьогодні це довірена особа Путіна О. Бабаков.

Як приклад комплексного використання описаних організацій наведемо фінансування Національного Фронту Марін Ле Пен у Франції.⁵⁶ Маючи потребу у коштах, партія Ле Пен у 2014 р. звернулася до проросійського депутата європарламенту Жан-Люка Шаффгаузера. Він зв'язався з Бабаковим через спільний контакт у Російській Православній Церкві. За словами Шаффгаузера, Росіяни запропонували позику через Перший Чесько-російський Банк. Цей банк є частиною російської трубопровідної компанії у власності Г. Тимченка. Він отримав європейську ліцензію, а отже був легальним інструментом фінансування прокремлівських агентів. Саме в ньому партія Марін Ле Пен отримала позику на 9,4 млн. євро. Під час цього процесу Ле Пен надзвичайно активно виголошувала штампи російської пропаганди та виступала за скасування санкцій. Згодом, згаданий Чесько-російський Банк був ліквідований самими Росіянами, а виплати за зобов'язаннями партії Ле Пен тепер спрямовувались прямо до Москви, до підставної особи на вимогу Агентства зі страхування вкладів РФ. Ця справа набула великого розголосу і продемонструвала як російський вплив поширюється європейським континентом, тож для Москви цей кредит навряд чи був успішною кампанією, особливо після того, як Ле Пен втратила позиції за результатом виборів. Найімовірніше тепер Росія використовуватиме менші суми невідстежуваної «чорної готівки» в операціях фінансового впливу, і загалом намагатиметься приховати зв'язок зі своїми агентами, адже після вторгнення в Україну Росія стає дедалі більш токсичною для своїх симпатиків у Європі. Тож ми чітко бачимо, як російські державні актори використовують підставні фінансові мережі з метою здобуття агентів впливу.

Поряд із агентами впливу, Росія, як і СРСР, активно використовує підставні організації. Сьогодні вони найчастіше представлені у формі неурядових громадських рухів та церковних об'єднань.

⁵⁶ Sonne. P. A Russian bank gave Marine Le Pen's party a loan. Then weird things began happening. *The Washington Post*. 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/a-russian-bank-gave-marine-le-pens-party-a-loan-then-weird-things-began-happening/2018/12/27/960c7906-d320-11e8-a275-81c671a50422_story.html (Дата звернення: 22.02.2022).

2.3 Інструменти інформаційного впливу Росії

Перейдемо до інструментів інформаційного впливу. У межах «активних заходів» застосовувалось два компоненти: медійна дезінформація та підробні документи. Головною перешкодою для проведення широких кампаній із дезінформації для СРСР був очевидний антагонізм цільових країн, що розглядали комуністичний блок як безперечну загрозу, а отже з обережністю сприймали будь-які повідомлення, які надходили з того боку залізної завіси.

Метою радянського інформаційного впливу було схилення громадської думки цільових країн на користь своїх інтересів, дискредитацію супротивників та дестабілізацію внутрішньої ситуації у середині них. Звичайно, не усі матеріали були оманливими чи містили дезінформацію, проте часто серед них з'являлись окремі історії, підробки та чутки сфабриковані спеціально з метою маніпуляції цільовою аудиторією. Повідомлення могли бути або повністю фейковими або частково неправдивими. Вони нерідко поширювали теорії змови, що ґрунтувались на підробках та інших сумнівних джерелах.

Радянський Союз був побудований на пропаганді у поєднанні з чисельним репресивним апаратом. Тож політбюро завжди розуміло ефективність інформаційної зброї. Централізований медійний апарат відігравав провідну роль і у здійсненні «активних заходів». Для зовнішньої аудиторії це були новинні агенції ТАСС та «Агенство печати Новости», а також велика кількість радіостанцій. Головним завданням цих медіа було реагування на світові події, особливо за участі США, та транслявання радянської позиції. ТАСС, будучи офіційним медіа Комуністичної партії, хоча і мало видання у 126 країнах та дочірніх ЗМІ, однак спрямовувало свої матеріали на радянську внутрішню аудиторію. ТАСС не створювало свої пропагандистські матеріали для конкретних країн, але намагалось охопити якомога ширшу аудиторію завдяки включенню більшої кількості емоційних та цікавих для публіки історій. «Новости», натомість, спрямовувало свої сюжети на конкретні країни через більше ніж 5 тисяч установ у 110 країнах. Воно позиціонувало себе неофіційне,

неурядове агентство. Особливий фокус становили країни «третього світу» (де воно користувалось популярністю з огляду на дуже низьку ціну, а іноді було і зовсім безкоштовним), на роботу залучались іноземці, які мали б краще розуміти місцеву аудиторію, а матеріали містили більше фотографій та ілюстрацій, з огляду на нижчий рівень писемності у країнах, що розвиваються.⁵⁷

Окрім вищезгаданих агенцій, радянський вплив у медіа був значно ширшим і включав підкуплені та підставні ЗМІ у інших країнах. Вони зазвичай використовувались для перевірки реакції місцевої аудиторії на той чи інший матеріал з подальшим опублікуванням його у великих радянських ЗМІ. Пізніше вони робили посилання на ці підставні медіа для створення ілюзії своєї непричетності до матеріалів. Примітною є дезінформаційна компанія КДБ про штучне походження ВІЛ-інфекції. У 1983 році у підставному індійському ЗМІ було опубліковано статтю у якій йшлося про вірус імунодефіциту людини як про біологічну зброю поширювану Сполученими Штатами. Протягом двох років ця історія поширювалась та перевидавалась у маленьких медіа країн, що розвиваються, допоки у 1985 році не була підхоплена великими радянськими агенціями, а на її користь не висловився підкуплений біофізик Дж. Сігал. Теорія змови мала приголомшливий успіх по всьому світу та циркулює у вигляді чуток до сьогодні.⁵⁸ Подібні історії зазвичай мали ситуативний характер та обігрували палко обговорювані події. Іншим прикладом є кампанія про відповідальність ЦРУ за замах на Папу Римського у травні 1981 року. Таких прикладів є величезна кількість, адже від персоналу КДБ у російських посольствах у інших державах вимагалось регулярно знаходження можливостей для здійснення «активних заходів».

Велику роль відігравали радіостанції, що транслювали повідомлення більше ніж на 80 мовах. Радіо було ефективним транскордонним інструментом, а

⁵⁷ The Soviet Foreign Propaganda Apparatus. A Research Paper. CIA. URL:

<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP87T00787R000200170003-4.pdf> (Дата звернення: 22.02.2022).

⁵⁸ Grimes D. Russian fake news is not new: Soviet Aids propaganda cost countless lives. *The Guardian*. 2017. URL: <https://www.theguardian.com/science/blog/2017/jun/14/russian-fake-news-is-not-new-soviet-aids-propaganda-cost-countless-lives> (Дата звернення: 22.02.2022).

пріоритетними регіонами вважались Європа та Східна Азія. Найяскравішими були «Радіо Москва», «Радіо Миру та Прогресу», «Національний Голос Ірану» та багато інших. Популярність цього каналу поширення дезінформації обумовлена поширенням радіоприймачів. Інакшою була ситуація з телебаченням. Хоча СРСР мав потужні засоби трансляції своїх програм по всьому світу через супутники, у роки Холодної війни легальність супутникових приймачів була під великим питанням (у Західній Німеччині та Нідерландах вони були повністю заборонені, а у інших європейських країнах значно обмежені. Кабельне телебачення ретельно контролювалось національними телекомунікаційними компаніями, тож радянські канали також зазвичай обмежувались).⁵⁹

Кампанії з дезінформації зазвичай потребували хоча б якихось «доказів» у їхній основі. Саме тому КДБ так часто вдавалося до використання підробок, фальсифікуючі західні документи, повідомлення та кореспонденцію. За свідченнями заступника Директора ЦРУ Дж. МакМагона, станом на 1982 рік Управлінню вдалось виявити більше п'яти десятків підробок виготовлених КДБ.⁶⁰ Він наводить декілька прикладів ідей, які СРСР намагався донести у цих підробках: вбитий лідер Афганістану Амін мав зв'язки із ЦРУ (підроблена телеграма з Посольства у Ісламабаді), Іспанію примусили до вступу до НАТО (підроблений лист Рейгана до Короля Іспанії), США мають план по дестабілізації Польщі (сфабрикований лист від ЦРУ) та багато інших. Тож провідна тематика підробок збігається з тематикою дезінформаційних кампаній – войовничі США приховано впливають на країни по всьому світу з метою перетворення на єдиного світового гегемона-експлуататора.

Примітними були спроби спровокувати міжнаціональну ворожнечу та расові конфлікти у середині цільових країн. Так, КДБ підробило американський

⁵⁹ Soviet Active Measures. Forgery, Disinformation, Political Operations. Special Report No.88. Us Department of State. Bureau of Public Affairs. Approved for release 2006/05/25. Washington. 1982.

⁶⁰ Kux D. Soviet Active measures and disinformation: Overview And Assessment. The US Army War College. Parameters, 1981. №1, vol. 15. P. 24. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1388&context=parameters> (Дата звернення: 21.02.2022).

Президентський оглядовий меморандум/NS46 від 17 березня 1978 р. у якому стверджувалося, що США надають вказівку своїм спецслужбам стримувати «чорні протести» у Південній Африці та «Рух Чорної сили» в США.⁶¹ Ця підробка була передана журналістам американської преси, які підхопили цю сенсаційну тему. Радянський Союз також опублікував її у своїх ЗМІ. Пізніше була спроба розпалити протистояння афроамериканців з американськими євреями. СРСР створив та поширив памфлети серед групи озброєних афроамериканців «Чорні пантери», які нібито були написані Лігою захисту євреїв. Вони були сповнені расових образ, наклепу та звинувачень афроамериканців у ворожості до євреїв. Помітних результатів такі кампанії не мали, однак спроби спровокувати міжетнічне насильство Радянським Союзом приймалися неодноразово.

Окрім внутрішнього розколу, СРСР активно намагався втрутитись у вибори Західних країн. Вплив на демократичні механізми за допомогою дезінформації був добре розроблений КДБ, хоча і не завжди мав бажаний ефект. У 1965 році Радянський Союз втрутився у британські парламентські вибори проти кандидату від консервативної партії, у 1974-му до президентських виборів у Франції на користь кандидату комуністичної партії, у 1980-му до німецьких виборів на користь Соціал Демократичної Партії, у президентські вибори США 1984-го проти Рейгана.⁶²

Сучасна Росія опанувала усі радянські стратегії інформаційного протиборства та пристосувала їх до нових реалій глобалізованого світу. Більше того, тепер вона не обмежена ідеологічними рамками, тривалий час їй вдавалось

⁶¹ Perkins. A. M. Soviet Active Measures Reborn For The 21st Century: What Is To Be Done? : Thesis. Naval Postgraduate School. Monterey, 2018. p. 36. URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/61246/18Dec_Perkins_Alexander.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 21.02.2022).

⁶² Andrew and Mitrokhin. The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB. Basic Books, 2001. p. 407, 304, 468–69, 456, 472, 243. URL: <https://ia801603.us.archive.org/14/items/TheSwordAndTheShield-TheMitrokhinArchiveAndTheSecretHistoryOfTheKGB/The%20Sword%20and%20the%20Shield%20-%20The%20Mitrokhin%20Archive%20and%20the%20Secret%20History%20of%20the%20KGB.pdf>

імітувати миролюбну демократичну державу та не сприйматись як однозначний ворог Заходу. Глобальна мережа та супутникове мовлення не мають кордонів, сучасне інформаційне поле набагато складніше контролювати, а отже Росія оволоділа можливостями проводити активні заходи у будь-якому куточку світу. Ведення інформаційної війни проти Заходу є чи не найефективнішим засобом російського впливу. Оцінити його результативність у кількісних чи якісних показниках є складним завданням, однак його ефект ми можемо спостерігати дивлячись на зміни настроїв у цільових суспільствах. Політична поляризація та радикалізація, зростання популізму, криза довіри до чинних урядів – усі ці явища значно посилюються в останні десятиріччя – час коли російська дезінформація набрала безпрецедентних обертів.

Цікавою є структура російської пропагандистської машини. Вона може бути окреслена у декілька рівнів, кожен з яких підсилює попередній і збільшує глибину та широту проникнення у цільове суспільство. На першому рівні знаходяться контрольовані державою медіа. Вони задають тон потрібним наративам, окреслюють головні теми над якими працюватимуть наступні рівні. На другому рівні знаходяться так звані «співчутливі голоси» – куплені експерти, журналісти, блогери, політики, що відпрацьовують у рамках вже заданого наративу. Третій рівень – соціальні мережі та інтернет ресурси. Вони перетворюють пропаганду з попередніх рівнів у відверту дезінформацію, конспірологічні теорії, підсилюючи їх мовою ненависті, ксенофобією, расизмом та лайкою. Четвертий рівень – боти та тролі (спеціально створені підставні користувачі), що професійно здійснюють поширення дезінформації у коментарях та дискусіях на інтернет платформах. На останньому рівні дезінформація переважає пропаганду.

Сьогодні у інформаційному просторі місце радіо та друкованих ЗМІ посіли телевізійні та Інтернет медіа. Москва швидко зробила їх своїм пріоритетом,

вкладаючи шалені кошти у пропаганду (114,8 млрд. руб у 2022 році).⁶³ Головні державні ЗМІ, через які Кремль здійснює свій зловмисний вплив на зовнішню аудиторію – телекомпанія RT (колишній Russia Today) та новинна агенція Sputnik. Через них проводяться неприховані пропагандистські кампанії, у яких РФ не цурається маніпуляцій, фейків та мови ненависті. Натомість «сірі» та «чорні» операції проводяться у соціальних мережах та кіберпросторі. Найяскравішим тіньовим органом, відповідальним за такі операції є Агентство Інтернет-досліджень (так звана «фабрика тролів») у Санкт-Петербурзі.

Російські інформаційні агентства не приховують своєї мети, яка полягає у закладені сумнівів та недовіри у іноземної аудиторії до їхніх урядів та всієї картини світу. Офіційний девіз RT – «Question more» («Став під питання»), а мета роботи «надавати альтернативні погляди та знайомити міжнародну аудиторію з російською точкою зору на основні глобальні події».⁶⁴ У російській версії опису RT є згадка про «найпопулярніше неанглосаксонське медіа», що демонструє явний антагонізм до Сполучених Штатів і Великої Британії та апелює до тих, хто незадоволений існуючим порядком речей. Водночас, Росія намагається подавати себе як дружнього, альтернативного партнера. На відміну від років Холодної війни, більшість європейських урядів, особливо у країнах Західної та Південної Європи, перестали вважати Росію істотною загрозою, а отже підігравали її проникненню у їхній інформаційний простір протягом перших десятиліть 21 століття. Російські медіа встигли завоювати широку аудиторію у цих країнах. Систематична пропаганда «альтернативних» поглядів дозволила отримати лояльних споживачів російського контенту, які продовжують підживлювати свої сумніви та недовіру до власних державних інститутів та міжнародної системи. За відсутності яскравої ідеології (як її мав СРСР), російська пропаганда змогла створити у її споживачів «когнітивний фільтр», який викликає появу категоризації «свій / чужий» (стосовно людей, поглядів, цінностей), що

⁶³ Росія втричі збільшила витрати на пропаганду під час війни з Україною. *Фокус*. 2022. URL: <https://focus.ua/uk/world/512231-rossiya-vtroe-uvelichila-rashody-na-propagandu-vo-vremya-voyny-s-ukrainoy-smi> (Дата звернення: 22.02.2022).

⁶⁴ RT. About us. URL: <https://www.rt.com/about-us/> (Дата звернення: 23.02.2022).

проявляється у непримиренності та поляризованості позицій тих, хто піддався її впливу. У них формується «альтернативне світосприйняття», яке відкидає будь-які факти, що не вкладаються у цей світогляд та пригнічує здатність до критичного мислення. Після цього, будь-яка дезінформація, навіть найбільш безглузда та алогічна, може сприйматись як істина.⁶⁵ Тож мета російської пропаганди – граючи на гострих та емоційних темах, захопити якомога більшу аудиторію, на яку вона зможе поширити потрібні наративи та спонукати до дій у російських інтересах.

А російські наративи мало чим відрізняються від колишніх радянських. Топ п'ять тем російської дезінформації за версією Державного Департаменту США наступні: «занепад західної цивілізації неминучий», «Росія невинна жертва, яка змушена оборонятись від агресивних дій Заходу», «народні рухи у інших країнах – це фінансовані Сполученими Штатами проекти кольорових революцій», «Росія – держава-переможець нацизму», «у будь-якій події за участі РФ не все так однозначно (у цей час російська пропаганда вигадує сотні суперечливих версій подій для розпорошення уваги і спантеличення аудиторії. Виклад подій заснований на правдивих фактах починає виглядати як ще одна з можливих версій, що дискредитує істину)».⁶⁶ Сьогодні домінуючим наративом є виправдання війни проти України та дискредитація західної підтримки Україні. Також гостро стоїть питання послаблення санкцій введених у відповідь на російське вторгнення. Особи, що сприйняли ці наративи можуть діяти у російських інтересах, а саме: голосувати за крайні радикальні політичні сили, що пропонують послаблення партнерства з США / ЄС / НАТО, виходити на акції протесту проти окремих урядових ініціатив (рух «жовтих жилетів» у Франції), підтримувати проросійських кандидатів на виборах, виступати за реалізацію російських проектів (обхідні газопроводи), протистояти впровадженню

⁶⁵ Asmolov, G. Why Propaganda Survives in the 21st Century: Eight Points about Russian Propaganda. *LSE*. 2022. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2022/06/07/why-propaganda-survives-in-the-21st-century-eight-points-about-russian-propaganda/> (Дата звернення: 23.02.2022).

⁶⁶ Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives. *US Department of State*. URL: <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> (Дата звернення: 23.02.2022).

антиросійських санкцій тощо. Як бачимо, від епохи Холодної війни змінилися засоби трансляції пропаганди, широта охоплення цільової аудиторії, також сприйняття Росії у світі. Саме ілюзія завершення протистояння з СРСР зіграла найбільшу роль в успішності російського впливу сьогодні. Однак у дійсності, в цілях пропаганди та характері її повідомлень змін практично не відбулось.

Не можемо оминати увагою російський вплив у кіберпросторі. Саме у ньому Москва здійснює найбільше «сірих» та «чорних» «активних заходів». Інноваційною тактикою інформаційного впливу є використання «ботоферм» у соціальних мережах. Маса акаунтів несправжніх людей (які однак видають себе за резидентів цільової країни) залишають сотні коментарів та публікацій розроблених російськими пропагандистами у всіх куточках інтернету. Люди, які потрапляють під постійний потік дезінформації від різних джерел схильні рано чи пізно повірити у неї. Особливо коли джерело такої інформації – думка «співгромадян». Дослідження Pew Research Center показало, що 86 відсотків американців отримують новини із смартфона, а їх переважна більшість використовує для цього соцмережі. Серед них 70 відсотків підтвердили, що читають коментарі під публікаціями.⁶⁷ Інше дослідження віднайшло залежність між негативними коментарями та рівнем довіри до джерела та достовірності інформації.⁶⁸ Довіра значно падає, якщо більшість не підтримує історію. Саме тому найчастіше російські боти залишають негативні та провокативні коментарі. Вони поширюють плітки та наклеп на окремих державних діячів, критикують політику уряду, розпалюють ненависть серед прихильників протилежних політичних таборів / етнічних / релігійних / соціальних груп тощо. Російські боти присутні на усіх найпопулярніших платформах. Їх можна побачити під будь-яким матеріалом на гостру, емоційну, політичну тематику. Такий вплив офіційний Кремль категорично відкидає, хоча усі розуміють, що насправді за

⁶⁷ Shearer E., Mitchell A. News Use Across Social Media Platforms in 2020. *Pew Research Center*. 2021. URL: <https://www.pewresearch.org/journalism/2021/01/12/news-use-across-social-media-platforms-in-2020/> (Дата звернення: 23.02.2022).

⁶⁸ Waddel. T. What does the crowd think? How online comments and popularity metrics affect news credibility and issue importance. *Sage Journals*, 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1461444817742905> (Дата звернення: 23.02.2022).

ним стоїть російський уряд. Тому такі заходи є «сірими». А ось кібератаки російських хакерів на іноземні об'єкти критичної інфраструктури, бази даних чи акаунти/поштові скриньки впливових осіб відносяться до «чорних» «активних заходів». Відповідальність за такі напади ніхто як правило не бере, а усі сліди впливу намагаються приховати. У невдалих операціях іноді вдається відслідкувати звідки було здійснено атаку, що надає нам докази про реальне застосування цього інструменту Кремлем. Проте у багатьох випадках вони залишаються непоміченими чи невідомими.⁶⁹

Новітні технології надають нові можливості для використання підробок. Фабрикування графічних матеріалів стало набагато простішим для виконання та складнішим для викриття. Дослідник А. Халкуп та ін. наводять схему виробництва такої підробки. Спочатку зловмисники отримують доступ до якогось приватного/секретного документу. Потім вони модифікують його зміст, щоб донести потрібне повідомлення. Надалі вони зливають цей документ (а краще цілий пакет) у мережу, зберігаючи його реальне походження. Такий злив виглядає як звичайний витік документів, проте у дійсності закидається підробка, яка досягає своєї мети, адже виглядає як автентичний документ. Російські ЗМІ нерідко створюють сприятливий інформаційний контекст для зливу та відразу підхоплюють факт появи підробки у інфопросторі роздмухуючи цю тему.⁷⁰ Одним за найбільш впливових прикладів застосування цього інструменту був злив електронних листів кандидата у президенти 2016 року. Г. Клінтон. Тоді, у США не надали особливої уваги джерелу походження та мотивам зливу, натомість уся увага була прикута до його змісту. Фактично, це дозволило Росіянами диктувати наратив у американських медіа у другій половині президентських перегонів і завдало нищівної шкоди іміджу кандидата від демократичної партії, яка у підсумку програла.

⁶⁹ Russian State-Sponsored and Criminal Cyber Threats to Critical Infrastructure. *Cybersecurity and Infrastructure Security Agency*. 2022. URL: <https://www.cisa.gov/uscert/ncas/alerts/aa22-110a> (Дата звернення: 23.02.2022).

⁷⁰ Hulcoop et al. Tainted Leaks Disinformation and Phishing With a Russian Nexus. Citizen Lab Research Report No. 92, University of Toronto, May 2017. URL: <https://citizenlab.ca/2017/05/tainted-leaks-disinformation-phish/#part1> (Дата звернення: 23.02.2022).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Ми з'ясували, що стратегію впливу Російської Федерації на європейські країни визначає російська стратегічна культура. Вона залишилась незмінною від часів існування Радянського Союзу та включає у себе ідею безперервної війни із Західним світом. Формально звільнившись від ідеологічних рамок, російська еліта режим продовжує дивитись на світові процеси як на боротьбу за існування, у якій найкращий спосіб захисту – це наступ. Відзначаючи важливість політичних та інформаційних засобів протистояння, Москва веде активну гібридну війну проти демократичного світу. Така парадигма зумовила повернення «активних заходів» до інструментарію кремлівського режиму. Це набір невійськових зловмисних таємних тактик впливу на цільові держави з метою зміни їхньої зовнішньої політики у російських інтересах. Ми категоризували їх на інструменти політичного та інформаційного впливу й дослідили їхню еволюцію.

У площині політичного впливу Російська Федерація успадкувала надбання КДБ СРСР та адаптувала їх до сучасних умов. Вона продовжує вербувати агентів впливу у цільових країнах. На відміну від СРСР, Росія змогла глибше проникнути в середину європейських суспільств. Пріоритетним інструментом заохочення агентів впливу до співпраці стають фінансові стимули, хоча компромат і шантаж, безумовно, також продовжують мати місце. Через мережу російського бізнесу та підставних організацій представлених у різних країнах, Росія купляє окремих впливових діячів чи цілі партії. Не обмежена комуністичною ідеологією, РФ здобуває прихильність як ліво- так і праворадикальних й популістських політичних сил. Вони просувають російські наративи, підривають єдність євроатлантичної спільноти, беруть участь у реалізації російських проектів та спрощують виконання російських зовнішньополітичних завдань.

У площині інформаційного впливу Росія також перейняла усі елементи радянських «активних заходів» та пристосувала їх до новітніх технологій.

Скориставшись образом дружнього партнера, Росія здобула лояльну аудиторію у середині європейських країн, доступу до якої колишній Радянський Союз не мав. Тепер вона невпинно транслює дезінформацію та пропаганду формуючи громадську думку на свою користь за допомогою супутникового телебачення і соціальних мереж. У соціальних мережах Москва демонструє інноваційний підхід зловживаючи вадами алгоритмів за допомогою «ботоферм». Вона сіє сумніви, розширює існуючі лінії розломів у суспільствах, радикалізує настрої, розхитує внутрішньополітичну ситуацію та підживлює громадське невдоволення. А на фоні цього всього, російські хакери здійснюють приховані кібератаки на інфраструктуру і бази даних цільових країн.

Це знову доводить нам, що російський зловмисний вплив є надзвичайно серйозною загрозою для демократичного світу, який необхідно брати до уваги під час розгляду кожної окремо взятої держави і аналізу її зовнішньої політики.

РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.

У контексті війни із Західним світом, потужний вплив у країнах Західної Європи залишається другим найбільшим стратегічним вигрешом для Росії поза впливом у Сполучених Штатах. І це не дивно, адже саме країни Західної Європи складають ядро американського впливу на континенті та самі мають потужні військово-економічні можливості. До прикладу, Німеччина у 2021 році виділила 64,7 млрд. дол. у військовий бюджет, Франція – 58,7 млрд. Звичайно, такі суми не йдуть у порівняння зі внеском Сполучених Штатів (811 млрд.), що викликало неодноразову критику європейських союзників з боку республіканської партії, проте у порівнянні з витратами тієї ж Польщі, найбільшої східноєвропейської потуги, то кожна з вищеперерахованих країн випереджає останню у більш ніж 4 рази (Польща витрачає лише 13,3 млрд.)⁷¹ Окрім того, у Західній Європі розташовані ключові американські військові бази від Штабу Європейського командування у Штутгарті до Регіонального медичного центру Ландштуль у Німеччині. І хоча американські війська розташовані і у Східній Європі, у разі гіпотетичного конфлікту з Росією весь ланцюг постачань спиратиметься саме на лінії комунікацій із Західної Європи: з портів цих країн повітряними та залізничними шляхами вглиб континенту на Схід. Поза військовими розрахунками, країни Західної Європи мають велику політичну вагу та відповідальні за більшу частину трансатлантичної торгівлі. У Європейському Союзі Німеччина та Франція є «локомотивами Спільноти», можуть тиснути на менші країни у питаннях Спільної Зовнішньої та Безпекової Політики, а у Бельгії та Нідерландах розташовані загальноєвропейські інституції та регулярно перебувають впливові політичні діячі.

Отже, якщо Росія перешкоджатиме Сполученим Штатам або НАТО у наданні політичної, військової та економічної підтримки кількох великих західноєвропейських країн, це може завдати серйозного удару по інтересах

⁷¹ NATO Spending by Country. *World Population Review*. 2022. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/nato-spending-by-country> (Дата звернення: 14.08.2022).

Вашингтона. Зрештою, це знижує планку для російського успіху в Західній Європі: Росії не обов'язково встановлювати проросійські уряди у великих західних столицях, щоб досягти стратегічного успіху. Антиамериканських або хоча б нейтральних, пацифістських урядів в Західній Європі буде достатньо для просування російських інтересів шляхом розділення потужних і впливових країн у НАТО.

3.1. Російський політичний вплив у країнах Західної Європи

Зосередимось конкретніше на проявах російського впливу у окремо взятих країнах. Розпочнемо з Німеччини. Хоча країна і була розділена протягом Холодної війни між протиборчими таборами, а східна її частина знаходилась під фактичним контролем Радянського Союзу, у підсумку саме Західна Німеччина розповсюдила свій вплив на радянську, частину об'єднавши країну. Більш того, основна інфраструктура американської військової присутності завжди знаходилась саме у Німеччині. Тож це надає нам підстави вважати сучасну ФРН країною «Старої Європи» і частиною Заходу.

Передумовою проникнення російського впливу у Німеччину є історичні, культурні та світоглядні особливості. Після програшу у Другій Світовій війні німецьке суспільство сповнене колективної провини, яка виливається у пацифістські настрої та симпатії до Росії. Допомога РФ часто висвітлювалась як історичний обов'язок, а широкого використання набула формула «Wandel durch Handel» (зміни через торгівлю), головною ідеєю якої є думка про те, що економічна взаємодія та взаємопроникнення неодмінно призведуть до лібералізації авторитарних суспільств.⁷² Та які б символічні обґрунтування не вигадували зацікавлені кола, очевидно, що головна причина і мотивація такої поведінки полягає у прагматичній площині – грошах. Росія надає німецькому бізнесу безпрецедентні та дуже звабливі можливості. Далі, вона використовує наявні важелі тиску на бізнес задля отримання ширшого впливу у вищих шарах

⁷² Karnitschnig M. How Germany Inc. played Russian roulette — and lost. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/germany-inc-played-russian-roulette-and-lost-ukraine-war-energy-gas-trade/> (Дата звернення: 14.08.2022).

німецького політикуму. Виразною особливістю російського впливу у Німеччині є його спрямованість знизу до гори і комерційна складова.

Москва досягла величезних успіхів в отриманні лобістів своїх інтересів серед німецьких підприємців та політиків місцевого рівня. Саме вони здійснюють тиск на федеральну владу та законодавців у подальшому. Це була послідовна та санкціонована з самого Кремля політика залучення німецького капіталу в Росію та російського у Німеччину. Росія щорічно організовує економічні форуми з метою привабити іноземний капітал та прорекламувати власні проекти. На них німецькі підприємці отримують можливість узгодити деталі їхньої економічної присутності напряду з високими керівниками РФ. У результаті Росіяни пропонують шалені можливості та відчуття власної ваги німецьким бізнесменам. На відміну від рідної країни, у Росії німці користуються сприянням корумпованої влади, яка не створює екологічних заборон, правових лабіринтів, соціальних вимог, не перевіряє жодних ліценцій та погоджень. За наявності політичного рішення від кремлівського можновладця у Росії може бути відкрито будь-яке підприємство.⁷³ Податковий клімат там також сприятливіший, що обіцяє великі прибутки.

До початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, доля німецьких інвестицій складала 25 млрд. євро. і представлена більше ніж 3,600 компаніями. Погляд на динаміку цього показника робить зрозумілішою політику Німеччини стосовно Москви від 2014 року. Голоси на захист кремлівських інтересів звучали голосно протягом останнього десятиліття ще й тому, що станом на 2012 рік німецький бізнес інвестував більше 81 млрд. євро і був змушений скоротити свої корпоративні зв'язки з РФ до 48 млрд. євро у 2016 році, та 25 млрд. станом на сьогодні відповідно.⁷⁴ Зрозуміло, що бізнес не влаштовують такі втрати і саме

⁷³ Сидоренко С. Німеччина любить Росію. Є також корупція, але не обов'язково йдеться про гроші. *Європейська Правда*. 2022. URL: <https://www.euointegration.com.ua/interview/2022/02/10/7133796/> (Дата звернення: 14.08.2022).

⁷⁴ Karnitschnig M. How Germany Inc. played Russian roulette — and lost. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/germany-inc-played-russian-roulette-and-lost-ukraine-war-energy-gas-trade/> (Дата звернення: 14.08.2022).

тому Німеччина так повільно рухається у напрямку ізоляції російського режиму та так голосно захищає його під час обговорення нових санкційних обмежень.

Рішучість німецького бізнесу до торгівлі з Росією втілюється через невелику, але дуже впливову організацію «Східний Комітет» (Ost-Ausschuss). Вона була створена у середині ХХ-го ст. для сприяння торгівлі з країнами радянського блоку та виступила провідником для німецьких компанії на схід після розвалу СРСР. До її складу входить більше ніж 350 компаній у ряді яких такі гіганти як Siemens, Linde, BASF, Deutsche Bank, Deutsche Bahn та інші. Сьогодні керівники цих найбільших німецьких компаній використовують організацію як платформу для донесення своєї позиції на німецько-російські відносини. Так, у 2015 році після першого розширення європейських санкцій проти РФ, тодішній голова Східного Комітету Екхард Кордес висловився за послаблення обмежень проти Москви.⁷⁵ Його наступник, Вольфганг Бюхеле, який у той же час був виконавчим директором концерну Linde продовжив цю лінію заявивши, що Німеччині слід наповнити партнерство з РФ «новим життям», тому що «кризі в Україні не видно кінця».⁷⁶ За рік до цього Linde уклав угоду про інвестиції з РФ на 6 млрд. дол.⁷⁷

Східний Комітет є послідовним у своїй позиції і до російського вторгнення її майже не змінював. До того ж, його члени часто у числі організаторів Мюнхенської Безпекової Конференції, західному форумі на якому обговорюються нагальні політичні та безпекові питання. Вони лобіюють свої інтереси серед світових лідерів під час цієї події. Наприклад Вольфганг Ішингер, який був головуючим на Мюнхенській Конференції до 2022 року, у 2018-му заявив, що «погляди на стратегічну співпрацю з Росією потребують більшої уваги». Він же запропонував лібералізацію візового режиму для Росіян,

⁷⁵ Russland nicht in die Enge drängen. *Sueddeutsche Zeitung*. 2015. URL: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/sanktionspolitik-russland-nicht-in-die-enge-draengen-1.2798174> (Дата звернення: 14.08.2022).

⁷⁶ Deutsche Exportfirmen fordern Zuehen auf Russland. *Reuters*. 2016. URL: <https://www.reuters.com/article/deutschland-russland-wirtschaft-idDEKCN0VS0XT> (Дата звернення: 14.08.2022).

⁷⁷ Karnitschnig M. How Germany Inc. played Russian roulette — and lost. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/germany-inc-played-russian-roulette-and-lost-ukraine-war-energy-gas-trade/> (Дата звернення: 14.08.2022).

запитуючи «чому Росіяни, на відміну від українців, не мають цієї привілеї?»⁷⁸ Такі приклади не є поодинокими та демонструють сталу позицію німецьких підприємців щодо поглиблення співпраці з Москвою навіть попри її агресивну поведінку. Звичайно, вона зазнала радикальних змін з повномасштабним вторгненням, змусивши Східний Комітет виправдовуватись у помилковості своїх поглядів щодо Москви та виведенню інвестицій з РФ, однак така ситуація зберігатиметься допоки Росія вестиме злочинну війну проти України. Як тільки ситуація стабілізується ми можемо зі впевненістю очікувати поступового повернення німецьких компаній до РФ та проросійських поглядів до порядку денного.

Окрім присутності німецького бізнесу в РФ, варто також згадати російські інвестиції до ФРН. У цьому відношенні Росія демонструє притаманну їй стратегію: фінансова доцільність приноситься у жертву політичній. Для проникнення у німецький економічний простір, окрім експорту дешевих енергоносіїв та побудови нерентабельних газогонів, Росія скуповує збанкрутілі німецькі підприємства у економічно відсталих регіонах щоб здобути політичний вплив на урядовців місцевого рівня. Вони у свою чергу мають дуже потужний вплив на федеральну політику та збільшують його через тиск у своїх партіях. Яскраво відомим прикладом є російський капітал у Федеральній землі Мекленбург - Передня Померанія, до якої прокладений «Північний потік». Ця територія сповнена невдалих підприємств на межі банкрутства. Москва домовляється з місцевими політиками про те, що інвестує кошти у ці структури, а натомість отримує прихильність та лояльність місцевого керівника. Для нього це є можливістю зберегти робочі місця для власних виборців, говорити про нібито реальні успіхи економіки за його каденції, хоча насправді робота такого збанкрутілого підприємства можлива тільки завдяки кремлівським вливанням, які є фактичною платою за політичний вплив. Потім, коли мова заходить про

⁷⁸ Karnitschnig M. How Germany Inc. played Russian roulette — and lost. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/germany-inc-played-russian-roulette-and-lost-ukraine-war-energy-gas-trade/> (Дата звернення: 14.08.2022).

обмеження взаємодії з Москвою, німецькі підкуплені політики говорять, що санкції проти Росії шкодять їхнім виборцям та позбавляють роботи простих німців.⁴⁴ Саме так і діяла прем'єр згаданої Федеральної землі Мануела Швезіг, яку Росіяни називали своїм форпостом у Європі.⁷⁹ Вона була доволі впливовою і навіть розглядалася як кандидат на посаду голови СДПН. Примітним є також те, що вона неодноразово звинувачувалася у зв'язках з колишніми агентами Штазі. І це не дивно: Москва досі використовує свою агентурну мережу вибудовану за часів Холодної війни для тіншових операцій впливу у Німеччині. Після російського вторгнення, Швезіг формально визнала помилковість своєї позиції, проте навряд чи це викликано зміною її переконань. Сьогодні Росія занадто токсичний та неприйнятний партнер, тому її агенти впливу ретельніше приховуватимуть свої зв'язки.

Реалізуючи план провокування політичної нестабільності у Європі через різке зростання цін на енергоносії Росія, ймовірно, робитиме більшу ставку на фінансування ліво- та право радикальних сил у Німеччині. Тривалий час фінансовані Кремлем «Альтернатива для Німеччини» (АдН) та «Ліві» не проходили до Бундестагу. Проте у результаті двох останніх виборів вони отримали місця у парламенті. Виразним є успіх ультраправої АдН, яка отримала 10,3% на виборах 2021 року, що надало їй цілих 83 місця у Бундестазі. «Ліві» з труднощами подолали прохідний бар'єр та зайняли 39 місць. Зростання популярності цих партій пов'язане із їхніми анти-системними поглядами та активними зусиллями російських агентів у просуванні цих політичних сил.

Прямого зв'язку із Кремлем у публічній площині віднайти не вдається: партії ретельно приховують та відкидають будь-які закиди щодо співпраці з Москвою. Втім уважно спостерігаючи за їхньою діяльністю бачимо, що та ж АдН відкрито відстоює російські інтереси, бере участь у кампаніях з дезінформації та має купу недоведених зв'язків з російською агентурою. Не випадково діяльністю

⁷⁹ Russia was more deeply embedded in German politics than suspected. *The Economist*. 2022. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/10/20/russia-was-more-deeply-embedded-in-german-politics-than-suspected> (Дата звернення: 15.08.2022).

партії зацікавилась німецька розвідка,⁸⁰ адже її представники регулярно відвідують Москву та навіть їздили до окупованих Росією українських територій напередодні їхньої анексії.⁸¹ Визнання анексії АР Крим, постійні заклики до скасування санкцій проти РФ, закиди у бік Сполучених Штатів та західних цінностей як таких не залишають сумнівів щодо московського сліду у наративах АдН. Яким саме чином Кремль утримує лояльність партії не до кінця відомо, але найбільш ймовірно, що фінансове заохочення члени партії отримують прихованим шляхом у результаті особистих контактів, можливо із залученням кримінальних чи розвідувальних структур. Якби там не було, популісти - це відданий інструмент російського впливу, а отже з погіршенням соціально-економічної ситуації у Німеччині зимою, Кремль неодмінно розігруватиме радикальну карту з метою внутрішньої дестабілізації, провокації соціальних хвилювань, протестів і посилення позицій лояльних політсил у владі. Тим паче, що німецьке суспільство традиційно прихильне до ідеї тісніших взаємин з РФ.

Наступною країною розглядатимемо Францію. У економічній сфері ситуація подібна до німецької, хоча глибина взаємопроникнення менша. Французькі компанії інвестували до РФ 21,7 млрд. дол. станом на 2021 рік, їхня кількість перевищує 500 фірм.⁸² Зрозуміло, що великий бізнес у Франції має великий вплив на політику уряду і на законодавців. Проте таких організованих проросійських бізнес-об'єднань як у ФРН у Франції немає, і тим паче вони не мають такого значного впливу на зовнішню політику. Попри те, що бізнес не впливав на формальну зовнішньополітичну риторику Парижу, він все ж здійснював неоднозначні дії стосовно РФ. Одним з таких суперечливих епізодів було постачання продукції подвійного призначення до Росії протягом 2015-2020

⁸⁰ German spy agency probes Russia links to right-wing parties: report. *Reuters*. 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-germany-security-idUSKCN1Q31LM> (Дата звернення: 15.08.2022).

⁸¹ Loveday M. Brady K. Far-right German party members to tour Russian-held regions of Ukraine. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/09/20/germany-afd-ukraine-russia-luhansk-donetsk/> (Дата звернення: 15.08.2022).

⁸² Власюк Н. Що французи люблять більше за гроші? Більше грошей! *Дзеркало тижня*. 2022. URL: https://zn.ua/ukr/foreign_economics/shcho-frantsuzi-ljubljat-bilshe-za-hroshe-bilshe-hroshej.html (Дата звернення: 15.08.2022).

років в обхід європейських санкцій використовуючи юридичні лазівки.⁸³ Тоді французький уряд надав дозвіл на постачання озброєнь та їхніх елементів за контрактами, що були підписані до введення у дію санкцій 2015 року. Головні компанії, що були залучені до цього, Thales та Safran, поставили до РФ продукції військового призначення на 152 млн. євро.⁸⁴

Чи можна вважати це наслідком російського впливу? Скоріше це прояв прагматичної, або радше егоїстичної політики французького уряду та компаній, які заради прибутку зневажали власні цінності та загальноєвропейський курс. Франція, хоча і була не єдиною країною залученою до таких поставок, є лідером, що випереджає усіх інших. Після російського вторгнення в Україну французькі компанії неохоче полишають російський ринок. Це викликало хвилю суспільного обурення, але уряд зайняв політику невтручання, тож деякі гіганти як Total Energies, Leroy Merlin та Auchan досі працюють у Росії, створюють там робочі місця і сплачують податки до російського бюджету. Тим не менш, вони не роблять публічних заяв щодо зміни французької зовнішньої політики у ставленні до РФ. Тож така ситуація навряд чи є наслідком цілеспрямованого впливу Росії. Французька присутність не є політичною необхідністю і точно не сприяє виконанню цілей Кремля, саме тому він без вагань націоналізував заводи Renault на своїй території.⁸⁵ Росія також не має великих проектів на території Франції, а її частка у французькій економіці є невеликою (3 млрд. дол.)⁸⁶ Отже Москва має дуже обмежені можливості впливу на французьку політику за допомогою бізнесових зв'язків.

⁸³ Франция и Германия вооружили Россию на 273 миллиона евро в обход санкций. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.prawda.com.ua/rus/news/2022/04/23/7341639/> (Дата звернення: 15.08.2022).

⁸⁴ Jandali M. This is how France violated european sanctions and supplied Russia with arms for 5 years. *Al-Estiklal Newspaper*. 2022. URL: <https://www.alestiklal.net/en/view/12727/this-is-how-france-violated-european-sanctions-and-supplied-russia-with-arms-for-5-years> (Дата звернення: 15.08.2022).

⁸⁵ Hart R. Renault's Russian Assets Nationalized After Carmaker Sells To Moscow. *Forbes*. 2022. URL: <https://www.forbes.com/sites/roberthart/2022/05/16/renaults-russian-assets-nationalized-after-carmaker-sells-to-moscow/?sh=286ea7860e92> (Дата звернення: 15.08.2022).

⁸⁶ Kostov N., Meichtry S. Many Businesses Are Quitting Russia. Big French Firms Are Staying Put. *The Wall Street Journal*. 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-ukraine-war-france-renault-totalenergies-auchan-leroy-merlin-11648040961> (Дата звернення: 15.08.2022).

Натомість ширші можливості впливу Росія має за допомогою агентів впливу. Про фінансування французького Національного Фронту ми вже згадували у попередньому розділі. Використання проросійських євродепутатів, підставних організацій та тіньових зв'язків є поширеною тактикою Кремля, що стала видимою на прикладі партії Ле Пен. Та президентські перегони 2022 року показали, що Ле Пен була не єдиною кандидаткою, що просувала російські інтереси. Ультраправий Ерік Земмур, в колишньому телевізійний оглядач, є відомим прихильником путінської Росії. Сповідуючи анти-ліберальні, людиноненависницькі погляди (Земмур був засуджений судом за мову ненависті⁸⁷), він працював колумністом RT та поширював російську пропаганду для розділення французького суспільства у питаннях міграції, санкцій проти РФ, критики Сполучених Штатів, розширення НАТО й навіть виходу з військового командування НАТО.⁸⁸ Захоплюючись стилем управління Путіна та виправдовуючи його у своїх статтях, Земмур брав активну участь у поширенні російських наративів. Достеменно невідомо чи є він російським агентом чи корисним ідіотом, однак саме на його прихильників спрямована російська дезінформаційна машина. Якби вона була більш успішною, праві могли б зайняти впливові позиції у паризьких коридорах влади.

На іншому боці політичного спектру яскравим є інший кандидат на посаду президента – Жан-Люк Меланшон. Будучи крайньо-лівим він намагався залучитись підтримкою парламентських сил та посісти посаду Прем'єр-Міністра опісля того, як програв вибори Е. Макрону. Його вплив доволі значний, він навіть вмовив партію Зелених відмовитись від проєвропейської політики в обмін на право бути головним кандидатом від блоку Зелених, Соціалістів та Комуністів у 100 виборчих округах. Сам Меланшон займає відверто проросійську та анти-європейську позицію. Він прагне шантажувати ЄС, не виконувати невігідні

⁸⁷ Corbet S. Far-right presidential contender convicted of hate speech. *AP News*. 2022. URL: <https://apnews.com/article/europe-elections-paris-presidential-elections-migration-c434065fd6f8eedaeef7ddcf178c0a78> (Дата звернення: 17.08.2022).

⁸⁸ Servettaz E. Selling Your Soul to Mr. Putin. *The Institute of modern Russia*. 2015. URL: <https://imrussia.org/en/world/2284-selling-your-soul-to-mr-putin> (Дата звернення: 17.08.2022).

директиви Спільноти та вивести Францію з неї у разі непоступливості об'єднання. Також Меланшон палко захоплюється Путіним та ідеєю тісніших відносин з Росією. Напередодні вторгнення він виправдовував накопичення російських військ на кордоні пояснюючи це погрозами з боку України, яка опинилась під зовнішнім контролем.⁸⁹ Втім після вторгнення він засудив Путіна та назвав санкції проти російських олігархів доброю ідеєю. Це свідчить про те, що Меланшон, як і інші популісти, є скоріше політичним пристосуванцем ніж людиною з переконаннями.

І праві і ліві спекулюють на вразливостях сімей робітничого класу, які почуваються незадоволеними роботою та особистою незахищеністю, а також економічною та соціальною маргіналізацією, звинувачуючи лібералізм, глобалізацію та імміграцію у своїх нещастях. Росія підживлює подібні настрої за допомогою своїх медіа, куплених експертів і політиків, та навіть інспірує протестні рухи на кшталт «жовтих жилетів».⁹⁰ З погіршенням соціально-економічної ситуації, спричиненою російською війною в Україні та можливою міграційною кризою спровокованою голодом у країнах глобального Півдня, Кремль може розраховувати на перемогу радикальних сил, які він підтримує ідеологічно та фінансово. Франція особливо вразлива до цих криз, адже внутрішньо-економічна ситуація істотно погіршилась в останні роки.⁹¹ Росіяни докладають великих зусиль, щоб прив'язати питання підтримки України до проблем пересічних французів, хоча їхній інструментарій скоротився, про що ми поговоримо у наступному підрозділі.

Іншою західноєвропейською країною нашого розгляду стане Королівство Нідерланди. Країна не вирізняється потугою у військово-стратегічній площині, має невелику територію і здебільшого цікава з точки зору її впливу на

⁸⁹ Hanke T. Mélenchon as Putin's Useful Idiot. *The Globalist*. 2022. URL: <https://www.theglobalist.com/melenchon-as-putins-useful-idiot/> (Дата звернення: 17.08.2022).

⁹⁰ Roth A., Chrisafis A. Gilets jaunes: grassroots heroes or tools of the Kremlin? *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/17/gilets-jaunes-grassroots-heroes-or-kremlin-tools> (Дата звернення: 17.08.2022).

⁹¹ France's economy unexpectedly grinds to a halt in first quarter. *Euronews*. 2022. URL: <https://www.euronews.com/2022/04/29/france-s-economy-unexpectedly-grinds-to-a-halt-in-first-quarter> (Дата звернення: 17.08.2022).

європейське співтовариство. Бізнес зв'язки з Росією не такі глибокі, як у випадку Німеччини чи Франції. Найбільша компанія – енергетичний гігант Royal Dutch Shell до 2022 року мав лише 3 млрд. дол інвестицій у Росії та полишила російський ринок після вторгнення.⁹² Значного політичного впливу голландський бізнес на відносини з Москвою не здійснює. Залежність від російських енергоносіїв, що була присутня у енергетиці Нідерландів раніше, рішуче зменшується – від початку російського вторгнення Амстердам прийняв рішення повністю відмовитись від російської нафти та газу. Для країни це не становить великої проблеми з огляду на наявні термінали прийому скрапленого газу та великих портів для отримання нафти. Отже економічні важелі не є домінуючими під час здійснення російського політичного впливу у Нідерландах.

Що стосується агентів впливу, то Москва робить ту саму ставку на радикальні політичні сили і у Нідерландах. Найяскравішим прикладом є крайньо-правий популіст Тьєррі Боде. Він відомий завдяки референдуму проти ратифікації Угоди про Асоціацію України з ЄС. Він та його аналітичний центр «Форум за Демократію» (пізніше переформатований у політичну партію) був провідним агітатором проти угоди. Отримавши місця у парламенті, Боде висловлює анти-європейську та анти-атлантичну риторику, спекулює на питаннях міграції і доцільності перебування в Євросоюзі та НАТО. І хоча багато крайньо-правих популістів використовують таку риторику щоб отримати політичні можливості, Боде, поміж тим, відкрито захищає Росію у таких питаннях як російська окупація Криму, збиття рейсу МН-17, санкції проти Росії. Неодноразово він брав участь у поширенні російської дезінформації та теорій змов.⁹³ У тому, що Боде є агентом російського впливу можна переконатися застосувавши вже згадану методологічну модель: свідчення наявності наміру впливу у середині РФ (перешкодити українській євроінтеграції), свідчення

⁹² Shell to sell Russian investments due to Ukraine conflict. *BBC*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/business-60564265> (Дата звернення: 17.08.2022).

⁹³ Lamond J., Bergmann M. The Weakest Link: Russian Influence Operation in the Netherlands Reveals Vulnerabilities in EU Foreign Policy Powers. *CAP*. 2020. URL: <https://www.americanprogress.org/article/weakest-link-russian-influence-operation-netherlands-reveals-vulnerabilities-eu-foreign-policy-powers/> (Дата звернення: 17.08.2022).

досягнення російської зовнішньополітичної цілі (у цьому випадку відкладення ратифікації Угоди про Асоціацію ЄС з Україною). Свідчення впливу Росії на самого Тьєррі також присутні – голландське журналістське розслідування опублікувало закриту переписку «Форуму за Демократію» у якій Бодє говорить про отримані гроші від російського агента В. Корнілова, якого пов'язують з Путіним особисто. Сам популіст пояснював такі свої повідомлення «жартами» та «грайливими перебільшеннями», а саму переписку назвав несерйозним джерелом для висновків про зв'язки з Кремлем.⁹⁴ Хоча голландське правосуддя і служби безпеки не висловлювали публічних питань до нього, та для нашого аналізу достатньо згаданих фактів – російський політичний вплив у Нідерландах безумовно присутній та здійснюється через таких політиків, як Тьєррі Бодє. Однак перспективи посилення позицій правих сил у Нідерландах не такі великі, як у інших країнах ЄС, де проблеми енергетичної безпеки та нелегальної міграції стоять гостро. Лише побічне подорожчання енергоресурсів на всьому континенті загрожує збільшенням вартості життя пересічним громадянам. Саме Королівство не критично залежне від Росії, а отже її вплив на Амстердам буде обмеженим.

Далі розглянемо російський політичний вплив у Бельгії. Брюссель небезпідставно вважають «шпигунською столицею», адже у ньому знаходяться штаб-квартири великих міжнародних інституцій. Російських шпигунів, настільки багато, що бельгійські безпекові структури не можуть впоратись із протидією цій активності.⁹⁵ Такі тіньові операції не вдається відстежити за допомогою відкритих джерел, але факти неодноразових і чисельних вигнань російських резидентів та дипломатів зі звинуваченнями у шпигунстві дозволяють нам говорити про їхню активну діяльність.

Росія підтримує крайньо-праві сили і у Бельгії. Наприклад партію *Vlaams Belang* – фламандську націоналістичну ультраправу партію, що виступає за відокремлення незалежної Фландрії. Партія має зв'язки з правими по всій

⁹⁴ Shaart E. Dutch far-right leader Baudet had ties to Russia, report says. *Politico*. 2020. URL: <https://www.politico.eu/article/dutch-far-right-leader-baudet-had-ties-to-russia-report/> (Дата звернення: 17.08.2022).

⁹⁵ Rettman A. Unmasked: Who were Putin's spies in the Kingdom of Belgium? *EuObserver*. 2022. URL: <https://euobserver.com/world/155468> (Дата звернення: 17.08.2022).

Європі, включно з «Альтернативою для Німеччини», «Національним Фронтом» Марін Ле Пен, «Форумом за демократію» Тьєррі Боде, та «Єдиною Росією». У Європарламенті входить у коаліцію правих сил зі згаданими партіями. Вона є чудовим партнером для Кремля з огляду на євроскептичні та сепаратистські погляди. Прямого зв'язку з Росією відстежити не вдалося, проте риторика та неприхована співпраця з іншими проросійськими силами дає підстави припускати, що Москва має вплив на партію.

У економічних зв'язках Росії та Бельгії відомим є небажання Брюсселя впроваджувати санкції проти російських діамантів. Незважаючи на 6 пакетів санкції ЄС проти РФ, діаманти досі прибувають у Антверпен, головний хаб потрапляння дорогоцінних каменів до ЄС. Проте бельгійські політики не хочуть дистанціюватися від цієї галузі. Напроти, Прем'єр-міністр країни приїжджав до міста на початку восени 2022 року та вкотре наголосив на важливості діамантової промисловості для країни та вказав на те, що санкції у цій царині шкодитимуть ЄС більше ніж Москві. Спікер Антверпенського Світового Діамантового Центру Том Нейс говорить, що вони «не прагнуть втратити 20 років роботи з розбудови світової репутації на користь Дубаю, який вже відчиняє двері російським олігархам».⁹⁶ Безумовно діаманти та пов'язані з ними прибутки впливають і на політикум країни у питанні обмежувальних заходів щодо РФ. Втім поза цим питанням Бельгія солідарна з іншими країнами Заходу та не має потужних проросійських голосів у публічній політичній площині.

Остання країна Західної Європи у нашому розгляді – Люксембург, не представляє великого інтересу для Кремля. Проросійських впливів у публічному доступі під час проведення дослідження віднайти не вдалось.

Підсумовуючи зазначимо, що російський політичний вплив у країнах Західної Європи має спільні риси: всюди Москва розіграє «радикальну карту» фінансуючи маргінальні політичні сили та рухи; всюди вона практикує тіньові

⁹⁶ Gridneff I. Belgium's diamonds lose shine amid Russia sanctions talk. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/belgium-antwerp-diamonds-russia-sanctions-talk/> (Дата звернення: 17.08.2022).

та нелегальні зв'язки, і приклади таких технік, про які ми говорили в контексті окремих країн (таємне фінансування, використання лояльних євродепутатів, «благодійні» інвестиції, підставні організації тощо), можуть застосовуються до всіх інших; всюди її зловмисний вплив у підсумку шкодить національним інтересам цільової країни.

3.2. Російський інформаційний вплив у країнах Західної Європи

Дослідження російського інформаційного впливу проводитимемо у тій самій послідовності, у якій побудований виклад попереднього підрозділу. Розпочнемо з Німеччини. Основу аналізу складають результати кількісних досліджень та аналіз медіа проведені такими авторитетними факт-чекінговими агенціями як VoxCheck, EUvsDisinfo, Media Bias Fact Check, та аналітичними центрами Political Capital, The German Marshall Fund.^{97, 98, 99} Німеччина є найбільшою ціллю російської дезінформаційної війни у ЄС. Російські нарративи присутні у німецькому інформаційному просторі на постійній основі, хоча примітні також і ситуативні теми, втім усі вони перебувають у сталих рамках. Такими рамками можемо виділити: анти-західна риторика, російська парадигма поглядів щодо України і себе, російська версія історії, соціально-економічні проблеми в Німеччині. Теми пропаганди часто підпадають під декілька або всі рамкові нарративи. Конкретних специфічних нарративів величезна кількість, вони часто змінюють формулювання, підлаштовуються під ситуацію, проте завжди транслюють одні й ті самі ідеї.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну провідними нарративами були: «Захід обманув Росію, пообіцявши не розширювати НАТО», «Україна після Майдану – маріонетка США», «Захід намагався скинути уряд Білорусі», «Росія була змушена реагувати на дії Заходу», «НАТО накачує

⁹⁷ Disinfo: Berlin put pressure on neighbouring Luxembourg to deny RT's licence. *EUvsDisinfo*. 2021. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/berlin-put-pressure-on-neighbouring-luxembourg-to-deny-rts-licence#> (Дата звернення: 21.09.2022).

⁹⁸ Propaganda Diary by Vox Check. URL: <https://rusdisinfo.voxukraine.org/ua/blacklist> (Дата звернення: 05.09.2022).

⁹⁹ Györi L. et al. The Kremlin troll network never sleeps. *Political Capital*. 2022. P. 35. URL: https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_ned_study_kremlin_troll_network_2022_web.pdf (Дата звернення: 05.09.2022).

Україну зброєю проти Росії», «російські мирні пропозиції були відкинута США», «Україна тероризувала Донбас 8 років», «НАТО, ЄС та ВООЗ – диктатори нового світопорядку», «вони (не конкретизовано хто саме) змушують людей ненавидіти як Росію, так і тих, хто виступає проти вакцинації (від Covid-19)», «вартість життя у Німеччині зростає, а уряд діє в інтересах найбагатших».¹⁰⁰ Цих наративів значно більше, а їхні цільові аудиторії сильно відрізняються. Деякі спрямовані на людей лівих поглядів, деякі на прибічників правих сил, ціла низка тем присвячена теоріям змови, анти-вакцинаторському руху тощо. Важливе завдання пропаганди – охопити як найширшу аудиторію.

За повідомленнями Центру моніторингу, аналізу та стратегії (Cemas) кількість німців, що піддалися впливу російської дезінформації стрімко зростає. Станом на жовтень 2022 року 40% німців частково або повністю переконані, що «Росія була змушена розпочати війну в Україні через провокації Заходу», 33% вірять у «секретні біолабораторії США в Україні». Навесні кількість опитаних, що погоджувалися з цими ідеями складала 29% та 26% відповідно. Якщо дивитись на вибірку, то мешканці східної частини Німеччини набагато легше сприймали російські наративи, а за політичними вподобаннями це електорат «Альтернативи для Німеччини» та «Лівих». Найменш вразливими до російської дезінформації виявились прихильники партії «Зелені».¹⁰¹ Цифри демонструють, що російська дезінформація досягає значних успіхів.

Схема впровадження наративу виглядає наступним чином: на тлі значної події (інфоприводу) створюється історія у рамках певного наративу та або спочатку транслюється у державних російських медіа (RT, Sputnik, TASS), а потім закидається у німецькі ЗМІ, або навпаки. Часто російські інформаційні агентства передруковують та посилаються на статті, що спочатку закинуті до німецьких медіа (а іноді до інших підставних (контрольованих росіянами)

¹⁰⁰ Györi L. et al. The Kremlin troll network never sleeps. *Political Capital*. 2022. P. 35. URL: https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_ned_study_kremlin_troll_network_2022_web.pdf (Дата звернення: 05.09.2022).

¹⁰¹ Koerth K. Immer mehr Deutsche glauben russischer Propaganda. *Spiegel politik*. 2022. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-immer-mehr-deutsche-glauben-russischer-propaganda-a-83136dcd-858e-4e5c-a6fc-93163610d8ae> (Дата звернення: 05.09.2022).

європейських інфолатформ). Це можуть бути як престижні німецькі видання (Die Welt, DW News, Die Zeit, Der Spiegel, ZDF та ін.), так і сумнівні «альтернативні» ЗМІ (Antispiegel, Alles Schall und Rauch, NachDenkSeiten, та ін.)¹⁰² Після цього, активне обговорення теми здійснюють куплені «експерти», лідери думок, блогери, науковці, журналісти, радикальні політики, таким чином роздмухуючи інформаційну хвилю. Прикладом таких «співчутливих голосів» можемо навести професорку європейської політики Боннського університету Ульріке Геро, режисера Вільгельма Домке-Шульца чи головного редактора німецького порталу NachDenkSeiten Єнса Бергера. Таких російських агентів дуже багато, усі вони, як правило, отримують російські гроші і мають прямі контакти з центрами російської пропаганди.¹⁰³ Водночас у Інтернеті проросійські групи у соціальних мережах починають палкі дискусії поміж користувачів на потрібну тематику. Зазвичай ці групи включають етнічних Росіян, що є громадянами Німеччини, та їхніх знайомих, які популяризують такі сторінки серед широкого загалу. У них також нерідко плануються та збираються проросійські мітинги і демонстрації,¹⁰⁴ на які потім реагують великі національні новинні агентства.

Паралельно із цим, до роботи підключаються російські боти та тролі, що беруть за ціль групи у соцмережах та секції коментарів у онлайн виданнях. Наприклад фейсбук сторінки RTL, ZDF Heute, Sat1, Stern, Frankfurter Rundschau. Особливу увагу під час інформаційних атак кремлівські пропагандисти приділяють часу проведення (зазвичай дезінформаційні кампанії збігаються з важливими подіями, наприклад, перед початком російського вторгнення в Україну чи у період дебатів у Бундестазі щодо надсилання Україні важкого озброєння), та цільовій аудиторії (атаки були націлені як на сторінки канцлера

¹⁰² Propaganda Diary by Vox Check. URL: <https://rusdisinfo.voxukraine.org/ua/blacklist> (Дата звернення: 05.09.2022).

¹⁰³ Ворожбит О. Корисні німці Кремля. Хто і як поширює російську пропаганду у Німеччині. *Український Тиждень*. 2022. URL: <https://tyzhden.ua/korysni-nimtsi-kremlia-khto-i-iaak-poshyriuiie-rosijsku-propahandu-u-nimechchyni/> (Дата звернення: 05.09.2022).

¹⁰⁴ У Німеччині відбулися проросійські та проукраїнські акції. *Радіо Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nimechchyna-prorosijski-ta-proukrajinski-akciji/31796005.html> (Дата звернення: 05.09.2022).

О. Шольца, з метою охопити якнайширшу аудиторію, так і на сторінки партій «Ліві» та «Альтернатива для Німеччини». Примітним був також вибір сторінки Міністра Фінансів Німеччини для поширення наративу про соціально-економічні проблеми).¹⁰⁵ Отже, мережа кремлівського впливу у Німеччині дуже широка та ефективна, механізм пропаганди добре структурований та зорганізований.

Перейдемо до дії російської дезінформації у Франції. Загальна модель організації російської дезінформації у Франції мало чим відрізняється від тієї схеми, яку Москва застосовує у Німеччині. Соцопитування демонструють: 52% французів сприймають хоча б один російський наратив про війну в Україні, 30% вірять, що Росія відповідає на дії НАТО, 28% вірять в утиски Росіян української владою, 10% вірять у неонацистський уряд у Києві. Важливо відзначити, що ті опитані, хто споживає новини виключно з соціальних мереж були набагато більш вразливі до російських наративів ніж ті, хто довіряє виключно телебаченню (72% інтернет користувачів проти 59% телеглядачів). Цікавою є також кореляція сприйняття російської пропаганди зі схильністю вірити теоріям змови: 71% антивакциновиків вірять у російську риторику про Україну.¹⁰⁶

Окрім традиційних загальних наративів, Кремль вже має багатообіцяючих агентів у політикумі країни, а отже докладає значних зусиль для впливу на президентські кампанії у Франції. Протягом двох останніх президентських перегонів (2017 та 2022 року) Москва робить ставку на крайньо-праву Марін Ле Пен. Тож втручання у вибори мало на меті посилити позиції цього кандидата та дискредитувати головного опонента – Емманюеля Макрона. RT, Sputnik та кремлівські боти поширювали дезінформацію на кшталт історій про «подвійне життя Макрона» та його підтримку «заможним гей-лобі» або Саудівською

¹⁰⁵ Koerth K. Immer mehr Deutsche glauben russischer Propaganda. *Spiegel politik*. 2022. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-immer-mehr-deutsche-glauben-russischer-propaganda-a-83136dcd-858e-4e5c-a6fc-93163610d8ae> (Дата звернення: 05.09.2022).

¹⁰⁶ Observatoire Reboot De L'information Et Du Raisonnement Critique. 2022. URL: https://www.ifop.com/wp-content/uploads/2022/03/Rapport_Ifop_REBOOT_VOL_1_2022.03.24.pdf (Дата звернення: 05.09.2022).

Аравією.¹⁰⁷ До того ж, групи російських хакерів здійснювали кібератаки на штаб кампанії Макрона та навіть викрали і злили купу конфіденційних документів. Втім це не мало успіху. Першою причиною було те, що Париж готувався до цього заздалегідь. Після російського втручання у американські вибори 2016 році, для всіх стала очевидною кремлівська інформаційна зброя, тож перед французькими виборами 2017 року була проведена підготовча робота. Її прикладами можна навести створення незалежного наглядового органу, що проводив політично нейтральну експертизу виборчого процесу (CNCCEP), що взаємодіяв у тандемі з Національною агенцією з кіберзахисту (ANSSI), державний тиск на соціальні мережі з метою поглибленого контролю французького сегменту, робота власних агітаторів в Інтернеті та купа інших скоординованих заходів.¹⁰⁸ Друга причина полягала у помилках самих Росіян, що спізналися зі зливом документів та потрапили на пастки, що їх залишила передвиборна кампанія Макрона.

Останні президентські вибори проходили на тлі російського вторгнення в Україну, коли ЄС обмежив мовлення російських державних медіа, що були основними каналами поширення дезінформації, до того ж самі росіяни більшої уваги приділяли перебігу війни в Україні, ніж виборам у Франції. Спроби поширення фейків у соціальних мережах безумовно були (історія про французьких офіцерів у Маріуполі), проте вони не мали істотного ефекту). У інтернет просторі росіяни передислокували свої інформаційні операції на інші платформи (як Телеграм), і більше фокусуються на регіоні франкомовної Африки.¹⁰⁹ Та така ситуація є тимчасовою. Повернення російського впливу у Францію є дуже ймовірним, особливо на тлі енергетичної кризи у ЄС. З підвищенням вартості життя безумовно виникатимуть можливості для дестабілізації, а Кремль має досвід успішних операцій у цій площині.

¹⁰⁷ Matlack C., Williams R. France to Probe Possible Russian Influence on Yellow Vest Riots. *Bloomberg*. 2018. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-08/pro-russia-social-media-takes-aim-at-macron-as-yellow-vests-rage> (Дата звернення: 05.09.2022).

¹⁰⁸ Conley H. Successfully Countering Russian Electoral Interference. *CSIS*. 2018. URL: <https://www.csis.org/analysis/successfully-countering-russian-electoral-interference> (Дата звернення: 05.09.2022).

¹⁰⁹ Pollet M. Ukraine war limited Moscow's ability to interfere in French election, report says. *Euractiv*. 2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/media/news/ukraine-war-limited-moscows-ability-to-interfere-in-french-election-report-says/> (Дата звернення: 05.09.2022).

Яскравим підтвердженням цього є рух «жовті жилети», який набув характеру проблеми для Парижа у 2018 році. Під час протестів, Кремль задіяв своїх ботів, що публікували більше 1600 публікацій на день з 600 акаунтів у одному лише Твіттері накручуючи ситуацію і створюючи панічні настрої. RT, Sputnik та німецькі підставні ЗМІ, що належать їм, поширювали дезінформацію дискредитуючи відповідь уряду, брешучи про перехід поліції на бік протестувальників та поширюючи фейкові відео. Жорстокість та чисельність руху «жовтих жилетів» продемонстрували здатність російських інформаційних технологій істотно посилювати неконтрольовані та небезпечні протести.

Наступним розглянемо Королівство Нідерланди. Тут Кремль користується класичними інструментами свого зловмисного впливу. З заборонаю російських медіа, пропаганда поширюється альтернативними крайньо-правими каналами через мережу. Ці інформаційні джерела передрукують новини з RT та Sputnik, проте у більш радикалізованій формі. Дослідження центру European Digital Media Observatory відстежило процес поширення російської дезінформації. Так, наратив про непричетність російських військових до військових злочинів у Бучі з'явився у ТАСС о 17-й годині. Через 40 хвилин переклад матеріалу публікується у шведському правому проросійському виданні. Ще через 30 хвилин видається текст у такому ж радикальному правому голландському виданні. Воно посилається на шведську версію та американський проросійський конспірологічний сайт. Остаточна публікація перевершує російську версію за кількістю відверто фейкової інформації. З початкового матеріалу на ТАСС під заголовком «Росія відкидає звинувачення про вбивства мирних жителів у Бучі», права версія перетворилася на «операція під хибним прапором: різанина у Бучі – фейк».¹¹⁰

Варто пам'ятати, що саме в Гаазі відбувається судовий процес у справі збиття рейсу МН17. Це робить країну важливою ціллю російської дезінформації.

¹¹⁰ Hoog A. Far-right amplifiers: how Russia reaches a Dutch audience through a detour. *European Digital Media Observatory*. 2022. URL: <https://edmo.eu/2022/04/15/far-right-amplifiers-how-russia-reaches-a-dutch-audience-through-a-detour/> (Дата звернення: 15.09.2022).

Дослідження стратегічних наративів про Нідерланди виокремило 6 головних зловмисних наративи, що систематично впроваджуються Росією. Їхня мета – висвітлити Нідерланди країною «ліберального хаосу». Дезінформація поширює образ «небезпечного суспільства» (перебільшуючи проблеми злочинності та жорстокості), «дивного суспільства» (висміюючи голландські прогресивні цінності), «розділеного суспільства» (збільшена увага до анти-ісламських, анти-вакцинаторських, анти-расистських, кліматичних рухів та будь-яких інших протестів), «голландської русофобії» (несприйняття рішень по справі МН17), «деградуючих інституцій» (висміювання помилок уряду, спроби підризу довіри населення до держави), «Нідерландів, як проблемного міжнародного актора» (акцентуючи на нестачі єдності з ЄС та егоїстичній національній політиці). Усе це має наметі розширити наявні лінії розколу у суспільстві та підірвати стабільність у країні.¹¹¹

Сучасна ситуація навколо сприйняття голландцями російських наративів не набагато краща ніж у двох попередньо згаданих країнах. Наявні соціопитування демонструють, що 32% громадян не готові відмовитись від російського газу за умови підвищення цін, 26% проти бойкоту Росії. Втім більшість вважає Росію відповідальною за війну, за виключенням прихильників «Форуму за Демократію» – серед них 48% не вважають Росію винною.¹¹² До цього додається факт, що ще у 2016 році Нідерланди провалили референдум стосовно Угоди про Асоціацію ЄС та України. Хоча тоді результат був обумовлений не стільки російським впливом, скільки загальним євроскептицизмом голландців і страхами щодо економічних наслідків для самого Королівства.¹¹³ У цьому відношенні сталися зміни на краще: сьогодні Євросоюзом задоволені 49% громадян замість 37% два роки тому. У будь-якому разі, варто очікувати що РФ не втратить нагоди діяти у разі виникнення вразливостей для її інформаційної зброї.

¹¹¹ Hoyle A. Portrait of liberal chaos: RT's antagonistic strategic narration about the Netherlands. *Sage Journals*. 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/17506352211064705> (Дата звернення: 15.09.2022).

¹¹² 90% of NL residents concerned about Russia-Ukraine war *NL Times*. 2022. URL: <https://nltimes.nl/2022/03/09/90-nl-residents-concerned-russia-ukraine-war> (Дата звернення: 15.09.2022).

¹¹³ Vaunov A. Dutch Unease: Why the Netherlands Turned Away From Ukraine. *Carnegie*. 2016. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/63291> (Дата звернення: 15.09.2022).

На жаль, детальних відомостей щодо російського інформаційного впливу у Бельгії знайти не вдається. Певною мірою це спричинене тим фактом, що Брюссель розглядається скоріше як адміністративний центр Європейського Союзу, а не як вагомий гравець на міжнародній арені. Бельгія заборонила роботу російських державних ЗМІ на своїй території на тлі російського вторгнення. Та не варто думати, що Москва повністю оминає цю країну у своїх інформаційних операціях. Відомо, що вона намагається підтримувати праві сили у інформаційному просторі. Можливим агентом є Люк Мішель – крайньо-правий активіст, що започаткував націонал більшовистську політичну організацію «Партія національно-європейського співтовариства» (PCN) і виступає за створення єдиної європейської держави від Атлантики до Уралу звільнивши континент від «Янки та Сіоністів». Він підтримує російську політику в Європі та Африці через мережу своїх сайтів.¹¹⁴ Відомим є також політичний рух «Нація» оформлений у політичну партію, яка втім не має представництва. Рух веде YouTube канал де транслює протести, демонстрації та погляди його представників. Він організував рух «жовтих жилетів» у Бельгії¹¹⁵. Та попри таку діяльність ми не маємо прямих доказів російського впливу на ці сили, а отже це питання потребує подальшої наукової розробки.

Інформації про російський вплив у Люксембурзі також небагато. Країна відмовила у ліцензії німецькомовному RT. Поряд із тим, Росія намагалась використати територію Великого Герцогства з метою трансляції RT до Німеччини, щоб обійти санкції. Проте країна відмовилась від цього.¹¹⁶ Загалом, Люксембург не є достатньо впливовою країною, щоб представляти великий інтерес для Москви.

¹¹⁴ Audinet M., Lemonier K. Le dispositif d'influence informationnelle de la Russie en Afrique subsaharienne francophone : un écosystème flexible et composite. *Cairn.info*. 2022. URL: <https://www.cairn.info/revue-questions-de-communication-2022-1-page-129.htm> (Дата звернення: 21.09.2022).

¹¹⁵ Gilets jaunes belges : pas morts! *Nation*. 2019. URL: <https://www.nation.be/2019/02/24/gilets-jaunes-belges-pas-morts/> (Дата звернення: 21.09.2022).

¹¹⁶ Disinfo: Berlin put pressure on neighbouring Luxembourg to deny RT's licence. *EUvsDisinfo*. 2021. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/berlin-put-pressure-on-neighbouring-luxembourg-to-deny-rt-s-licence#> (Дата звернення: 21.09.2022).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У цьому розділі нам вдалося провести детальний огляд політичного та інформаційного зловмисного впливу Росії на країни Західної Європи. Цей регіон виявився надзвичайно важливим з точки зору російських зовнішньополітичних завдань – деструктивний вплив на нього є необхідним для послаблення Заходу, який Москва розглядає як основного геополітичного супротивника. Ми дізналися, що різні країни по-різному вразливі до російських заходів, але також визначили спільні риси кремлівської стратегії. Були розглянуті Німеччину, Францію, Королівство Нідерланди, Бельгію та Люксембург.

Найбільш вразливою країною як у площині політичного, так і інформаційного впливу з боку Росії виявилась Німеччина. Це зумовлено її історико-географічними, культурними та світоглядними особливостями. Ключ до політичного впливу у Німеччині полягає у економічній площині. Росія послідовно проводила політику сприяння двосторонньому бізнесу, зв'язки були настільки широкими та глибокими, що здійснювали вплив і на зовнішню політику Берліну. Так, до повномасштабного вторгнення Росії в Україну у Німеччині діяли комерційні об'єднання, що лобіювали м'який курс щодо Москви, сприяли участі у спільних економічних проектах та стримували уряд від активної політики у регіоні російських інтересів. Для отримання агентів впливу Росія застосовує прямий та непрямий підкуп політиків як місцевого, так і федерального рівнів, журналістів, псевдо-експертів та науковців. У площині політики Москва робить ставку на радикальні сили: крайньо-праві та крайньо-ліві партії. Вони опиняються у нагоді і під час здійснення зловмисного інформаційного впливу. Німецьке суспільство дуже вразливе для російських наративів, у ньому присутні велика кількість підставних медіа, інформаційних порталів та інших каналів поширення російської дезінформації. Німеччина залишатиметься вразливою та пріоритетною ціллю для російського зловмисного впливу і надалі.

Інша провідна економічна потуга Європи – Франція – також є об’єктом російських інтересів. Її бізнесові зв’язки з РФ не відіграють вирішальної ролі у визначенні зовнішньої політики. Тим не менш, Росія здобула велику кількість агентів впливу у політикумі держави. Враховуючи особливості політичної системи Франції, огляд основних кандидатів на пост президента країни у останні вибори доводить серйозний ступінь проникнення проросійських настроїв. Майже усі суперники діючого президента симпатизували чи продовжують висловлювати прихильність керівництву РФ. Вони розкидані по всіх краях політичного спектру: від крайньо-лівих до крайньо-правих. Деякі з них є також лідерами провідних політичних партій, і мають великий вплив у владних коридорах. Підкріплюючи це злагодженими інформаційними операціями та з огляду на високий рівень сприйняття французами наративів російської пропаганди, Москва має потенціал посилити позиції радикальних сил на тлі ймовірних криз, зокрема енергетичної та міграційної.

Російські зловмисні дії не оминули і Королівство Нідерланди. Вони спрямовані на все ті ж крайньо-праві сили та прагнуть досягти внутрішньої дестабілізації у державі. Росія застосовує схожі тактики отримання агентів впливу, які у подальшому також отримують політичну вагу. Дезінформаційна машина систематично дискредитує суспільство країни, намагається посіяти недовіру до влади та державних інституцій. Певні успіхи вона має: майже чверть голландців все ще не виробили негативного ставлення до Москви навіть попри її варварське вторгнення до України. Втім перспективи посилення російського впливу проглядаються не так чітко – країна не настільки вразлива до чутливих питань, як-от енергетична безпека чи неконтрольована міграція.

Як і усіх інших досліджуваних країнах, у Бельгії РФ знов робить ставку на радикальних правих популістів. Прямих свідчень проросійської політики ми не знаходимо, окрім зовнішньополітичних зв’язків правих політичних сил на рівні, наприклад, Європейського парламенту. До того ж, найвпливовіша права партія сповідує фламандський сепаратизм, а отже є чудовою ціллю з огляду на російські

інтереси. Бізнес також зберігає контакти з Москвою у чутливих галузях. У Брюсселі присутня величезна кількість російських шпигунів, що займаються таємною, важкою для дослідження діяльністю. Дезінформація підкріплена купленими експертами та радикальними групами, що як і у інших країнах намагаються розхитати внутрішньополітичну ситуацію, спровокувати протестні рухи.

Люксембург значного інтересу для Росії не представляє, а отже вплив на нього здійснюється переважно з німецькомовного простору, проте невідомо наскільки ефективно.

Кремль виробив структурований підхід у здійсненні своїх політичних та інформаційних операцій та злагоджено використовує усі наявні інструменти, які ми також проаналізували. У політичній площині найпоширенішою тактикою є прихований підкуп політиків через надання бізнесових можливостей, таємні зв'язки, підставні організації, інвестиції у занедбані регіони, долю участі у спільних проектах. Використання великого бізнесу як лобістів у політикумі цільової держави також надає потужний важіль впливу в окремих країнах. У інформаційній площині спостерігається комплексний підхід, за якого наявні інструменти посилюють один одного, до уваги беруться час проведення операцій, вподобання цільової аудиторії, використання національних вразливостей. Російська пропаганда вдало позиціонує себе. Її брехня добре сприймається незадоволеною частиною суспільств, що присутня у кожній країні. Акценти робляться на існуючих лініях розломів, конспірології, ксенофобії, національному егоїзмі та шовінізмі. Хоча ці групи є маргінальними у більшості досліджуваних країн, втім вони мають перспективи здобути вплив у турбулентні кризові часи. А провокування криз, як нам відомо, залишається передовим зовнішньополітичним інструментом Кремля.

РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ У КРАЇНАХ ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ

Країни Південної Європи становлять неабиякий інтерес для російської зловмисної діяльності. Вони належать до «Старої Європи», тож мають налагоджені та глибокі зв'язки у євроінтеграційному проекті, займають ключове геостратегічне положення на узбережжі Середземного моря, знаходяться на межі Європи з Азією та Африкою. Через Італію, Грецію, Іспанію проходять основні міграційні шляхи з нестабільних регіонів. Саме ці країни перейняли на себе перший удар як світової економічної, так і міграційної кризи. Отже для Кремля вони є точками прикладання сили, які дозволяють впливати на євроатлантичну спільноту у цілому.

4.1. Російський політичний вплив у країнах Південної Європи

Першою країною нашого розгляду стане Греція. Вона традиційно має велике значення у російських зовнішньополітичних пріоритетах. Обумовлено це головним чином геостратегічним розташуванням: з Греції можна здійснювати вплив майже на весь Балканський півострів та вона лежить на шляху транзиту російського газу через Туреччину. Російське проникнення у цю державу відбувається протягом тривалого історичного періоду. Релігійна близькість та міфи про споконвічну допомогу Москви Афінам розігруються вже давно та помітно вплинули на свідомість як грецького населення, так і політків.

На це є декілька причин. По-перше, під час світової економічної кризи Греція постраждала найбільше. Європейський Союз був розділений у питанні допомоги, а під його тиском були впровадженні міри жорсткої економії. Хоча ці заходи показали себе ефективними у подоланні безробіття та економічного занепаду, країна залишилась з величезним боргом та суспільним невдоволенням до Західної моделі як такої. По-друге, під час міграційної кризи абсолютна більшість сирійських біженців потрапляли саме до Греції. Вона пройшла через шалене навантаження мільйонами нелегальних мігрантів, що «штурмували» її кордони і створювали внутрішній адміністративний хаос. Реакція ЄС також була

запізнілою та не конче позитивною: країни Європи закидали Афінам їхню неефективність та недотримання Дублінського регламенту. Це ще більше посилює анти-західні настрої у грецькому суспільстві. По-третє, загострились відносини із Туреччиною стосовно демаркації кордонів та економічних зон у егейському морі. Росія грає на тому, що критикує Захід у нерішучій позиції щодо Анкари (яка як і Греція є членом НАТО) та створює образ вічного борця з турецьким пануванням у регіоні. Згадані соціально-економічні проблеми становлять поживний ґрунт для російського впливу, який посилює голоси тих, хто прагне здобути політичні дивіденди розігруючи питання зміни вектору на Схід.

Хоча уряд абсолютної більшості партії «Нова Демократія» активно допомагає Україні від початку вторгнення Росії, майже усі опозиційні партії у парламенті мають проросійські погляди і критикують правлячу силу з цього питання. Найвпливовішими опозиційними силами є ліва партія «Сіріза» з Алексисом Ципрасом на чолі, крайньо-ліва Комуністична партія Греції, ліва «MERA25» та крайньо-права партія «Грецьке рішення». До 2019 року, політичний розклад був протилежним: ліві склали правлячу коаліцію, з Ципрасом на посту Прем'єр-міністра.¹¹⁷ На їхнє правління припадає найбільш тісна взаємодія з РФ. Більшість членів минулої коаліції досі присутні у політичному просторі Греції, а тому найкраще досліджувати їхню проросійську діяльність саме за тих часів.

Секрет популярності радикальних партій полягає у привабливості «альтернативного» шляху співпраці з Росією на противагу Заходу. Попередня коаліція зробила російський вектор частиною своєї анти-західної платформи. Праві націоналісти також прив'язують до цього вектору православні традиції, дуже впливові у грецькому суспільстві. Тож не дивно, що провідником російського впливу у країну є православна церква, давні культурні та історичні зв'язки. Проте Кремль застосовує і більш прикладні інструменти: скуповує

¹¹⁷ Election Results. Greek Parliament. URL: <https://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/> (Дата звернення: 28.10.2022).

частки у грецьких медійних компаніях, отримує великі пакети акцій у енергетичному секторі, розбудовує мережу проросійських неурядових організацій.

Багато грецько-російських емігрантів оселилися біля Александруполіса після розпаду СРСР, які за повідомленнями отримують російські гроші та беруть участь у проросійських акціях.¹¹⁸ У Греції створена ціла купа проросійських неурядових організацій, які стоять за такою активністю. Провідним кремлівським агентом у цьому відношенні є російсько-грецький олігарх Іван Саввіді. Колишній член російського парламенту та наблизений до Путіна мільярдер скупив велику кількість активів у Греції та має приголомшливу репутацію на півночі країни через фінансову допомогу у часи кризи. Тоді він купив найпопулярніший футбольний клуб ПАОК FC, відродивши його з банкрутства та надихнувши грецькі праві сили, влив кошти у порт у Салоніках, табачну індустрію, туристичну інфраструктуру тощо. Проект моніторингу за організованою злочинністю та корупцією (ОСССР) повідомляє, що Саввіді фінансував протести проти грецько-македонської угоди щодо зміни назви останньої.¹¹⁹ Поміж тим, він контролює та популяризує свій телеканал Open TV, що звичайно транслює російську пропаганду, та має контрольний пакет у грецькому медіа MEGA, яке критикує «Нову Демократію».¹²⁰

Російський вплив не обмежується одним бізнесменом: Москва вибудувала цілу мережу своїх агентів по всій країні. Примітними є монастирі на горі Афон та інших релігійних осередках. Грецький уряд почав відмовляти російським священикам у візах з огляду на те, що Росія перетворила святі місця у центри розвідувальної діяльності. Вона вкладає значні кошти у грецьку православну церкву на горі Афон. Це питання привернуло увагу до себе на фоні великого

¹¹⁸ Smith H. Greece accuses Russia of bribery and meddling in its affairs. *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/11/greece-accuses-russia-bribery-meddling-macedonia-deal> (Дата звернення: 28.10.2022).

¹¹⁹ Ukraine war shines spotlight on Greek-Russian billionaire Savvidis. *Arab-news*. 2022. URL: <https://www.arabnews.com/node/2044096/world> (Дата звернення: 28.10.2022).

¹²⁰ Russian-Greek investor Savvidis buys 20% stake of troubled nationwide TV channel. *Naftemporiki*. 2017. URL: <https://www.naftemporiki.gr/english/313382/russian-greek-investor-savvidis-buys-20-stake-of-troubled-nationwide-tv-channel/> (Дата звернення: 28.10.2022).

шпигунського скандалу, коли російські агенти намагались підкупити високопосадовця у грецькій розвідці, за чим слідувало вигнання російських дипломатів.¹²¹

Іншим релігійним питанням, у якому були задіяні російські агенти серед вищого політичного керівництва Греції, була справа визнання Православної Церкви України Елладською Церквою. Міністр оборони часів уряду Ципраса, Панос Камменос, визнав, що тиснув на грецьких архієпископів з вимогою не визнавати ПЦУ. Підґрунтям для шантажу були якісь «гарантії безпеки для грецьких островів» з боку Москви.¹²² Камменос є очевидним агентом Кремля – на посту міністра він заключив меморандум з російським аналітичним центром стратегічних досліджень, який пов’язує з Службою зовнішньої розвідки РФ, і який очолює Леонід Решетніков, близький до Путіна розвідник.¹²³ Після того він (єдиний західний політик) поїхав на Четверту Безпекову Конференцію до Москви та за її підсумками запропонував виготовляти російські автомати у Греції після зняття ембарго від ЄС.¹²⁴

Усі вищенаведені факти свідчать про те, що у Греції стабільно присутні проросійські сили, а російські агенти глибоко проникли у політикум та релігійне життя країни. Чи можна назвати їхню діяльність цілком успішною? Певно, що ні. У більшості болючих для Кремля питань, де росіяни намагались втрутитись, результат був протилежним. Як у ситуації зі зміною назви Республіки Північна Македонія, так і у визнанні ПЦУ чи наданні допомоги після російського нападу на Україну, уряд був змушений зберігати євроатлантичну солідарність. До того ж, проросійські популісти втратили владу. Сьогодні вони знаходяться у опозиції,

¹²¹ Smith H. Greece accuses Russia of bribery and meddling in its affairs. *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/11/greece-accuses-russia-bribery-meddling-macedonia-deal> (Дата звернення: 28.10.2022).

¹²² Луударос А. Зізнання Камменоса, що він тиснув на архієпископа, щоб той не визнавав Українську Церкву. *Orthodoxia.info*. 2019. URL: <https://orthodoxia.info/news/paradochi-kammenoy-pos-piese-ton-archie/> (Дата звернення: 28.10.2022).

¹²³ Schindler J. Is Putin Playing Puppetmaster in Greece? *The Daily Beast*. 2017. URL: <https://www.thedailybeast.com/is-putin-playing-puppetmaster-in-greece> (Дата звернення: 28.10.2022).

¹²⁴ Polyakova A. et al. *The Kremlin's Trojan Horses 2. Russian Influence in Greece, Italy, and Spain*. 2nd edition. Atlantic Council. Washington, 2017. 31 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2017/11/The_Kremlins_Trojan_Horses_2_web_1121.pdf (Дата звернення: 28.10.2022).

проте чи надовго проєвропейським силам вдасться утримувати симпатії населення у турбулентні часи криз на континенті – невідомо. Та перспективи повернення проросійських партій залишаються на порядку денному, якщо Москва вдало обіграватиме можливі кризи.

За місце слабкої ланки для проникнення російського впливу на Південь Європи із Грецією конкурує Італія, управління якою тривалий час також було зосереджено у проросійських популістичних сил. Для країни дуже гостро стоїть питання енергетичної безпеки, адже значну частину енергоносіїв вона імпортує з Росії. Італійський бізнес також широко представлений на російському ринку. Країна має традиційно тісні відносини з Москвою, чого тільки вартують усім відомі особисті стосунки колишнього Прем'єра Берлусконі з Путіним.

Загалом спектр італійського політикуму можна розділити на три категорії: мейнстрімні центристські партії, що сповідують атлантичний, проєвропейський курс (наприклад Демократична Партія (PD), Об'єднання «Ми помірковані», «Оновлена Європа»); «неоднозначні» партії, що і не відверто проросійські, але мають у своїх рядах симпатиків РФ, втім зберігають атлантичний курс («Вперед, Італіє!» Сільвіо Берлусконі, «Брати Італії» Джорджії Мелоні); та відверто проросійські популістські сили, що відомі завдяки анти-системним гаслам («Рух 5 Зірок» Джузеппе Конте, «Ліга» Маттео Сальвіні).

Тривалий час при владі знаходились саме проросійські популісти. Ще з 2012 року Кремль звертає свою увагу на ці партії та вони раптово здійснюють поворот у бік Москви. Це проявляється у поширенні російських стратегічних наративів, анти-західних та анти-американських діяч, підтримці ініціатив Москви. Одразу від початку війни в Україні та анексії Криму «Рух 5 Зірок» та «Ліга» виступали проти санкцій та звинувачували у війні НАТО, яке нібито спровокувало РФ. З того часу їхні члени періодично з'являються на RT, підіграють російській пропаганді, відвідують окуповані Росією території.¹²⁵ Обидві партії підписали

¹²⁵ Італійські депутати поїдуть в Крим, незважаючи на протест Києва. *Європейська Правда*. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/07/31/7036493/> (Дата звернення: 15.11.2022).

політичні угоди про кооперацію з «Єдиною Росією» та отримують підтримку на російських державних медіа ресурсах, проте «Рух 5 Зірок» це приховує, лише визнаючи факт перемовин.

«Ліга» встановила зв'язки з російським шовіністом та фашистом А. Дугінім і популяризувала його ідеї євразійства на своїх конференціях. У той же період вона налагоджує відносини з російським підсанкційним олігархом та ультранационалістом К. Малофєєвим, що фінансує проект «русский мир» та війну проти України, через А. Комова та А. Клімова.¹²⁶ Вони засновують Культурну Асоціацію Ломбардія-Росія щоб залучати російський капітал та виправдовувати Росію в очах італійської громадськості. Маттео Сальвіні та його однопартійці регулярно відвідують Москву, а їхня риторика стає все більш анти-атлантичною. Доходить до закликів переглянути участь Італії в Альянсі. У 2019 році відбувається скандал за якого стає відомим намір Росіян профінансувати партію на 65 млн. дол. Справа була закрита без наслідків для партії, та нам вистачає і попередніх фактів щоб зробити однозначний висновок: члени «Ліги» та її керівник – російські агенти впливу.

Примітною є активність «Руху 5 Зірок», адже до 2015 партія займала критичну позицію щодо Росії, проте раптово змінила її, коли розпочала активну кампанію проти санкції, одразу опісля ряду позитивних сюжетів о партії на російських телеканалах. Відтоді «Рух 5 Зірок» повністю слідує російським наративам. У 2016 році представник партії Манліо Ді Стефано виступає на з'їзді «Єдиною Росії» та називає українську Революцію Гідності «переворотом режисованим Заходом», закликає до тіснішої співпраці розвідувальних агенцій Італії та Росії, і запрошує Москву відіграти ключову роль у вирішенні близькосхідної кризи. Росія спільно «Рухом 5 Зірок» проводить дезінформаційну кампанію проти діючого на той момент Прем'єра Маттео Ренці. Водночас партія вимагає скасування фінансування європейських заходів по боротьбі із фейками.

¹²⁶ Polyakova A. et al. The Kremlin's Trojan Horses 2. Russian Influence in Greece, Italy, and Spain. 2nd edition. Atlantic Council. Washington, 2017. 31 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2017/11/The_Kremlins_Trojan_Horses_2_web_1121.pdf (Дата звернення: 28.10.2022).

Це лише деякі з прикладів відвертих дій у російських інтересах. Маючи свідчення намірів Кремля та дії італійських популістів у цій площині ми зі впевненістю можемо стверджувати, що «Рух 5 Зірок» також є російськими агентами впливу у політикумі Італії. Усі вони мають перспективу здобути більшу політичну вагу на тлі енергетичної кризи, що насувається на Європу.

Говорячи про Іспанію, то варто зазначити, що вона не є пріоритетом для російського впливу. Країна дуже віддалена від Москви, не залежить від її енергоносіїв, і в цілому не має розроблених двосторонніх відносин. Тож Росія не відіграє великої ролі ні у громадській думці, ні у політикумі країни. До російського вторгнення уряд займав обережну позицію, намагаючись утримуватись як від осуду, так і від схвалення російських дій. Явних проросійських партій у Іспанії не представлено. Майже усі представлені на сьогодні парламентські сили займають проєвропейську та прозахідну політику. Виключенням є права євроскептична партія Vox, та й вона зайняла жорстку й рішучу позицію проти Росії після її нападу на Україну, та всіляко підтримувала надання допомоги Києву, включно з поставками озброєння.¹²⁷ Ліві партії, як Podemos хоча просувають анти-західні наративи у економічній площині, проте намагається не асоціюватись з РФ з огляду на свої анти-олігархічні та правозахисні ідеї. Тож у іспанському політикумі симпатии Росії не відіграють значної ролі.

Стан російського впливу у Португалії обумовлюють ті ж причини, що і вплив у Іспанії: країна дуже віддалена та майже не взаємодіє з РФ на найвищому рівні. Втім, Лісабон відомий завдяки присутності російських олігархів. Про це говорять самі Росіяни, наприклад А. Навальний, російський опозиціонер, що досліджує тіньову присутність російських можновладців. Він стверджує, що Португалія стала місцем для відмивання грошей та притулком для російських

¹²⁷ Vox підтримає «будь-які заходи» для захисту України, включно з відправкою зброї. *España europa press*. 2022. URL: <https://www.europapress.es/nacional/noticia-vox-apoyara-cualquier-medida-defender-ucrania-incluido-envio-armas-20220228140027.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

олігархів і людей, що політично та військово залучені до війни в Україні.¹²⁸ Через них фінансуються прокремлівські неурядові організації, на кшталт Асоціації мігрантів з країн Східної Європи, яку пов'язують з Москвою та яка отримує приховане фінансування через підставні комуністичні організації.¹²⁹ Ці організації підозрюються у шпигунстві, зборі даних та прихованому впливі на владу країни. Кричущим був так званий «рашагейт», коли стало відомо, що міська рада Лісабону продавала Посольству Росії імена і контакти людей, які влаштовували публічні демонстрації.¹³⁰

Серед політичних партій у Португалії проросійськими вважаються крайньо-ліві сили: Комуністична партія Португалії (Partido Comunista Português), та Лівий Блок (Bloco de Esquerda). Депутат від комуністів Мамаду Ба транслював проросійські наративи у своїх соціальних мережах, а партія була неодноразово замішана у тіньові зв'язки з російськими неурядовими організаціями у країні.¹³¹ Однак попри наявність російського сліду у країні, він заслабкий щоб впливати на зовнішню політику держави.

4.2. Російський інформаційний вплив у країнах Південної Європи

Інформаційний вплив Росії у Греції має доволі міцні позиції. Навіть після російського повномасштабного вторгнення в Україну приблизно 20% населення мають позитивне ставлення до РФ, і ще 15% вважають Путіна видатним лідером.¹³² Та окрім палких прихильників Москви, величезна частка населення не має сформованої думки щодо Росії. На людей, що вагаються, спрямований російський інформаційний вплив. Його мета не тільки у тому, щоб схилити цих

¹²⁸ Donn N. Connections to Putin discovered in Portugal. *Portugal resident*. 2022. URL: <https://www.portugalresident.com/connections-to-putin-discovered-in-portugal/> (Дата звернення: 15.11.2022).

¹²⁹ Donn N. Allegedly pro-Putin association receives €30,000 a year. *Portugal resident*. 2022. URL: <https://www.portugalresident.com/allegedly-pro-putin-association-receives-e30000-a-year/> (Дата звернення: 15.11.2022).

¹³⁰ Donn N. Russiagate €1.2 million fine for Lisbon City Council “a heavy legacy”, says mayor. *Portugal resident*. 2022. URL: <https://www.portugalresident.com/russiagate-e1-2-million-fine-for-lisbon-city-council-a-heavy-legacy-says-mayor/> (Дата звернення: 15.11.2022).

¹³¹ У Португалії розгортається інформаційна спецоперація РФ проти України. *Західний Фронт*. 2020. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/U-Portugali-rozgortayetsya-informacijna-specoperaciya-RF-proti-Ukrani.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

¹³² In Greece, Russia Sympathies Die Hard Despite Ukraine War. *VoA*. 2022. URL: <https://www.voanews.com/a/in-greece-russia-sympathies-die-hard-despite-ukraine-war-/6481936.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

людей на свій бік, а й щоб посіяти сумніви, адже якщо людина не має рішучої позиції – вона не чинить рішучих дій проти.

Вже згадані у попередньому підрозділі медіа джерела повністю або частково контрольовані російськими олігархами публікують результати опитувань, у яких 66% греків виступають проти надання допомоги Україні у її війни з Росією, 30% проти санкцій. Хоча велика кількість греків засудили Кремль за рішення вторгнутися, вони водночас критичні і до влади у Києві.¹³³ Російські державні медіа були заблоковані від початку вторгнення, але їхня безперешкодна пропагандистська діяльність протягом років до цього виявилася результативною. Вона спирається на поширену у грецькому суспільстві думку про давні теплі взаємини двох православних держав. Москва тривалий час просувала міфи про історичну єдність православного світу та про свою роль у здобутті Грецією незалежності. Також вона позиціонує себе як борця з турецьким впливом, і греки схильні вважати, що у їхньому протистоянні можна покладатися на Росію. На цю основу чудово лягають анти-західні та анти-європейські наративи. Поряд із тим, російська пропаганда продовжується в Інтернеті. Опитування, проведене у липні 2022 року демонструє, що проросійські погляди серед грецьких Інтернет-користувачів ще вищі. Більшість захоплюється Путіним та вважають його захисником грецьких національних інтересів, що підриваються Євросоюзом.¹³⁴

Та попри поширеність російської дезінформації, вона не може досягати російських зовнішньополітичних завдань. І теперішній, і попередній уряд були змушені на діях проводити прозахідну політику. Зумовлено це передусім тим, що Греція конче залежить від ЄС та фінансової допомоги, її економіка та збройні сили зорієнтовані на західні структури. Росія не може запропонувати ніяких практичних стимулів, а тому підкріпити існуючі проросійські настрої дружніми діями вона не здатна. Обсяг російських інвестицій до економіки Греції є

¹³³ In Greece, Russia Sympathies Die Hard Despite Ukraine War. *VoA*. 2022. URL: <https://www.voanews.com/a/in-greece-russia-sympathies-die-hard-despite-ukraine-war-/6481936.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

¹³⁴ Protopapas G. Anti-Americanism and Russian propaganda in Greece. *Ifimes*. 2022. URL: <https://www.ifimes.org/en/researches/anti-americanism-and-russian-propaganda-in-greece/5067> (Дата звернення: 15.11.2022).

мізерним у порівнянні із західними вливаннями у грецьку економіку.¹³⁵ Тож під час прийняття будь-якого вагомого зовнішньополітичного рішення будь-який уряд змушений зважати на позицію союзників.

Італія також виявляється дуже вразливою до російської пропаганди. Маючи більше можливостей ніж Греція до проведення незалежної зовнішньої політики, вона знаходиться у пріоритеті кремлівських стратегів. Членів правлячих політичних сил як попереднього, так і теперішнього складу парламенту Москва запрошувала на свої пропагандистські державні медіа. Вже згадана популістська партія «Ліга» надавала площадки для висловлювань ідеологам «русского мира» зі свого боку. «Рух 5 Зірок», як сила, що завдячує своєму успіху медіа інструментам, зокрема в інтернеті, надає свої сайти для поширення російських наративів. Росія купила безліч псевдо-експертів, журналістів та лідерів думок у Італії.

Важливим компонентом її зусиль є проникнення на державні мейнстрімні італійські медіа. Туди російських пропагандистів запрошують настільки часто, що країна стала феноменом в усьому західному інфопросторі. Яскравими прикладами цього були виступи МЗС РФ С. Лаврова, його спікерки М. Захарової та В. Соловйова. Дослідники з Університету Барселони підраховали візити кремлівських пропагандистів на італійські канали від початку вторгнення РФ в Україну. Rete 4, канал, що належить С. Берлусконі, запросив 12 пропагандистів, La 7, що належить У. Каіро – 8, Rai 3, суспільний мовник – одного.¹³⁶ Паралельно із Росіянами, на італійському телебаченні постійно присутні куплені проросійські експерти. Вони поширюють типові російські наративи, що вже були згадані у попередніх розділах.

До телебачення додається широка присутність дезінформації у онлайн джерелах. Є понад 34 «альтернативних медіа», до яких також треба додавати

¹³⁵ Filis C. Orthodox myths: Greece's pragmatic approach towards Russia. *European Council on Foreign Relations*. 2018. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_orthodox_myths_greeces_pragmatic_approach_towards_russia/ (Дата звернення: 15.11.2022).

¹³⁶ Mapping the Kremlin's propagandists on Italian TV. *Decode39*. 2022. URL: <https://decode39.com/3603/kremlin-propagandists-italian-tv/> (Дата звернення: 17.11.2022).

популістські та праві групи, що перепубліковують фейки з російських джерел на кшталт News-Front, що базується в окупованому Криму та поширює дезінформацію на всю Європу. Така вразливість викликає занепокоєність і в інших членах ЄС.¹³⁷

Результатом такої широкої присутності російських наративів стало те, що Італія має найнижчий рівень підтримки допомоги Україні та притягнення Росії до відповідальності за вторгнення. За поставки озброєння чи фінансову допомогу українській армії лише 32% опитаних, 50% за санкції проти Росії, 55% за конфіскацію активів російських олігархів.¹³⁸ Така суспільна думка у поєднанні з широким представленням російських агентів впливу у політикумі далеко не сприяє євроатлантичній солідарності та італійським національним інтересам. Ніяких конкретних дій, щоб змінити цю ситуацію, окрім перегляду формату ток-шоу на суспільному мовнику не приймається.

Перейдемо до розгляду російського впливу у Іспанії. Об'єктом уваги Кремля у цій країні є сепаратистські рухи та внутрішньополітична нестабільність. Проблеми Каталонії та країни Басків виявляються у нагоді. Росія започаткувала іспаномовну версію RT ще у 2009 році. Її вона використовує також для виходу на 550 мільйонну латиноамериканську аудиторію.

Найбільш відомим випадком застосування дезінформації проти Іспанії можемо вважати розпалювання Кремлем кризи навколо референдуму щодо незалежності Каталонії у 2017 році. Події супроводжувались прискіпливою увагою з боку російських медіа ресурсів, високою кількістю фейків та упередженого висвітлення подій. Відповідь іспанської влади гостро критикувалась, а російські боти підживлювали радикальні настрої сепаратистів у соціальних мережах. Усе це відбувалось на фоні присутності російської

¹³⁷ Roberts H. Infowars: Putin's propaganda permeates Italian media. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/infowars-russia-vladimir-putin-propaganda-permeates-italy-media/> (Дата звернення: 17.11.2022).

¹³⁸ The world's response to the war in Ukraine. A 27-country Global Advisor survey. *Ipsos*. 2022. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-04/Global%20Advisor%20-%20War%20in%20Ukraine%20-%20April%202022%20-%20Graphic%20Report%20_2.pdf (Дата звернення: 17.11.2022).

агентури у регіоні (згідно з розслідуванням Bellingcat у цей час там перебували агенти ГРУ, що були причетні до отруєння Скрипалів), та майбутніх поїздок до Москви заступника вигнаного каталонського президента Карлоса Піджемонта. Суддя, що займався розслідуванням справи про референдум вказав на причетність Кремля до протестів, однак створена після цього урядова комісія не зробила однозначних висновків, а уряд утримався від звинувачень в адрес Росіян.¹³⁹ Попри це, схема дій дуже схожа на класичну стратегію розпалювання внутрішніх конфліктів, які Росія застосовує по всій Європі.

Від початку вторгнення RT та Sputnik були обмежені, що завдало серйозного удару по російських можливостях. Втім, вони продовжують функціонувати у соціальних мережах. Загалом, іспаномовні соціальні мережі займають друге місце по кількості публікацій де згадується Росія та вторгнення в Україну. Вони не зосереджуються суто на Іспанії, а орієнтуються скоріше на країни Латинської Америки. Наразі головним завданням путінського режиму – заручитись підтримкою Глобального Півдня висвітлюючи російську версію подій вторгнення в Україну. Тож іспаномовний контент російських каналів просуває відпрацьовані анти-західні наративи та виправдовує свою війну проти України.

Опитування настроїв серед іспанців демонструє, що у питаннях надання допомоги Україні та санкцій щодо Росії, вони підтримують ці заходи на рівні трохи нижчому, ніж мешканці країн Західної Європи. Проте іспанці випереджають італійців: 46% за відправку озброєння Україні, 55% за санкції проти Росії 62% за конфіскацію активів російських олігархів.¹⁴⁰ Хоча російський вплив у Іспанії не такий сильний як у деяких провідних європейських державах, Мадрид не випереджає їх у підтримці України з дещо інших причин. По-перше, це віддаленість від Росії та України і відповідно менша зацікавленість у перебігу

¹³⁹ Lautman O. Catalonia: Where There's Trouble There's Russia. *Cepa*. 2021. URL: <https://cepa.org/article/catalonia-where-theres-trouble-theres-russia/> (Дата звернення: 17.11.2022).

¹⁴⁰ The world's response to the war in Ukraine. A 27-country Global Advisor survey. *Ipsos*. 2022. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-04/Global%20Advisor%20-%20War%20in%20Ukraine%20-%20April%202022%20-%20Graphic%20Report%20_2.pdf (Дата звернення: 17.11.2022).

подій. По-друге, країна має менші економічні можливості і загалом відіграє пасивнішу роль у питаннях світової політики ніж, наприклад, Франція чи Німеччина. Отже можемо зробити висновок, що інформаційний вплив Росії у Іспанії не на високому рівні і не має перспектив до зростання.

У Португалії проросійські сили також представлені доволі обмежено. Їхні наративи поширюють маргінальні крайньо-ліві сили та прихильники Комуністичної партії. Яскравим прикладом проросійських діячів є Рікардо Кабрал, шанувальник лівого блоку, що виправдовує агресію Росії у своїх статтях та поширює теорію змови проти Заходу та України. Його статті публікувало авторитетне видання *Publico*, а у соцмережах його палко захищають прихильники російського пропагандиста А. Шарія.¹⁴¹ Окрім медійної присутності Росіяни влаштовують мітинги та акції на кшталт «безсмертного полку» у Лісабоні. Як і в Іспанії, російський португаломовний канал працює і на країни Латинської Америки, зокрема на Бразилію. Конкретно Португалія Кремль майже не цікавить, тож специфічної уваги у сюжетах російської пропаганди країна майже не отримує, а у її інфопросторі циркулюють загальні російські наративи.

¹⁴¹ У Португалії розгортається інформаційна спецоперація РФ проти України. *Західний Фронт*. 2020. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/U-Portugali-rozgortayetsya-informacijna-specoperaciya-RF-proti-Ukrani.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

У результаті нашого огляду ми зрозуміли, що регіон Південної Європи займає важливе місце у стратегії російського впливу на Європу та Західний світ. Недарма існує твердження, що Захід міцний настільки, наскільки міцним є його найслабша ланка. У Південній Європі є кілька претендентів на звання такої ланки: Греція та Італія.

Греція відома традиційно теплими відносинами з сучасною Росією, їх притягують культурні, історичні та релігійні зв'язки. Пройшовши через важкі кризи, грецьке суспільство сповнилось критичними настроями щодо західної моделі розвитку. Грецькі політичні сили скористались цим сентиментом та побудували свої програми на анти-західній риторичі та альтернативному векторі – Росії. Отже, у другій половині минулого десятиліття Афіни як ніколи раніше зблизились з Москвою дозволяючи її впливу проникнути у політичний та інформаційний простір країни. Вона купила частки у грецьких медійних та енергетичних компаніях, вибудувала мережу підконтрольних неурядових організацій та створила розвідувальний осередок у релігійних структурах. У проросійській діяльності були помічені топ посадовці колишнього уряду. Але Росія втрачає свій вплив. Нинішній уряд набагато обачніший у своєму підході до РФ, а проросійські сили потрапили в опозицію. Жодних важливих рішень, на яких наполягала Москва, Греція не прийняла. Афіни обрали чіткий курс на збереження атлантичної солідарності та допомогли Україні у її війні з російськими загарбниками.

Втім у грецькому суспільстві залишається значна присутність російських наративів. У інтернет просторі підконтрольні Москві джерела невпинно ширять міфи, дезінформацію та теорії змови. Велика частина греків досі вважають російське керівництво еталоном сильних політичних діячів та борцями із західним пануванням. Це створює підґрунтя для повернення проросійських партій до владних кабінетів, особливо на тлі можливої загальноєвропейської економічної кризи.

Італія від початку XIX ст. підтримує тісні взаємини з Росією. Колишній Прем'єр-міністр С. Берлусконі близький друг російського президента. Його політична сила присутня у правлячій коаліції навіть сьогодні. Країна досі переживає хвилю популярності популістичних сил. Низка цих партій – відверті російські агенти впливу: будучи політичними авантюристами вони, в обмін на політичне та інформаційне сприяння Москви, готові поширювати російські стратегічні наративи та захищати її інтереси як у середині країни, так і на міжнародній арені. Завдяки їхньому неприхованому сприянню Кремль має можливість транслювати пропаганду на державних медійних платформах, а також через інформаційні ресурси, що належать згаданим партіям. Кількість куплених проросійських експертів, журналістів та науковців у Італії дуже велика. Ба більше, самі російські пропагандисти мають можливість виступати на італійському телебаченні. І це має результат: суспільна думка щодо Росії є чи не найсприятливішою серед усіх провідних європейських економік. Енергетична криза, спровокована діями Кремля, сильно вдарить по італійській економіці. Це надає підстави очікувати посилення російського впливу на політику Риму.

На Піренейському півострові російський вплив має помітно слабші позиції. Зумовлено це віддаленістю та слабкістю зв'язків з Іспанією і Португалією. Серед їхніх провідних політичних партій майже немає проросійських. Росія не є чутливою суспільною темою, вона намагається втручатись у суспільні настрої за допомогою інформаційного впливу, однак не має успіху. Особливістю російського впливу у цих країнах є те, що працюючі іспано- і португаломовні російські ЗМІ зосереджують свою увагу на країнах Латинської Америки, що значно сприйнятливіші до анти-західних, анти-глобалістських ідей. Отже самі Іспанія та Португалія не такі вразливі до російського впливу.

ВИСНОВКИ

У результаті цього дослідження було проаналізовано політичну та інформаційну складову гібридної війни Російської Федерації проти країн Західної та Південної Європи.

Нам вдалось окреслити сутність, мету і завдання Російської Федерації у протистоянні зі Західними демократіями. Ми прийшли до висновку, що конфронтаційна зовнішня політика Росії обумовлюється низкою головних чинників: історичною спадщиною, жорстким автократичним режимом, структурою економіки, стратегічною культурою російського керівництва. Вираження цієї політики ми спостерігаємо у концептуальному оформленні та реальних діях Москви. У своїй сутності вона базується на наступних положеннях: Росія сприймає себе як велику державу, вона зберігає за собою право на виключну сферу впливу, вона веде постійну боротьбу із зовнішніми силами, що прагнуть потиснути її з історичних рубежів. Концептуально ця політика не обмежена, для її втілення РФ готова використовувати будь-які інструменти, тож втручання у внутрішні справи інших країн не є виключенням.

Метою російської зовнішньої політики у відносинах з країнами Західної та Південної Європи є: збереження путінського режиму, його економічне забезпечення та розширення сфери російського впливу. Її цілі: перешкоджання розширенню НАТО та ЄС, підрив євроатлантичної єдності та стабільності, запобігання втручання Заходу до зони російських інтересів. Основне завдання – здобути важелі політичного, економічного та інформаційного впливу. Для цього Кремль намагається віднайти симпатиків російських інтересів у політикумі та великому бізнесі цільових держав, схилити громадську думку на свою користь, розширити ліні розлому у цільовому суспільстві, посіяти хаос та нестабільність з метою їхнього подальшого використання для втілення цілей своєї зовнішньої політики.

Засадничою ідеєю у здійсненні російської політики є ведення наступальних дій, не переходячи межі військового конфлікту у політичній та інформаційній

сфері проти Заходу, який визначається головним супротивником. Для цього застосовуються різні засоби та механізми. У площині політичного впливу Росія успадкувала техніки СРСР та пристосувала до сучасних реалій. Їхню основу складають: вербування агентів впливу серед політичного, бізнесового, медійного та наукового прошарку цільового суспільства з метою впливу на зовнішню політику цільової країни; створення підставних неурядових організацій для провокування конфліктів усередині країни та тиску на її керівництво. У площині інформаційного впливу Росія адаптувала радянські нароби до новітніх технологій та впровадила інноваційні інструменти. Під прикриттям дружнього партнера вона завоювала довіру широких верств населення та поширює деструктивні наративи під виглядом альтернативного погляду. Головними інструментами можемо назвати телебачення, Інтернет медіа, соціальні мережі. У кіберпросторі Москва здійснює атаки на інфраструктуру, бази даних, закидає підробки.

Ми дослідили приклади застосування політичних та інформаційних заходів на країни Західної та Південної Європи. Західна Європа виявилась надважливим регіоном для російських зовнішньополітичних планів. Саме вона складає ядро американського впливу на континенті, а отже, завдяки операціям проти неї можна значно підірвати могутність Атлантичного блоку. У Західній Європі російський вплив проявляється по-різному: ключем для політичного впливу у Німеччині є великий бізнес, де Росія вибудувала глибокі економічні зв'язки і завдяки ним знайшла агентів впливу; у Франції Москва здобула прихильність радикальних сил з обох боків політичного спектру, що здатні чинити величезний вплив на зовнішню політику Парижа завдяки президентсько-парламентській формі правління у разі перемоги будь-якого з кандидатів; у Нідерландах їй вдавалось досягати політичних завдань через вплив на громадську думку, та правих політиків; у Бельгії вона оперує великою кількістю шпигунів, а поза тим, розігрує право-радикальну карту; Люксембург великого інтересу для РФ не представляє. Москва може використати тарифну та міграційну кризу для посилення своїх позицій у вразливих країнах: Франції та Німеччині.

Південна Європа виявилась вразливою точкою проектування сили для збільшення російського впливу. Її країни з великими труднощами пережили великі європейські кризи: світову економічну та міграційну кризу. Це створило поживний ґрунт для популізму, анти-західних настроїв та радикалізації суспільств, чим вдало скористався Кремль. Найуспішніше російське проникнення до політичного та інформаційного простору відбулося у Італії та Греції. В обох країнах на політичній арені тривалий час перебували проросійські сили, а тепер вони або досі займають владні коридори, або знаходяться у опозиції. В обох країнах широко задіяні російські агенти впливу та дезінформаційні структури. Меншого впливу зазнав Іберійський півострів. Проросійські партії є маргінальним явищем у Іспанії та Португалії. Проте і там РФ знаходить способи дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію та доносити свої стратегічні наративи до населення. Перспективи посилення її впливу є доволі обмеженими з огляду на географічну відстань та слабкі двосторонні зв'язки.

Ми переконались у тому, що Росія виробила структурований підхід у здійсненні своїх політичних та інформаційних операцій та злагоджено використовує усі наявні інструменти. У політичній площині найпоширенішою тактикою виявився прихований підкуп політиків через надання бізнесових можливостей, таємні зв'язки, підставні організації, інвестиції у занедбані регіони, долю участі у спільних проектах. Використання великого бізнесу як лобістів у політикумі цільової держави також показало себе потужним важілем впливу. У інформаційній площині спостерігається комплексний підхід, за якого наявні інструменти посилюють один одного. Росії вдалось завоювати широку аудиторію у самому серці Західного світу та поза його межами. Її брехня добре сприймається незадоволеною частиною суспільств, що присутня у кожній країні. Отже російський вплив вкрай небезпечний і деструктивний, його необхідно брати до уваги при аналізі зовнішньої політики кожної країни, де він присутній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 90% of NL residents concerned about Russia-Ukraine war *NL Times*. 2022. URL: <https://nltimes.nl/2022/03/09/90-nl-residents-concerned-russia-ukraine-war> (Дата звернення: 15.09.2022).
2. Al-Rodhan N. Strategic Culture and Pragmatic National Interest. *Global Policy Journal*. 2015. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/22/07/2015/strategic-culture-and-pragmatic-national-interest> (Дата звернення: 21.02.2022).
3. Andrew and Mitrokhin. The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB. Basic Books, 2001. p. 407, 304, 468–69, 456, 472, 243. URL: <https://ia801603.us.archive.org/14/items/TheSwordAndTheShield-TheMitrokhinArchiveAndTheSecretHistoryOfTheKGB/The%20Sword%20and%20the%20Shield%20-%20The%20Mitrokhin%20Archive%20and%20the%20Secret%20History%20of%20the%20KGB.pdf>
4. Asmolov. G. Why Propaganda Survives in the 21st Century: Eight Points about Russian Propaganda. *LSE*. 2022. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2022/06/07/why-propaganda-survives-in-the-21st-century-eight--points-about-russian-propaganda/> (Дата звернення: 23.02.2022).
5. Audinet M., Lemonier K. Le dispositif d'influence informationnelle de la Russie en Afrique subsaharienne francophone : un écosystème flexible et composite. *Cairn.info*. 2022. URL: <https://www.cairn.info/revue-questions-de-communication-2022-1-page-129.htm> (Дата звернення: 21.09.2022).
6. Baunov A. Dutch Unease: Why the Netherlands Turned Away From Ukraine. *Carnegie*. 2016. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/63291> (Дата звернення: 15.09.2022).
7. Chekinov S. G., Bogdanov S.A. The Nature and Content of a New-Generation War. *Military Thought*. URL: <https://www.usni.org/sites/default/files/inli>

[ne-files/Chekinov-Bogdanov%20Military%20Thought%202013.pdf](#) (Дата звернення: 21.02.2022).

8. Cohen R., Radin A. Russia's Hostile Measures in Europe. Understanding the Threat. RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2019. 210 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1793.html#download

9. Conley H. Successfully Countering Russian Electoral Interference. *CSIS*. 2018. URL: <https://www.csis.org/analysis/successfully-countering-russian-electoral-interference> (Дата звернення: 05.09.2022).

10. Corbet S. Far-right presidential contender convicted of hate speech. *AP News*. 2022. URL: <https://apnews.com/article/europe-elections-paris-presidential-elections-migration-c434065fd6f8eedaeef7ddcf178c0a78> (Дата звернення: 17.08.2022).

11. Deutsche Exportfirmen fordern Zuehen auf Russland. *Reuters*. 2016. URL: <https://www.reuters.com/article/deutschland-russland-wirtschaft-idDEKCN0VSOXT> (Дата звернення: 14.08.2022).

12. Disinfo: Berlin put pressure on neighbouring Luxembourg to deny RT's licence. *EUvsDisinfo*. 2021. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/berlin-put-pressure-on-neighbouring-luxembourg-to-deny-rt-s-licence#> (Дата звернення: 21.09.2022).

13. Donn N. Allegedly pro-Putin association receives €30,000 a year. *Portugal resident*. 2022. URL: <https://www.portugalresident.com/allegedly-pro-putin-association-receives-e30000-a-year/> (Дата звернення: 15.11.2022).

14. Donn N. Connections to Putin discovered in Portugal. *Portugal resident*. 2022. URL: <https://www.portugalresident.com/connections-to-putin-discovered-in-portugal/> (Дата звернення: 15.11.2022).

15. Donn N. Russiagate €1.2 million fine for Lisbon City Council “a heavy legacy”, says mayor. *Portugal resident*. 2022. URL: <https://www.portugalresident.co>

[m/russiagate-e1-2-million-fine-for-lisbon-city-council-a-heavy-legacy-says-mayor/](https://www.theguardian.com/world/2022/nov/15/russia-gate-e1-2-million-fine-for-lisbon-city-council-a-heavy-legacy-says-mayor/)

(Дата звернення: 15.11.2022).

16. Election Results. Greek Parliament. URL: <https://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/> (Дата звернення: 28.10.2022).

17. Filis C. Orthodox myths: Greece's pragmatic approach towards Russia. *European Council on Foreign Relations*. 2018. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_orthodox_myths_greeces_pragmatic_approach_towards_russia/ (Дата звернення: 15.11.2022).

18. France's economy unexpectedly grinds to a halt in first quarter. *Euronews*. 2022. URL: <https://www.euronews.com/2022/04/29/france-s-economy-unexpectedly-grinds-to-a-halt-in-first-quarter> (Дата звернення: 17.08.2022).

19. Galeotti M. Active Measures: Russia's Covert Geopolitical Operations. *Security Insights*. No. 031. Marshall Center. 2019. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/active-measures-russias-covert-geopolitical-operations-0> (Дата звернення: 21.02.2022).

20. German spy agency probes Russia links to right-wing parties: report. *Reuters*. 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-germany-security-idUSKCN1Q31LM> (Дата звернення: 15.08.2022).

21. Gilets jaunes belges : pas morts! *Nation*. 2019. URL: <https://www.nation.be/2019/02/24/gilets-jaunes-belges-pas-morts/> (Дата звернення: 21.09.2022).

22. Gridneff I. Belgium's diamonds lose shine amid Russia sanctions talk. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/belgium-antwerp-diamonds-russia-sanctions-talk/> (Дата звернення: 17.08.2022).

23. Grimes D. Russian fake news is not new: Soviet Aids propaganda cost countless lives. *The Guardian*. 2017. URL: <https://www.theguardian.com/science/blo>

[g/2017/jun/14/russian-fake-news-is-not-new-soviet-aids-propaganda-cost-countless-lives](https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_news_d_study_kremlin_troll_network_2022_web.pdf) (Дата звернення: 22.02.2022).

24. Györi L. et al. The Kremlin troll network never sleeps. *Political Capital*. 2022. P. 35. URL: https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_news_d_study_kremlin_troll_network_2022_web.pdf (Дата звернення: 05.09.2022).

25. Hanke T. Mélenchon as Putin's Useful Idiot. *The Globalist*. 2022. URL: <https://www.theglobalist.com/melenchon-as-putins-useful-idiot/> (Дата звернення: 17.08.2022).

26. Hart R. Renault's Russian Assets Nationalized After Carmaker Sells To Moscow. *Forbes*. 2022. URL: <https://www.forbes.com/sites/roberthart/2022/05/16/reaults-russian-assets-nationalized-after-carmaker-sells-to-moscow/?sh=286ea7860e92> (Дата звернення: 15.08.2022).

27. Hearings before the Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives. Ninety-seventh Congress. Second Session. Washington. US Government printing office, 1982. URL: https://books.google.com.ua/books?id=yW_DHhvlvNZoC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Дата звернення: 21.02.2022).

28. Hoog A. Far-right amplifiers: how Russia reaches a Dutch audience through a detour. *European Digital Media Observatory*. 2022. URL: <https://edmo.eu/2022/04/15/far-right-amplifiers-how-russia-reaches-a-dutch-audience-through-a-detour/> (Дата звернення: 15.09.2022).

29. Hoyle A. Portrait of liberal chaos: RT's antagonistic strategic narration about the Netherlands. *Sage Journals*. 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/17506352211064705> (Дата звернення: 15.09.2022).

30. Hulcoop et al. Tainted Leaks Disinformation and Phishing With a Russian Nexus. Citizen Lab Research Report No. 92, University of Toronto, May 2017.

URL: <https://citizenlab.ca/2017/05/tainted-leaks-disinformation-phish/#part1> (Дата звернення: 23.02.2022).

31. In Greece, Russia Sympathies Die Hard Despite Ukraine War. *VoA*. 2022. URL: <https://www.voanews.com/a/in-greece-russia-sympathies-die-hard-despite-ukraine-war-/6481936.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

32. Jandali M. This is how France violated european sanctions and supplied Russia with arms for 5 years. *Al-Estiklal Newspaper*. 2022. URL: <https://www.alestiklal.net/en/view/12727/this-is-how-france-violated-european-sanctions-and-supplied-russia-with-arms-for-5-years> (Дата звернення: 15.08.2022).

33. Karnitschnig M. How Germany Inc. played Russian roulette — and lost. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/germany-inc-played-russian-roulette-and-lost-ukraine-war-energy-gas-trade/> (Дата звернення: 14.08.2022).

34. Koerth K. Immer mehr Deutsche glauben russischer Propaganda. *Spiegel politik*. 2022. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-immer-mehr-deutsche-glauben-russischer-propaganda-a-83136dcd-858e-4e5c-a6fc-93163610d8ae> (Дата звернення: 05.09.2022).

35. Kostov N., Meichtry S. Many Businesses Are Quitting Russia. Big French Firms Are Staying Put. *The Wall Street Journal*. 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-ukraine-war-france-renault-totalenergies-auchan-leroy-merlin-11648040961> (Дата звернення: 15.08.2022).

36. Kux D. Soviet Active measures and disinformation: Overview And Assessment. The US Army War College. *Parameters*, 1981. №1, vol. 15. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1388&context=parameters> (Дата звернення: 21.02.2022).

37. Lamond J., Bergmann M. The Weakest Link: Russian Influence Operation in the Netherlands Reveals Vulnerabilities in EU Foreign Policy Powers. *CAP*. 2020. URL: <https://www.americanprogress.org/article/weakest-link-russian-influence->

[operation-netherlands-reveals-vulnerabilities-eu-foreign-policy-powers/](#) (Дата звернення: 17.08.2022).

38. Lautman O. Catalonia: Where There's Trouble There's Russia. *Cepa*. 2021. URL: <https://cepa.org/article/catalonia-where-theres-trouble-theres-russia/> (Дата звернення: 17.11.2022).

39. Lipman M. How Russia has come to loathe the West. European Council on Foreign Relations. 2015. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_how_russia_has_come_to_loathe_the_west311346/ (Дата звернення: 10.02.22)

40. Loveday M. Brady K. Far-right German party members to tour Russian-held regions of Ukraine. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/09/20/germany-afd-ukraine-russia-luhansk-donetsk/> (Дата звернення: 15.08.2022).

41. Mapping the Kremlin's propagandists on Italian TV. *Decode39*. 2022. URL: <https://decode39.com/3603/kremlin-propagandists-italian-tv/> (Дата звернення: 17.11.2022).

42. Marine Le Pen: Who's funding France's far right? *BBC*. 2017. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39478066> (Дата звернення: 15.02.2022).

43. Matlack C., Williams R. France to Probe Possible Russian Influence on Yellow Vest Riots. *Bloomberg*. 2018. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-08/pro-russia-social-media-takes-aim-at-macron-as-yellow-vests-rage> (Дата звернення: 05.09.2022).

44. Mitrokhin V., ed., *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook*. Frank Class, 2002. 450 p. URL: https://books.google.co.uk/books?id=cKErBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Дата звернення: 21.02.2022).

45. NATO Spending by Country. *World Population Review*. 2022. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/nato-spending-by-country> (Дата звернення: 14.08.2022).
46. Observatoire Reboot De L'information Et Du Raisonnement Critique. 2022. URL: https://www.ifop.com/wp-content/uploads/2022/03/Rapport>Ifop_REBO OT_VOL_1_2022.03.24.pdf (Дата звернення: 05.09.2022).
47. Orban's Cheerleading For Putin: Follow The Money. *Reporting Democracy*. 2022. URL: <https://balkaninsight.com/2022/02/16/orbans-cheerleading-for-putin-follow-the-money/> (Дата звернення: 15.02.2022).
48. Pain E. The imperial syndrome and its influence on Russian nationalism. Edinburgh University Press. 2016. p.46-74. URL: https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1bh2kk5.9#metadata_info_tab_contents (Дата звернення: 10.02.22)
49. Perkins. A. M. Soviet Active Measures Reborn For The 21st Century: What Is To Be Done? : Thesis. Naval Postgraduate School. Monterey, 2018. 131 p. URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/61246/18Dec_Perkins_Alexander.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 21.02.2022).
50. Pollet M. Ukraine war limited Moscow's ability to interfere in French election, report says. *Euractiv*. 2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/media/news/ukraine-war-limited-moscows-ability-to-interfere-in-french-election-report-says/> (Дата звернення: 05.09.2022).
51. Propaganda Diary by Vox Check. URL: <https://rusdisinfo.voxukraine.org/ua/blacklist> (Дата звернення: 05.09.2022).
52. Protopapas G. Anti-Americanism and Russian propaganda in Greece. *Ifimes*. 2022. URL: <https://www.ifimes.org/en/researches/anti-americanism-and-russian-propaganda-in-greece/5067> (Дата звернення: 15.11.2022).

53. Rettman A. Unmasked: Who were Putin's spies in the Kingdom of Belgium? *EuObserver*. 2022. URL: <https://euobserver.com/world/155468> (Дата звернення: 17.08.2022).
54. Rivera S. et. al. The Russian Elite 2016: Perspectives on Foreign and Domestic Policy, Clinton, N.Y.: Arthur Levitt Public Affairs Center, Hamilton College, May 11, 2016, p. 25. URL: <https://www.hamilton.edu/documents/russianelite2016final.pdf> (Дата звернення: 17.02.2022).
55. Roberts H. Infowars: Putin's propaganda permeates Italian media. *Politico*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/infowars-russia-vladimir-putin-propaganda-permeates-italy-media/> (Дата звернення: 17.11.2022).
56. Roth A., Chrisafis A. Gilets jaunes: grassroots heroes or tools of the Kremlin? *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/17/gilets-jaunes-grassroots-heroes-or-kremlin-tools> (Дата звернення: 17.08.2022).
57. RT. About us. URL: <https://www.rt.com/about-us/> (Дата звернення: 23.02.2022).
58. Russia was more deeply embedded in German politics than suspected. *The Economist*. 2022. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/10/20/russia-was-more-deeply-embedded-in-german-politics-than-suspected> (Дата звернення: 15.08.2022).
59. Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives. *US Department of State*. URL: <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/> (Дата звернення: 23.02.2022).
60. Russian State-Sponsored and Criminal Cyber Threats to Critical Infrastructure. *Cybersecurity and Infrastructure Security Agency*. 2022. URL: <https://www.cisa.gov/uscert/ncas/alerts/aa22-110a> (Дата звернення: 23.02.2022).

61. Russian-Greek investor Savvidis buys 20% stake of troubled nationwide TV channel. *Naftemporiki*. 2017. URL: <https://www.naftemporiki.gr/english/313382/russian-greek-investor-savvidis-buys-20-stake-of-troubled-nationwide-tv-channel/> (Дата звернення: 28.10.2022).
62. Russland nicht in die Enge drängen. *Sueddeutsche Zeitung*. 2015. URL: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/sanktionspolitik-russland-nicht-in-die-enge-draengen-1.2798174> (Дата звернення: 14.08.2022).
63. Schindler J. Is Putin Playing Puppetmaster in Greece? *The Daily Beast*. 2017. URL: <https://www.thedailybeast.com/is-putin-playing-puppetmaster-in-greece> (Дата звернення: 28.10.2022).
64. Servettaz E. Selling Your Soul to Mr. Putin. *The Institute of modern Russia*. 2015. URL: <https://imrussia.org/en/world/2284-selling-your-soul-to-mr-putin> (Дата звернення: 17.08.2022).
65. Shaart E. Dutch far-right leader Baudet had ties to Russia, report says. *Politico*. 2020. URL: <https://www.politico.eu/article/dutch-far-right-leader-baudet-had-ties-to-russia-report/> (Дата звернення: 17.08.2022).
66. Shearer E., Mitchell A. News Use Across Social Media Platforms in 2020. *Pew Research Center*. 2021. URL: <https://www.pewresearch.org/journalism/2021/01/12/news-use-across-social-media-platforms-in-2020/> (Дата звернення: 23.02.2022).
67. Shell to sell Russian investments due to Ukraine conflict. *BBC*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/business-60564265> (Дата звернення: 17.08.2022).
68. Smith H. Greece accuses Russia of bribery and meddling in its affairs. *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/11/greece-accuses-russia-bribery-meddling-macedonia-deal> (Дата звернення: 28.10.2022).

69. Snegovaya. M. Anti-Western Sentiment as the Basis for Russian Unity. Carnegie Endowment for International Peace. 2014. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/57115> (Дата звернення: 10.02.22)
70. Sonne. P. A Russian bank gave Marine Le Pen's party a loan. Then weird things began happening. *The Washington Post*. 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/a-russian-bank-gave-marine-le-pens-party-a-loan-then-weird-things-began-happening/2018/12/27/960c7906-d320-11e8-a275-81c671a50422_story.html (Дата звернення: 22.02.2022).
71. Soviet Active Measures. Forgery, Disinformation, Political Operations. Special Report No.88. Us Department of State. Bureau of Public Affairs. Approved for release 2006/05/25. Washington. 1982.
72. Polyakova A. et al. The Kremlin's Trojan Horses 2. Russian Influence in Greece, Italy, and Spain. 2nd edition. Atlantic Council. Washington, 2017. 31 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2017/11/The_Kremlins_Trojan_Horses_2_web_1121.pdf (Дата звернення: 28.10.2022).
73. The Soviet Foreign Propaganda Apparatus. A Research Paper. *CIA*. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP87T00787R000200170003-4.pdf> (Дата звернення: 22.02.2022).
74. The world's response to the war in Ukraine. A 27-country Global Advisor survey. *Ipsos*. 2022. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-04/Global%20Advisor%20-%20War%20in%20Ukraine%20-%20April%202022%20-%20Graphic%20Report%20_2.pdf (Дата звернення: 17.11.2022).
75. This is how the KGB recruited its agents. *Darik.News English*. 2021. URL: <https://darik.news/en/this-is-how-the-kgb-recruited-its-agents.html> (Дата звернення: 21.02.2022).
76. Title 50 U.S. Code § 3021. National Security Council. *LII*. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/3021#h>

77. Treaty between The United States of America and the Russian Federation on security guarantees. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en (Дата звернення: 11.02.2022).
78. U.S. Department of State, Soviet Influence Activities: A Report on Active Measures and Propaganda, 1987–1988 Washington, DC: U.S. Department of State, 1989. URL: <https://jmw.typepad.com/files/state-department---a-report-on-active-measures-and-propaganda.pdf> (Дата звернення: 21.02.2022).
79. Ukraine war shines spotlight on Greek-Russian billionaire Savvidis. *Arab-news*. 2022. URL: <https://www.arabnews.com/node/2044096/world> (Дата звернення: 28.10.2022).
80. Vox підтримає «будь-які заходи» для захисту України, включно з відправкою зброї. *España europa press*. 2022. URL: <https://www.europapress.es/nacional/noticia-vox-apoyara-cualquier-medida-defender-ucrania-incluido-envio-armas-20220228140027.html> (Дата звернення: 15.11.2022).
81. Waddel. T. What does the crowd think? How online comments and popularity metrics affect news credibility and issue importance. Sage Journals, 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1461444817742905> (Дата звернення: 23.02.2022).
82. Антоненко. О. Латвія відкрила архіви КДБ. Там опинилися голова церкви, екс-прем'єр і мільйонер. *BBC*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46659427> (Дата звернення: 21.02.2022).
83. Бульвінський А. Доктринальні засади політики Росії щодо пострадянського простору. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія. К. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ», 2020. С.306–336. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4660/1/Doktrynalni%20zasady%20polityky%20Rosii.pdf> (Дата звернення: 21.02.2022).

84. Быков О. Н. Национальные интересы и внешняя политика. М. ИМЭМО РАН, 2010. с.284. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2012/10037.pdf> (Дата звернення: 10.02.22)
85. В. Путин «Об историческом единстве русских и украинцев». Президент России. 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (Дата звернення: 11.02.2022).
86. Владимиров А. И. Государство, война и национальная безопасность России. Пространство и время 1(3), 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-voyna-i-natsionalnaya-bezopasnost-rossii/viewer> (Дата звернення: 21.02.2022).
87. Власюк Н. Що французи люблять більше за гроші? Більше грошей! *Дзеркало тижня*. 2022. URL: https://zn.ua/ukr/foreign_economics/shcho-frantsuzi-ljubljat-bilshe-za-hroshi-bilshe-hroshej.html (Дата звернення: 15.08.2022).
88. Военная доктрина Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 21 апреля 2000 г., № 706). URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/15386> (Дата звернення: 11.02.2022).
89. Военная доктрина Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 февраля 2010 г., № 146). URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/30593> (Дата звернення: 11.02.2022).
90. Ворожбит О. Корисні німці Кремля. Хто і як поширює російську пропаганду у Німеччині. *Український Тиждень*. 2022. URL: <https://tyzhden.ua/korysni-nimtsi-kremlia-khto-i-iaak-poshyriuie-rosijsku-propahandu-u-nimechchyni/> (Дата звернення: 05.09.2022).
91. Герасимов В. В. Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер*. 2013. URL: https://vpk.name/news/85159_cennost_nauki_v_predvidenii.html (Дата звернення: 21.02.2022).

92. Дмитрий Медведев рассказал о своей ненависти. *BBC*. 2022. <https://www.bbc.com/russian/news-61716641>(Дата звернення: 11.02.2022).
93. Ерофеев Н. Уровень жизни населения в России в конце XIX — начале XX века. Научно-просветительский журнал «Скепсис», 2008. URL: https://scepsis.net/library/id_2163.html (Дата звернення: 10.02.2022).
94. Італійські депутати поїдуть в Крим, незважаючи на протест Києва. *Європейська Правда*. 2015. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2015/07/31/7036493/> (Дата звернення: 15.11.2022).
95. Концепция внешней политики Российской Федерации от 12 июля 2008. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf> (Дата звернення: 11.02.2022).
96. Концепция внешней политики Российской Федерации, утверждена Распоряжением Президента Российской Федерации Б.Н. Ельцина от 23 апреля 1993 г. *Дипломатический вестник*, 1993. № 1-2. Спецвыпуск. С. 3–23.
97. Концепция национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12.05.2009 г. № 537).
98. Луударос А. Зізнання Камменоса, що він тиснув на архієпископа, щоб той не визнавав Українську Церкву. *Orthodoxia.info*. 2019. URL: <https://orthodoxia.info/news/paradochi-kammenoy-pos-piese-ton-archie/> (Дата звернення: 28.10.2022).
99. Медведев не шутит: Казахстан и Грузия – вероятные следующие цели российской атаки. *Liga.net*. 2022. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/medvedev-ne-shutit-kazahstan-i-gruziya-veroyatnye-sleduyuschie-tseli-rossiyskoy-ataki> (Дата звернення: 11.02.2022).

100. Пасічний Р. Я. Вплив сучасної російської пропаганди на країни Європи. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (50), 2021. С. 70-75.

101. Патрушев: Запад создал империю лжи, предполагающую уничтожение России. URL: <https://rg.ru/2022/04/26/patrushev-zapad-sozdal-imperiiu-lzhi-predpolagaiushchuiu-unichtozhenie-rossii.html> (Дата звернення: 11.02.2022).

102. Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «О действенности государственной власти в России», 1995 г. URL: http://www.intelros.ru/strategy/gos_rf/psl_prezident_rf_old/72-poslanie_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_o_dejjstvennosti_gosudarstvennoj_vlasti_v_rossii_1995_god.html (Дата звернення: 10.02.2022).

103. Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «Об укреплении Российского Государства» 1994 г. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_1994_god.html (Дата звернення: 11.02.2022).

104. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. (О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства), 16 мая 2003 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/36352> (Дата звернення: 10.02.2022).

105. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. (О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства), 25 апреля 2005 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/36354> (Дата звернення: 10.02.2022).

106. Послание Президента Федеральному Собранию, 1 декабря 2016 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/53379> (Дата звернення: 10.02.2022).

107. Послание Президента Федеральному Собранию, 12 декабря 2012. URL: <http://www.kremlin.ru/news/17118> (Дата звернення: 10.02.2022).
108. Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. *Коммерсантъ*. 2021. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/502830> (Дата звернення: 11.02.2022).
109. Путин пообещал не допустить "цветной революции" в России. *BBC*. 2014. URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/11/141120_russia_putin_extremism (Дата звернення: 21.02.2022).
110. Росія втричі збільшила витрати на пропаганду під час війни з Україною. *Фокус*. 2022. URL: <https://focus.ua/uk/world/512231-rossiya-vtroe-uvlichila-rashody-na-propagandu-vo-vremya-voyny-s-ukrainoy-smi> (Дата звернення: 22.02.2022).
111. Сидоренко С. Німеччина любить Росію. Є також корупція, але не обов'язково йдеться про гроші. *Європейська Правда*. 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/02/10/7133796/> (Дата звернення: 14.08.2022).
112. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г., № 683). URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/40391> (Дата звернення: 10.02.2022).
113. У Німеччині відбулися проросійські та проукраїнські акції. *Радіо Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nimechchyna-prorosijski-ta-proukrajinski-akciji/31796005.html> (Дата звернення: 05.09.2022).
114. У Португалії розгортається інформаційна спецоперація РФ проти України. *Західний Фронт*. 2020. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/U-Portugali-rozgortayetsya-informacijna-specoperaciya-RF-proti-Ukrani.html> (Дата звернення: 15.11.2022).

115. Франція и Германия вооружили Россию на 273 миллиона евро в обход санкций. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/04/23/7341639/> (Дата звернення: 15.08.2022).

116. Ювілей «чорного жовтня-93», або ще раз про те, що Україна – не Росія. *Ukrinform*. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2551786-uvilej-cornogo-zovtna93-abo-se-raz-pro-te-so-ukraina-ne-rosia.html> (Дата звернення: 10.02.22)